दाखल अंक

	शिर्षक	ग्रंथकार	विषय	विस्तार (पुर्ण/ अपूर्ण)	टिकाकार	आकार	पृष्ठे	लिपी	सामग्री	Lines per page	Letters per line	Condition & age (शके/विक्रम सवंत)	Additional Particulars / Remark
M-2598	कात्यायन गृह्यसंग्रनाम	-	धार्मिक	अपूर्ण	-	3/10	32	संस्कृत	कागद	9	44		

कात्यायन (परिशिष्ट) गृह्यसंग्रह नाम

श्री
१

श्रीगणेशाय नमः। ॐ नमः सामवेदाय॥ अथातो गोभिलोक्तानामन्येषां चैव कर्मणां। असंस्पष्टानां विधिं सम्यग्द
र्शयिष्ये प्रदीपवत्॥१॥ त्रिवृदूर्द्ध्ववृतं कार्यं तंतुत्रयमधोवृतं। त्रिवृत्तच्चोपवीतं स्यात्तस्यैको ग्रंथिरिष्यते॥२॥ पृष्ठ
वंशे च नाभ्यां च धृतं यद्विंदते कटिं। तद्धार्यमुपवीतं स्यान्नातिलंबं न चोच्छ्रितं॥३॥ सदोपवीतिना भाव्यं सद
बद्धशिखेन च। विशिखो व्युपवीतश्च यत्करोति न तत्कृतं॥४॥ त्रिः प्राश्यापो द्विरुन्मृज्य खान्येतान्युपस्पृशेत्। आ
स्यनासाक्षिकर्णांश्च नाभिवक्षःशिरोंसकान्॥५॥ अंगुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणं चैवमुपस्पृशेत्। अंगुष्ठानामि
काभ्यां च चक्षुःश्रोत्रे पुनः पुनः॥६॥ कनिष्ठांगुष्ठयोर्नाभिं हृदयं तु तलेन वै। सर्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्बाहू
ग्रेण संस्पृशेत्॥७॥ पवित्रपाणिःस्पृष्टेन कर्मकर्तुं एतं न तच्यते। दक्षिणास्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारगः करः॥८॥ य
त्र दिङ्नियमो न स्यात् जपहोमादिकर्मसु। तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐंद्री सौम्यापराजिता॥९॥ तिष्ठन्नासीनः प्रह्वो
वा नियमो यत्र नेदृशः। तदासीनेन कर्त्तव्यं न प्रह्वेण न तिष्ठता॥१०॥ गौरीपद्मा शचीमेधा सावित्री विजया ज

ए.म
१

याः देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ॥११॥ धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मदेवतया सह । गणेशेना
धिका ह्येता वृद्धौ पूज्याश्चतुर्दश ॥१२॥ कर्मादिषु तु सर्वेषु मातरः सगणाधिपाः । पूजनीयाः प्रयत्नेन पूजि
ताः पूजयन्ति ताः ॥१३॥ प्रतिमासु च शुभ्रासु लिखित्वा वा पटादिषु ॥ अपि वाक्षतपुञ्जेषु नैवेद्यैश्च पृथ
ग्विधैः ॥१४॥ कुड्यलग्नां वसोर्धारां सप्तधारां घृतेन तु । कारयेत्पञ्चधारां वा नातिनीचां न चोच्छ्रितां
॥१५॥ आयुष्मतीतां सर्वं जप्यात्तत्र समाहितः । षड्भ्यः पितृभ्यस्तदनु श्राद्धमुपक्रमेत् ॥१६॥
अनिष्ट्वा तु पितॄन् श्राद्धे न कुर्यात्कर्म वैदिकं ॥ तत्रापि मातरः पूर्वं पूजनीयाः प्रयत्नतः ॥१७॥ वासिष्ठो
क्तो विधिः कृत्स्नो द्रष्टव्योऽत्र निरामिषः । अतः परं प्रवक्ष्यामि विशेषश्चेह यो भवेत् ॥१८॥ प्रातराम
न्त्रितान्विप्रानयुग्मानुभयस्तथा । उपवेश्य कुशान्दद्यादृजुनैव हि पाणिना ॥१९॥ हरिता यज्ञिया दर्भाः
पीतकाः पाकयज्ञिकाः ॥ समूलाः पितृदैवत्याः कल्माषा वैश्वदेविकाः ॥२०॥ हरिता वै सपिञ्जूलाः शु

श्री २

ष्वाच्छिन्नाग्राः समाहिताः प्रादेशमात्राः प्रमाणेन पितृतीर्थेन संस्कृताः ॥३॥ पिंडार्थं ये स्तृता दर्भास्तर्पणा
र्थं तथैव च ॥ धृतैः कृते च विण्मूत्रे त्यागस्तेषां विधीयते ॥४॥ दक्षिणं पातयेज्जानु देवान्परिचरन्स
दा ॥ पातयेदितरज्जानु पितॄन्परिचरन्नपि ॥५॥ निपातो न हि सव्यस्य जानुनो विद्यते क्वचित् ॥ सदा प
रिचरेद्भक्त्या पितॄनप्यत्र देववत् ॥६॥ पितृभ्य इति दत्तेषु पवेश्य कुशेषु तान् ॥ गोत्रनामभिरामंत्र्य पि
तॄन्नर्घ्यं प्रदापयेत् ॥७॥ नात्रापसव्यकरणं न पित्र्यं तीर्थमिष्यते ॥ पात्राणां पूरणादीनि दैवेनैव हि का
रयेत् ॥८॥ ज्येष्ठोत्तरकरान्युग्मान् कराग्राग्रपवित्रकान् ॥ कृत्वार्घं संप्रदातव्यं नैकैकस्यात्र दापयेत् ॥९॥
अनंतर्गर्भिणं साग्रं कौशं द्विदलमेव च ॥ प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥१०॥ एतदेव हि पिं
जूल्या लक्षणं समुदाहृतं ॥ आज्यस्योत्पवनार्थं यत्तदप्येतावदेव तु ॥११॥ एतत्प्रमाणमेवैके कौशीमेवार्द्र
मंजरीं ॥ शुष्कां वा शीर्णकुसुमां पिंजूलीं परिचक्षते ॥१२॥ पित्र्यमंत्रानुद्रवण आत्मालंभेऽधमेक्षणे ॥ अधोवायु

राम २

समुत्सर्गे प्रहासे न तु भाषणे ॥१३॥ मार्जारमूषकस्पर्शे आक्रुष्टे क्रोधसंभवे । निमित्तेष्वेषु सर्वेषु कर्म कुर्वन्नप
स्पृशेत् ॥१४॥ २ ॥ अक्रिया त्रिविधा प्रोक्ता विद्वद्भिः कर्मकारिणां । अक्रिया च परोक्ता च तृतीया चायथाक्रिया ॥१॥
स्वशाखाश्रयमुत्सृज्य परशाखाश्रयं च यः । कर्तुमिच्छति दुर्मेधा मोघं तत्तस्य चेष्टितं ॥२॥ यन्नाम्नातं स्वशा
खायां पारक्यमविरोधि च । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत् ॥३॥ प्रवृत्तमन्यथा कुर्याद्यदि मोहात्क
थंचन । यतस्तदन्यथा भूतं तत एव समापयेत् ॥४॥ समाप्ते यदि जानीयान्मयैतदयथाकृतं । तावदेव पुनः
कुर्यान्नावृत्तिः सर्वकर्मणः ॥५॥ प्रधानस्याक्रिया यत्र सांगं तत्क्रियते पुनः । तदंगस्याक्रियायां तु नावृत्तिर्नैव तत्
क्रिया ॥६॥ मधुमध्वितिपस्तत्र त्रिर्जपो ऽशितुमिच्छतां । गायत्र्यनंतरं सो ऽत्र मधुमंत्रविवर्जितः ॥७॥ न चाश्नन्स
जपेदत्र कदाचित्पितृसंहितां । अन्य एव जपः कार्यः सोमसामादिकः शुभः ॥८॥ यस्तत्र प्रकरो ऽन्नस्य तिलवद्य
ववत्तथा । उच्छिष्टसंनिधौ सो ऽत्र तृप्तेषु विपरीतकः ॥९॥ प्रपन्नमिति तत्तृप्ताः स्थ प्रश्नस्थाने विधीयते ॥१०॥ संपन्न
मिति प्रोक्ते शेषमन्नं निवेदयेत् ॥११॥ प्रागग्रेष्वथ दर्भेषु आद्यमामंत्र्य पूर्ववत् ॥ अपः क्षिपेन्मूलदेशे ऽवनेनिक्ष्व

त्तिपात्रः॥११॥द्वितीयं च तृतीयं च मध्यदेशागनेद्रायोः॥मातामहप्रभृतीः स्त्वेतेषामेव वामतः॥१२॥सर्वस्मा
३ द्वन्मुद्धृत्य व्यंजनैरुपसिच्य॥ संयोज्य पयकर्कंधुदधिभिः प्राङ्मुखस्ततः॥१३॥अवनेजनवत्पिंडान्दत्वा वि
त्वप्रमाणकान्॥ तस्मात्त्रालेननापपुनरप्यवनेजयेत्॥१४॥आप्रीते त्ररदानेन पितॄणामुत्तरेत्रः॥भवे
द्धंश्चाधराणामधरः श्राद्धकर्मणि॥१॥तस्माद्द्वितीये सर्वेषु वृद्धिममात्स्वितरेषु च॥मूलमध्याग्रदेशे
ष्वाग्रतस्तक्रमाश्च निर्वपेत्॥२॥गंधादीं निक्षिपेत्तूष्णीं ततश्चाचामयेत् द्विजान्॥ अन्यान्त्राप्येव एवं स्यादाचा
हिरहितो विधिः॥३॥दक्षिणाप्रवणे देशे दक्षिणाभिमुखस्य च॥दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु एषोन्यत्र विधिः स्मृतः॥४॥
अपायभूमिमासिंचेत्संप्राशितमहीक्षितिः॥शिवा आपः संत्विति च युग्मानेवोदकेन च॥५॥सौमनस्यम
स्त्विति च पुष्पदानमनंतरं॥ अक्षतं चारिष्टं चास्त्विति ते तताम्प्रतिपादयेत॥६॥ अक्षय्योदकदानं तु अर्घ्यदा
नवदिष्यते॥ षष्ठ्येव नित्यं तत्कुर्यान्न चतुर्थ्या कदाचन॥७॥ अर्घ्येक्षय्योदके चैव पिंडदानेवनेजने॥ तंत्र
स्य तु निवृत्तिः स्यात्स्वधावाचन एव च॥८॥प्रार्थनासु प्रतिप्रोक्ते सर्वास्वेव द्विजोत्तमैः॥पवित्रांतर्हितान्पिंडान् एम ३

सिंचेदुत्तानपात्रकृत्तः।८।।युग्मानेवस्वस्तिवाच्यांगुष्ठप्रग्रहंसदा।कृत्वाधुर्यस्यपित्र्यस्यप्रणाम्यानुव्रजेत्त
तः।१०।।एषश्राद्धविधिःकृत्स्नउक्तःसंक्षेपतोमया।येविदंतिनमुह्यंतिश्राद्धकर्मसुतेक्वचित्।।११।।रह०ब्राह्मंचग
र्भचपरिसंख्यानमेववचः।वासिष्ठोक्तंचयोवेदसश्राद्धंवेदनेतरः।।१२।।४।।असकृद्यानिकर्माणिक्रियेरन्कर्मका
भिः।प्रतिप्रयोगंनैतास्युर्मातरःश्राद्धमेववच।।१।।आधानेहोमयोश्चैववैश्वदेवेतथैववच।बलिकर्मणिदर्शेचपौ
र्णमासेतथैववच।।२।।नवयज्ञेचयज्ञज्ञावदंत्येवमनीषिणः।एकमेवभवेच्छ्राद्धमेतेषुनपृथक्पृथक्।।नाष्टका
सुभवेच्छ्राद्धंनश्राद्धेश्राद्धमिष्यते।नसोष्यंतीजातकर्मप्रोषितागतकर्मसु।।४।।विवाहादिःकर्मगणोयउक्तोगर्भा
धानपुंसवनांतकः।विवाहादावेककर्मवात्रकुर्याच्छ्राद्धंनादौकर्मणःकर्मणःस्यात्।।५।।प्रदोषेश्राद्धमेकं०स्यात्तग
निष्कालपवेरायेः।नश्राद्धंयुज्यतेकर्तुंप्रथमेपुष्टिकर्मणि।।६।।हलाभियोगादिषुतुषट्सुकुर्यात्पृथक्पृथ
क्।प्रतिप्रयोगमप्येषामादावेकंतुकारयेत्।।७।।वृहत्पत्रक्षुद्रपशुस्वस्त्ययनपरिविष्यताः।सूर्येंदुःकर्मणापि
गृत्तयोःश्राद्धंनविद्यते।।८।।नदृष्टाग्राद्येकेनैवविधवदाद्यकर्मणः।कामिदृष्टाचिकित्सायांनैवदैवेषुवि

[redacted]
४

घ्रेतः। लोगाणाघ्राः क्रियमाणोऽणुमात्रम्प्य पृम्नं नसकृत्तः। सकृदेव भवेच्छाद्दमादौनपश्य हिंषुः॥१०॥ पत्रपत्रभ
विघ्राहं तु तत्र तत्र च मान्तः प्रासंगिकमिदं प्रोक्तं मतः प्रकृत्तमुच्यते॥११॥५॥ आधानकालापेप्रोक्तस्तथाया
श्वाग्निर्यानयः। तदाश्रयोग्निमाद्ध्यादग्निमानग्रजो यदि हि॥१॥ हारा। धेगमाधानेपकुर्यादग्रजाग्निमः। प
रिवेत्तासविशेषः परि। वित्तिस्तु पूर्वजः॥२॥ परिवित्तिपरिवेत्तारौ नरकं गच्छतो ध्रुवं। आपिचारा प्रायश्चि
त्तीयाद्दोनफलभाजिनौ॥३॥ देशान्तरस्थक्लीबैकवृषणानसहोदरान॥ वेश्यातिसक्तपतितशूद्रतुल्याति
रोगिणः।४॥ जडमूकांधबधिरकुब्जवामनकुंठकान्। अतिवृद्धानभार्यांश्च कृषिसक्तान्नृपस्य च॥५॥
धनवृद्धिप्रसक्तांश्च कामतोऽकारिणस्तथा। कुलटोन्मत्तचौरांश्च परिविंदन्न दुष्यति॥६॥ धनवार्द्धुषिक
राजसेवकं कर्मकरस्तथा। प्रोषितं च प्रतीक्षेत वर्षत्रयमपि त्वरन्॥७॥ प्रोषितं यद्यशृण्वानमब्दादूर्ध्वं समा
चरेत्॥ आगते तु पुनस्तस्मिन्पादं वा शुद्धये सरेत्॥८॥ लक्षणं प्राग्गतायास्तु प्रमाणं द्वादशांगुलः। तन्मूलस
क्तापोदीच्यांतस्याएतन्नवोक्तं हि॥१॥ उदग्गतायांसंलग्नाः शेषाः प्रादेशमात्रिकाः। सप्रप्रसप्ताग्रहान्नसपु

राम
४

रो नैवस्तु मालिखित ॥१०॥ मानक्रियापायमुक्तायामनुक्ते मानकर्त्तरि ॥ मानकृद्यजमानः स्याद्धि हृषामेघनिश्च
यः ॥११॥ पुरायमेवादधीताग्निः साहसैर्वैः प्रशस्यते ॥ अनंदुकत्वं पत्नस्यकाम्पेस्तत्रीपत्तेशामं ॥१२॥ पस्यदत्ताभ
वेत्कन्यावाचा सत्येन केनचित् ॥ सोत्पाठसमिधमाधास्यन्नादधीत्तेवनान्यथा ॥१३॥ अनढे वतुसाकन्यापंच
त्वं यदि गच्छति ॥ न तथा व्रतलोपोस्य तेनैवान्यः समुद्वहेत् ॥१४॥ अप्यचेत्रलमेतान्पापाचमानोपकन्यकां ॥ त
मग्निमात्मसात्कृत्वा द्विप्र८स्याडुत्तराश्रमी ॥१५॥ ध ॥ अस्य च लब्धोपशमो गर्भः प्रशस्तो वीरसम्भवः ॥ नस्यपयाश्र
नुखीशावावोदीची चोर्ध्वगापिवा ॥१॥ अराशिस्तन्मयीश्रोक्तातन्मप्पवोत्तराणि ॥ सावधारवंचात्रमोवीवा
चप्रशस्यते ॥२॥ एष सक्तमूलोय ग्राम्याः स ग्रामीगर्भ उच्यते ॥ अलाभेत्व ग्रामीगर्भो दूरदेवाविलंबितः ॥३॥ चत्
विंशतिं गृह्यादेष्यै८ ॥ घटपिपार्थिवं चत्वारः छद्मपो मानमप्येपोः परिकीर्त्तितं ॥४॥ अष्टागुलप्रमंथ्यः स्यात्तच्चा
त्रऽस्याद्वादशांगुलं ॥ वीलोद्वादशैवस्याद्दतंमथनं यंत्रकं ॥५॥ अग्न्यष्टांगुलिमानेन तुपत्रयपत्नोपादिष्यत्तेः ॥ त्ते
त्रतत्रवद्दृहत्सर्वं ग्रथ्यामिपर्निनयात्मदाः ॥ गोवालैः शणसंमिश्रैस्त्रिवृद्वत्तमनं त्वगं ॥ व्यामप्रमाणं नेत्रं स्यात्प्रम

प्यत्तेनपावकः ।७।मह्मोत्रिकर्णव श्रोत्रिकं घराचापिपंचमीः ।अंगुष्ठमात्राण्येतानि द्यंगुष्ठं वक्त्रमुच्यते ॥८॥
५ अंगुष्ठमात्र ८ हृदयं त्र्यंगुष्ठमुदाहृतः एकांगुष्ठाकर्णौ सैयाद्वौ बस्तिर्द्वौ चगुल्फकंः ।९। जानुजंघे चपादौ च व
नुस्त्रिकैर्य प्राक्रमेः ।आरण्यवयपवाल्येनेयाज्ञिकैः ।परिकीर्तिताः ।१०।यत्तदुल्वमितिप्रोक्तं देवयोनिस्तुसा च्य
तेः ।अस्यांयोजायतेवह्निःसकल्याणकृदुच्यतेः ।११। अन्येषुयेतुमंथंतिते रोगभयमाप्नुयुः ।प्रथमेमंथनेत्वेषनि
यमोनात्रैषुवै ।१२।उत्तरारणिनिष्पन्नःप्रमंथःसर्वदाभवेत् ।योनिसंकरदोषेण युज्यत्तेह्यन्यमंथकृत् ।१३। आर्द्र
सशुषिराचैव घुणांगीपाटितातथाः ।नहितायजमानानामरणिश्चोत्तरारणिः ।१४। ७ ।परिधायाहतंवासःप्रावृ
त्य चयथाविधिः ।विभयात्प्राङ्मुखोपंत्रमाद्दत्तनाव दृपमाणयाः ।१।चात्रवुध्नप्रमथायांगाढंकृत्वा विचक्षणाः कृ
त्वोत्तरायामरणिंतद्बुध्नमुपरिन्यसेत् ।२।चात्रायकीलकाग्रस्ता मोवालीमुद्गग्रकामः ।विघ्नं माद्वाप्ये घेत्रां न
कंपप्रयतः शुचिः ।३। त्रिर्हृद्वेष्ट्याप्यनेत्रेण चात्रंपल्येपाहृत्वाश्रुकाः ।पूर्वमेपत्याणांपतेप्राच्यग्रेः स्याघेयाच्युतिः ।४॥
नेकयापिविनाकार्यमाधानंभार्ययाद्विजैः ।अकृत्वातद्विजानामासर्वानान्वारंभंतिपत्न ॥५॥ वर्णाज्येष्ठोनवह्निभिः रम
५

सवर्णाभिश्च जन्मतः। कार्यमग्निच्युतेरामिं साध्वीभिर्मेपनेप्रयकृ॥६॥ नात्र शूद्रीं प्रयुंजीत न द्रोहद्वेषकारि
णीः। न चैवाव्रतस्थां नान्यपुंसा सह संगतां॥७॥ ततश्शाक्तत्तरापश्चादासामन्यतरापिवाः उपेत्ता नो वान्यतमा
मंथेदग्निं निकामघरः।८॥ जातस्पुलस्त्तणां कृत्वा तं प्रणापसमिध्यचः। आधायसमिधं चैव ब्रह्माणामुपवेश
येत्॥९॥ ततः पूर्णाहुतिं हुत्वा सर्वं तंत्रसमन्वितं। गां दद्याद्यज्ञवास्तुं तं ब्रह्मणो वाससी तथा॥१०॥ होमपात्र
मनादेशे द्रवद्रव्ये स्रुवस्मृतः। पाणिनैवेतरस्मिंस्तु स्रुचैवात्र तु हूयते॥११॥ खादिरो वाथ पालाशो वा द्विवितस्ति
स्रुवः स्मृतः। स्रुग्बाहुमात्रा विज्ञेया वृत्तस्तु प्रग्रहस्तयोः॥१२॥ स्रुवाग्रे घ्राणवत्खातं द्व्यंगुष्ठपरिमंडलं स्या लेः। सर्व
खातं सनिर्वाहं स्रुचश्चार्द्धषडंगुलं कुर्यात्॥१३॥ प्राकराश्चैव कुर्वीत कार्यः सप्रमाणो जुहूषयोः। प्रतापनं च लिप्सा
नाप्रक्षालोपोर्मेनवासिताः॥१४॥ प्राचं प्राचमुदगग्रेरुदगग्रं समीपतः। तत्र पासादेद्व्यं यथाविन्युज्ञा
ते॥१५॥ आज्यं द्रव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते। मंत्रस्य देवता या च प्रजापतिरिति स्थितिः॥१६॥ नांगुष्ठा
दधिका व्याख्यासीमत्स्य लत्तपाकाचितः। न वियुक्तत्वचा चैव न सकीटा न पाटिता॥१७॥ प्रादेशान्नाधिका

[redacted]:
नोनान चन्नाखाविन्नाह्निका॥ नसपत्नीनानिर्वीर्यो होमेषु चविजानता॥१८॥ प्रादेशाद्यामिध्मस्य प्रमाणं परिकी
६ र्तितं॥ एवं विधाभिरेवेह समिद्भिः सर्व कर्मसु॥१९॥ समिधोष्टादशेध्मस्य प्रवदंति मनीषिणः॥ दर्शे च पौर्णमासे च
क्रियास्वन्यासु विंशतिः॥२०॥ समिदादिषु होमेषु मंत्रदैवतवर्जिता॥ पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्चेंधनार्थं समिद्भवेत्॥२१॥
रध्मोप्येधाप्यमाचार्येहा विराङ्विराहुतिषु स्मृतः॥ यत्र चास्य निवृत्तिः स्यात्तस्पष्टीकरवाण्यहं॥२२॥ अंगहोमसमि
त्तंत्रसोष्यन्त्याख्येषु कर्मसु॥ येषां चैतदुपर्युक्तं तेषु तत्सदृशेषु च॥२३॥ अक्षभंगादि विपद्विजलहोमादिकर्मणि॥ अ
त्वाहुतिषु सर्वासु नैतेष्विध्मो विधीयते॥२४॥८॥ प्रसूयेस्तनैल प्राप्तेषष्ठ्ये ८ त्राह्निः संहागुलैः॥ प्रादुःकरणमग्नीना
प्रातर्भासां च दर्शनात्॥१॥ हस्ताद्भूर्द्ध्वं रविर्यावद्गिरिं हित्वा न गच्छति॥ तावद्धोमविधिः पुण्यो नान्योभ्युदितहोमिनां॥२॥
यावत्सम्यङ् न भात्येते नभस्यृक्षाणि सर्वतः॥ न च लोहितिमापैति तावत्सायं च हूयते॥३॥ रजोनीहारधूमाभ्रवृक्षाग्रांतरि
तो खौ॥ संध्यामुद्दिश्य जुहुयाद्धुतमस्य न लुप्यते॥४॥ न कुर्यात्क्षिप्रहोमेषु द्विजः परिसमूहनं॥ वैरूपाक्षं च न जपेत्प्रपदं
च विवर्जयेत्॥५॥ पर्युक्षणं च सर्वत्र कर्तव्यमादितेन्वितिः॥ अंते च वामदेव्यस्य गानं कुर्यादृचे चिवा॥६॥ अहोमकेष्व राम ६

पिभ्रवेघप्यो क्तै चंद्रदर्शने ॥ वामादिव्यं गराणे घितो बल्पंते वैश्वदेविके ॥ ९ ॥ पान्यघस्तरणगम्नानान्ननेषु स्तरणं भवेन ॥
एककार्यार्थसाध्यत्वात्परिधीनापवर्जयेत ॥ ८ ॥ दर्भाः पर्युक्षणं चैव वामे देवप जपस्तथा ॥ क्रत्वाकु तिषुसर्वासुस्त्रिके
मितन्त्रविघतेः ॥ ९ ॥ हविष्येषुपवासेषु प्लालदनत्रीहुपः स्मृता ॥ माषकोद्रवगोधूमादिसर्वालाभोपवर्जयेत ॥ १० ॥ पारणा
दुनिर्हीरण्यपर्वपारकाक ८ साहिनाचेस्तुवपरामात्रिकाः देवनता ध्येनचहूयतेहविः स्वगारातोक्षाद्धिषितञ्चपाके ॥ ११ ॥
योनार्चेविजन्हेत्यग्नौ व्यंगारितिचमानवः ॥ महाग्रेगमयावाचदरिद्रश्चसजायते ॥ १२ ॥ तस्मात्समिद्धे होतव्यं न
समिद्धे कदाचन ॥ आरोग्यमिच्छतायुश्चाप्रियमानत्यतिकां परां ॥ १३ ॥ होतव्ये चहुतेचैव पाणिशूर्पस्प्यदार्विभिः ॥ न कुर्या
दग्निधमनं कुर्याद्वाव्यजनादिना ॥ १४ ॥ मुखेनैके धमंत्यग्निं मुखाद्ध्येषोध्यजायत ॥ नाग्निं मुखेनेति च लोकके कर्मोजप
तितत् ॥ १५ ॥ ॥ पथाहानितथाप्रातर्निसत्य ८ स्थाप्यस्नानतुहः ॥ दंतान्प्रक्षाल्य नद्यादौ गृहे चेत्तदमंत्रवत् ॥ १ ॥ नारद्यु
तेवाद्वेपरघांगुलमपाटितं ॥ सत्वचंदंतकाष्ठं स्यात्तदग्रेण प्रधावयेत् ॥ २ ॥ उत्थापनेत्रेप्रक्षाल्य शुचिभूत्वा स
माहितः ॥ पारिजप्य च मंत्रेण भक्षयेद्दंतधावनं ॥ ३ ॥ आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजाः पशून्वसूनि च ॥ ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं

नोचेद्धि वनस्पतेः ॥४॥ मासद्वयं श्रावणादि सर्वा नद्यो रजस्वलाः । तासु स्नानं न कुर्वीत वर्जयित्वा समुद्रगाः ॥५॥ धनुःसह
७ स्राण्यष्टौ तु गतिर्यासां न विद्यते । न ता नदीशब्दवहा गर्तास्ते परिकीर्तिताः ॥६॥ उपाकर्मणि चोत्सर्गे प्रेतस्नाने तथैव च ॥
चंद्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥७॥ वेदाश्छंदांसि सर्वाणि ब्रह्माद्याश्च दिवौकसः । जलार्थिनोऽपि पितरो मरीच्या
द्यास्तथर्षयः ॥८॥ उपाकर्मणि चोत्सर्गे स्नानार्थं ब्रह्मवादिनः । पिपासवस्तु गच्छंति संतुष्टाः स्वशरीरिणः ॥९॥ समाग
मस्तु यत्रैषां तत्र हत्यादयो मलाः । नूनं सर्वे क्षयं यांति किमुतैकं नदीरजः ॥१०॥ ऋषीणां सिच्यमानानामंतराले समा
श्रिताः । संपिबेद्यः शरीरेण पर्षन्मुक्तजलच्छटाः ॥११॥ ब्रह्मादीन्ब्राह्मणान्कामानवसरोनकन्यका ध्रुवं । आमुष्मिकान्य
पि सुखान्यप्युपासनसत्कलापः ॥१२॥ अस्पृश्यस्पर्शनाद्वांतमाममत्स्यजलादिना । अनिर्गतदशाहास्तु प्रेताशौचात् संभुंज
ते ॥१३॥ स्वधुन्यंभःसमानि स्युः सर्वाण्यंभांसि भूतले । कूपस्थान्यपि सोमार्कग्रहणे नात्र संशयः ॥१४॥ १० ॥ श्री ॥
इति कर्मप्रदीपे प्रथमप्रपाठकः समाप्तः ॥१॥ अथातोऽहं प्रवक्ष्यामि संध्योपासनकं विधिं । अनर्हः कर्मणां विप्रः संध्या एम
हीनो यतः स्मृतः ॥१॥ सव्ये पाणौ कुशान्कृत्वा कुर्यादाचमनक्रियां । ह्रस्वाः प्रचरणीयाः स्युः कुशा दीर्घास्तु बर्हिषः ॥२॥ दर्भाः पवि ७

त्रमित्युक्तमतः संध्याह्निककर्मणि ॥ सम्यः सोपग्रहः कार्यो दक्षिणः सविपत्रकः ॥३॥ रत्तयेद्वारिणात्मानं परिक्षिप्य समं
ततः ॥ शिरसो मार्जनं कुर्यात् कुशैः सोदकबिंदुभिः ॥४॥ प्रणवो भूर्भुवः स्वश्च सावित्री च तृतीयकः ॥ अब्दैवतस्त्रृच
श्चैव चतुर्थः सप्तमार्जनः ॥५॥ भूराद्यास्तिस्र एवैता महाव्याहृतयोऽव्ययाः ॥ महर्जनस्तपः सत्यं गायत्री च शिरस्तथा ॥६॥
आपोज्योती रसोमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरिति शिरः ॥ प्रतिप्रतीकं प्रणवमुच्चार्य पदं तेन च शिरसः ॥७॥ एता एताः सह
पनतथैमिर्दशभिः सह ॥ त्रिर्जपेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥८॥ करेणोद्धृत्य सलिलं घ्राणमासज्य तत्र च
जपेदनायतासुर्वा त्रिः सकृद्वाघमर्षणं ॥९॥ उत्थायार्कं प्रतिप्राहेत्त्रिकेणांजलिमंभसः ॥ उ चित्रं मित्यृग्द्वयेनोपाति
ष्ठेदनंतरं ॥१०॥ संध्याद्वयेप्युपस्थानमेतदाहुर्मनीषिणः ॥ मध्ये त्वहन्युपर्यस्य विभ्राडादीच्छया जपेत् ॥११॥ तदसं
सक्तपार्ष्णिर्वा एकपादर्ध्वपादपि ॥ कुर्यात्कृतांजलिर्वापि ऊर्ध्वबाहुरथापि वा ॥१२॥ यत्र स्यात्कृच्छ्रभूयस्त्वं श्रेय
सोपि मनीषिणः ॥ भूयस्त्वं ब्रुवते तत्र कृच्छ्रान्श्रेयो ह्यवाप्यते ॥१३॥ तिष्ठेदोदयनात्पूर्वां मध्यमामपि शक्तितः ॥ आ
सीनोदयनाच्चान्त्यां संध्यां पूर्वां त्रिकं जपेत् ॥१४॥ एतत्संध्यात्रयं प्रोक्तं ब्राह्मण्यं यदधिष्ठितं ॥ यस्य नास्त्यादरस्तत्र

८ न स ब्राह्मण उच्यते॥१५॥ संध्यालोपस्य चकितः स्नानशीलस्तु यः सदा तं दोषा नोपसर्पंति गरुत्मंतमिवोरगाः॥१६॥१॥
वेदमादित आरभ्य शक्तितोहरहर्जपेत्। उपतिष्ठेत्ततो रुद्रमवाग्वा वैदिकं जपात्॥१॥ अथाद्भिस्तर्पयेद्देवान्सतिला
न्पितॄनपि। नाममंत्रैस्तर्पयामीत्यादौ वा नमितिच ब्रुवन्॥२॥ ब्रह्माणं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिं वेदान्देवाश्छंदांस्यृ
षीन्पुराणाचार्यान्गंधर्वानितराचार्यान्मासं संवत्सरं सावयवं देवीरप्सरसो देवानुगान्नागान्सागरान्पर्व
तान्सरितो दिव्यान्मनुष्यानितरान्मनुष्यान्यक्षान्रक्षांसि सुपर्णान्पिशाचान्पृथिवीमोषधीः पशून्वन
स्पतीन्भूतग्रामं चतुर्विधमित्युपवीत्यथ प्राचीनावीती यमं यमपुरुषान्कव्यवालनलं सोमं यममर्यमण
मग्निष्वात्तान्सोमपीथान्बर्हिषदोऽथ स्वान्पितॄन्मातामहांश्च प्रतिपुरुषमभ्यस्येत् ज्येष्ठभ्रा
तृश्वशुरपितृव्यमातुलांश्च पितृवंश्यमातृवंश्यौ ये चान्ये मत्त उदकमर्हंति तांस्तर्पयामीत्ययमवसानांज
लिः यस्तोका।८॥ छायायां पथि छेद्वरदातपात्रीपय पिपसुः ह्यधितो लमन्नं वालो जनित्री जननी च बालोपाधि एम
समां संपुरुषश्च यो यः॥८॥ तथा भूतानि सर्वाणि स्थावराणि चराणि च। विप्रा उदकमिच्छंति सर्वाभ्युदयकांक्षिणः॥११॥ ८

तस्मात्सदैव कर्त्तव्यमकुर्वन्महतैनसा। पुज्यते ब्राह्मणः कुर्वन्विश्वमेतद्धि भर्त्ति हि॥१२॥ अल्पत्वाद्धोमकालस्य वहु
त्वात्स्नानकर्मणः। प्रातर्न तनुयात्स्नानं होमलोपो हि गर्हितः॥१३॥१॥ पंचानामथ सत्राणां महतामुच्यते विधिः। ये
रिष्ट्वा सततं विप्रः प्राप्नुयात्सद्म शाश्वतं॥२॥ देवभूतपितृब्रह्ममनुष्याणामनुक्रमात्। महासत्राणि जानीयात्त एवे
ह महामखाः॥ अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणं। होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोतिथिपूजनं॥३॥ श्राद्धं वा पितृ
यज्ञः स्यात्पित्र्यो बलिरथापि वा। यश्च श्रुतिजपः प्रोक्तो ब्रह्मयज्ञः स वोच्यते॥४॥ स चार्वाक्तर्पणात्कार्यः पश्चाद्वा
प्रातराहुतेः। वैश्वदेवावसाने वा नान्यत्रेति निमित्तकात्॥५॥ अप्येकमाशयेद्विप्रं पितृयज्ञार्थसिद्धये। अदैवं ना
स्ति चेदन्यो भोक्ता भोज्यमथापि वा॥६॥ अप्युद्धृत्य यथाशक्त्या किंचिदन्नं यथाविधि। पितृभ्योऽथ मनुष्येभ्यो दद्या
दहरहर्द्विजे॥७॥ पितृभ्य इदमित्युक्त्वा स्वधाकारमुदीरयेत्। हंतकारं मनुष्येभ्यस्तदर्धे निनयेदपः॥८॥ मुनिभिर्द्वि
रशनमुक्तं विप्राणां मर्त्यवासिनां नित्यं॥ अहनि तथा च तमस्विन्यां सार्द्धप्रथमयामांतः॥९॥ सायंप्रातर्वैश्वदेवः क
र्त्तव्यो बलिकर्म च॥ अनश्नतापि सततमन्यथा किल्बिषी भवेत्॥१०॥ अमुष्मै नम इत्येवं बलिदानं विधीयते।

८

बलिदानप्रदानार्थं नमस्कारः क्रियते यतः ॥११॥ स्वाहाकारवषट्कारनमस्कारा दिवौकसां ॥ स्वधाकारः पितॄणां च
हंतकारो नृणां कृतः ॥१२॥ स्वधाकारेण निनयेत्पित्र्यं बलिमतः सदा ॥ तदप्येके नमस्कारं कुर्वते नेति गौतमः ॥१३॥
नावणूह्यो बलयो भवंति महानामात्रेवणप्रमाणान्ना ॥ एकत्र चेद्बलिकृष्टा भवंती तत्तेलसमस० सकृत्श्वा ॥१४॥
अथ यत्तद्विन्यासो र्द्धिपितानवो त्तेरा त्तराट० श्वनुरोबलान्निदध्यात्तोयान्थ्यैवाय वे विश्वेभ्यो देवेभ्यः प्रजा
पतयस्तिसम्यत एतेषामेवैके कस्यैकेकमभ्यच्चधिवनस्पतिभ्य आकाशाय कामायेत्येतेषामपि मन्यवद्
द्वापवासुकेपेब्रह्मणस्त्येतेषाम पा द्रो जनेभ्यः इति सर्वेषां दक्षिणतः पितृभ्य इति चतुर्दशानित्याश्चास
स्य प्रन्नतयः कान्यासर्वेषामुभयत्तो ॥ इ पछिकः पिंडव च्च पश्चिमा प्रतिपत्तिः ॥५॥ नस्यानाकाम्यनामान्ये
जहोति बलिकर्मणः ॥ एवं नित्यावैशापोकं जुहोति बलिकर्मणो ॥६॥ कामं मंतं भवेपातां नतु मध्ये कदाचन ॥
नैकस्मिन्कर्मणि तते कर्मान्यत्तायते यतः ॥७॥ अग्न्याहितमाधुक्तो होमः शाकलएववा ॥ अनाहिताग्निरेष
पयुन्यतेबलिभिः सह ॥८॥ स्पष्टापोवी दमानोग्निं कृत्वाजलिपुत्तस्तत्र गवामदेश्यमपातस्थं प्रार्थयेद्द्रविणो

एम
८

दद्याच्चेत्॥ आरोग्यमप्युरैश्वर्यं धीर्धृतिः सौवर्णपराः॥९॥ ओजो वर्चः पशून्वीर्यं ब्रह्म ब्राह्मण्यमेव च॥१०॥ सौभाग्यं
कर्मसिद्धिं च कुलस्यैपुष्टिं सुकृत्तिनः॥ सर्वमेतत्सर्वसाम्निन द्विजो विप्रोदृग्रिराहिताः॥११॥ न ब्रह्मयपत्ता दधिकोस्ति
यत्तो नान्नप्रदानात्परमास्ति दानं॥ सर्वेन वर्त्तः क्रतवः सदानाः नात्ता दृष्टः केऽश्च दस्याह्निकस्य॥१२॥ तत्र च पठनं मधु
पयः कुल्याभिस्तर्पयेत्सुरान्॥ घृतामृतौघकुल्याभिर्यजूंष्यपि पठन्सदा॥१३॥ सामान्यपि पठन्सोमघृतै
कुल्याभिरन्वहं॥ मेदःकुल्याभिरपि चाप्यथर्वांगिरसः पठन्॥१४॥ मांसक्षीरौदनमधुकुल्याभिस्तर्पयेत्पठन्॥
वाकोवाक्यपुराणानि इतिहासानि चान्वहं॥१५॥ अंगादीनामन्यतममेतेषां शक्तितोऽन्वहं॥ पठन्मध्वाज्यकुल्या
भिः पितॄनपि च तर्पयेत्॥१६॥ ते नु प्रास्तर्पयंस्तेनं जीवंतं प्रेतमेव च॥ कामचारी च भवति सर्वेषु सुरसद्मसु॥१७॥
गुर्वप्येनो न तत्स्पृष्टस्त्रैलोक्यं चैव पुनाति सः॥ यं यं क्रतुं च पठति फलभाक्तस्य तस्य च॥१८॥ वसुपूर्णां वसुमतीं त्रि
र्दानफलमाप्नुयात्॥ ब्रह्मयज्ञाद्दपि ब्रह्मदानमेवातिरिच्यते॥१९॥ तद्ददद्धि समाप्नोति ब्रह्मलोकमविच्युतः॥२०॥
ब्रह्मणोदक्षिणादेशात्पत्रयापादिकाग्नैताः॥ कर्मतेन त्वमानापि परयायाद्विकाभवेत्॥२१॥ यावता बहुभोक्तुं

१० ल्युत्तप्त्रिःपरोनविपते॥ नावराष्ट्रमन्तः कुर्यात्पूर्णपात्रमिति स्थितिः॥२॥ विदध्याद्धोत्रमन्यश्चेद्दक्षिणार्द्धहृ
रेमवेतुः॥ स्वयं चेदुभयं कुर्यादन्यस्मै प्रतिपादयेत्॥३॥ कुलर्त्विजमधीयानं सन्निकृष्टं तथा गुरुं॥ नातिक्र
मेत्सदा दित्सन् परं दद्यात्मनो हितः॥४॥ अहमस्मै ददामीत्येवमाभाष्य दापतेः॥ नैतावतपरद्दत्तः पात्रे
पिफलमश्नुते हि॥५॥ द्रव्यस्याभ्यामपि लाभं प्रदाय मनसा वदेत्॥ रतैन्यस्तनोदद्याद्देष्टदानविधिपरः दद्यात्॥
सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत्॥ परस्दातिनमुद्धृत्य तत्स्तेयेन स युज्यते॥७॥ सचाप्तगृहेमूर्
खो हृदस्यश्च गुणान्वितः गुणान्वितायदातव्यं नास्तिमूर्खेव्यतिक्रमः॥८॥ ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रेवे
दविवर्जिते॥ ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते॥९॥ आत्मस्थाली च कर्तव्यातैजसद्रव्यसंभवा॥ मह
मयीकर्तव्या सर्वास्वाप्यापत्सु च॥१०॥ आन्यस्याप्यापः प्रमाणेन यथाकामं तु कल्पयेत्॥ सुदृढामव्रणां च
दृष्ट्वा न्यस्यां जीर्णं च हृतेः॥११॥ निर्वपेद्दृढसापन्नामात्रादृढा[illegible]नी दृढ न्मुरवाः॥ मन्मयी द्विवरीवाधिवहस्या राम
मी प्रशस्यते॥१२॥ स्वशाखोक्तश्च शास्त्रेनोक्तव्यं घोकादिनः शुभः॥ नचान्तिकार्गिपिल पाच्चोनचरुश्चा १०

रसस्तथा॥१३॥ इध्मजातीयमिध्मार्द्धं प्रमाणेनमेक्षणं भवेत्। वृत्तं चांगुष्ठपृथ्वग्रमवदानक्रियाक्षमं॥१४॥ एषैव दर्वी
यस्तत्र विशेषस्तमहं ब्रुवे। दर्वी द्व्यंगुष्ठपृथ्वग्रा तुरीयोनं च मेक्षणं॥१५॥ मुसलोलूखले वार्क्षे स्वायते दृढे तथा। इच्छा
प्रमाणे भवतः शूर्पं वैणवमेव च॥१६॥ दक्षिणं वामतो बाह्यमात्माभिमुखमेव च। कारकस्य कुर्वीत करणोन्यच्च कर्मणः
॥१७॥ कृत्वाग्निमभिमुखौ पाणी स्वस्थानस्थौ सुसंयतौ। प्रदक्षिणं तथासीनः कुर्यात्परिसमूहनं॥१८॥ बाहुमात्राः परिधय
ऋजवः सत्वचोव्रणाः। त्रयो भवंति शीर्णाग्रा एकेषां तु चतुर्दिशं॥१९॥ प्रागग्रावभितः पश्चादुदगग्रमथापरं। न्यसेत्प
रिधिमन्यं चेदुदगग्रः स पूर्वतः॥२०॥ यथोक्तवस्त्वसंपत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत्। यवानामिव गोधूमा व्रीहीणामिव शा
लयः॥२१॥ पं॥ पिंडान्वाहार्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शस्यते। वासरस्य तृतीयेंशे नातिसंध्यासमीपतः॥१॥ यदा चतुर्द
श्यां यामं तुरीयमनुपूरयेत्। अमावास्या क्षीयमाणा तदैव श्राद्धमिष्यते॥२॥ यदुक्तं यदहस्त्वेव दर्शनं नैवति चंद्रमाः। त
न्यापेक्ष्यापान्वेक्ष्य द्रष्टृणां ज्ञानिवत्स्यपि॥३॥ यच्चोक्तं दृश्यमानेपि तच्चतुर्दश्यपेक्षया। अमावास्यां प्रतीक्षेत तदंतेवा
पि निर्वपेत्॥४॥ अष्टमेंशे चतुर्दश्याः क्षीणो भवति चंद्रमाः। अमावास्याष्टमेंशे च पुनः किल भवेदणुः॥५॥ आग्रहाय

११ दर्शमावास्यातस्पाज्येष्ठस्यापामवेत्॥ विरोधमस्याप्नुवतेचंद्रश्चा विरोजनात्॥९॥ अत्रेंदुक्षयेग्रहरोवानिष्ठेच्चतुर्थ
भागेनकलावशिष्टः॥ तदंतएवक्षयमेतिकृत्स्नएवंज्योतिष्वविदोवदंति॥७॥ यस्मिन्नब्देह्यहेशेषकश्चयवोत्तम
स्मिञ्छुक्लपतीपापरिदृश्यतेनियतोपजायते॥ एवंचारंचंद्रमसोविदित्वाज्ञातोतास्मिन्नपरेक्कचरघात॥८॥ संधि
श्रायाचतुर्दश्याअमावास्यामेवेच्छंतिके॥ खर्वितांताविदुःकेचिद्... मितिचापरे॥१०॥ यदमावास्यायामे
चिदृपरहितिः॥ पामा॰ स्त्रीनधिकान्वायिपितृपन्नस्तनोभवेत्॥१०॥ पत्नीदावेवकुर्वीतसदर्पेन्नादिकंचरु
पर्वाहेएवकुर्वंतिविद्वत्पन्येमनीषिणः॥११॥ ६॥ सापितुःपितृकृत्येष्वधिकारोनविद्यते॥ न... चंनमतिक्रम्य
किंचिद्दद्यादितिश्रुतिः॥१॥ पितामहेध्रियमाणेवापितुःप्रेतस्यनिर्वपेत्॥ पितुस्तस्यचवृत्तस्यजीवेधेत्प्रपितामहः॥२॥ पि
तुःपितुःपितुश्चैवतस्यापिपितुरेवच॥ कुर्यात्पिंडत्रयंयस्यसंस्थितःप्रपितामहः॥३॥ जीवंतमतिदद्याद्वाप्रेतायान्नो
दकेद्विजः॥ पितुःपितृभ्योवादद्यात्सपितेत्यपरंश्रुतिः॥४॥ पितामहःपितुःपश्चात्पंचत्वंयदिगच्छति पौत्रेणैकादशा
हादिकर्तव्यं॰श्राद्धषोडशं॥५॥ नैनसौत्रेणाकर्तव्यपुत्रवांश्चेत्पितामहः॥ पितुःसपिंडनंकृत्वाकुर्यान्मासानुमासिकं॥६॥ राम ११

असंस्कृतौ न संस्कार्यौ पूर्वौ पौत्रप्रपौत्रकैः ॥ पितरं तत्र संस्कुर्यादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥६॥ पापिष्ठमपि शुद्धेन
शुद्धं पापकृतापि वा ॥ पितामहेन पितरं संस्कुर्यादिति निश्चयः ॥७॥ ब्राह्मणादिहते ताते पतिते संगवर्जिते ॥ व्युत्क्र-
माच्च मृते देयं येभ्य एव ददात्यसौ ॥८॥ मातुः सपिंडीकरणं पितामह्या सहोदितं ॥ यथोक्तेनैव कल्पेन पुत्रिकाया
न चेत्सुतः ॥१०॥ न योषिद्भ्यः पृथग्दद्यादवसानदिनादृते ॥ स्वभर्तृपिंडमात्राभ्यस्तृप्तिरासां यतः स्मृता ॥११॥ मातुः प्र-
थमतः पिंडं निर्वपेत्पुत्रिकासुतः ॥ द्वितीयं तु पितुस्तस्यास्तृतीयं तु पितुः पितुः ॥१२॥७॥ पुरतोऽपात्मनः क[illegible] सापवी
परिकीर्त्यते ॥ मध्यमा दक्षिणेनास्यास्तद्दक्षिणत उत्तमा ॥१॥ वा प्रागग्रादिखनुखातास्ताः कार्याः सार्द्धांगुलांतरा भवती सा
तायवमध्या श्च मध्यं नार्वामवोत्किरेत् ॥२॥ तां कुशास्तवदिदेः कुर्याज्जते नाभिमर्षितः ॥ तां कुशैर्वोपवेषश्च हस्तशांगु-
लरुष्यते ॥३॥ अग्न्यागाराग्रे कुर्यात् कार्यं कर्षूणां स्तरणं घनैः ॥ दक्षिणांतांतत् दर्भैस्तु पित्र्यं तेपरिस्तरेत् ॥४॥ स्यगारं सु-
रभिलेपं चंदनादिविलेपनं ॥ सो वीरांजनामिन्तु पिंजूली नाय हंजनं ॥५॥ स्वस्तरे स्वधा मासाघ पथ्या पडपयु ज्जाने ॥
देवपूर्वं ननः श्राद्धसत्वा शुचिरारभेत ॥६॥ आसनार्घ्यपर्यंतं वसिष्ठेन यथोदितं ॥ कृत्वा कर्माप्यपात्रेष्वत्कृतं द्या

6

१२ तिलोदकं। नशाखातु दर्भाः एष्पगपोद्दत्वा मंत्रेणानु तिलोदकं। गंधोदकं च दातव्यं सन्निकर्षक्रमेण तु॥८॥ आघ्रेणतु
पात्रेणापस्तु दद्यात्तिलोदकं। पितरस्तस्य नाश्नंति दशवर्षाणि पंचच॥९॥ कुलालचक्रनिष्पन्नमासुरं मन्मयं
स्मृतं। तदेव हस्तघटितं स्थाल्यादि दैविकं भवेत्॥१०॥ गंधान्ब्राह्मणसात्कृत्वा पुष्पाण्यृतुभवानि च। धूपं चै
वानुपूर्व्येणाग्नौ कुर्याद्दनंतरं॥११॥ अग्न्यग्नौ करणहोमश्च कर्त्तव्य उपवीतिना। प्राङ्मुखेनैव देवेभ्यो जुहोतीति
श्रुतिश्रुतेः॥१२॥ अपसव्येन वा कार्यो दक्षिणाभिमुखेन च। निरूप्य हविरन्यस्मा अन्यस्मै नापि हूयते॥१३॥ स्वा
हाकुर्यान्नचात्रांतेन चैव जुहुयाद्धविः। स्वाहाकारेण हुत्वाग्नौ पश्चान्मंत्रं समापयेत्॥१४॥ पित्र्योपयःपंक्ति स ईन्यस्त
स्यपाणावनग्निमान्। हुत्वा मंत्रवदेन्येषां तु समीपात्रेषु निक्षिपेत्॥१५॥ नो कुर्याद्धोममंत्राणां पृथगादिषु कुत्रचि
त्। अन्येषां चाविकृष्टानां कालेनाचमनादिना॥१६॥ सव्येन पाणिना नित्यं वं पदत्र समु। द्दीरते। पाद्यग्रहणमात्रं तु सव्यस्यादि
ष्टाति व्रतं॥१७॥ पिंडलक्ष्याघमिमंग रवदक्षिणेनैतत्करात्। अन्वारभ्य च सव्येन कुर्यादुल्लेखनादिकं॥१८॥ यावदर्थमुपा
दायहविषोर्भैकमभैकं। चरूणामहस्तत्रीयावत्रान्हात्रुमुपक्रमेत॥१९॥ पितृयज्ञे रक्षसे होम ध्यमेम ध्यमस्तु इद्दि राम १२

णीतस्थितश्चैव दर्पिंनाम्पूर्ववत्तो निर्वपेत् ॥२०॥ वाममावर्त्तनं केचिदुदगंतं प्रचक्षते । सर्वगौमहणं शाण्डिल्यो शाण्डिल्यायान
एव च ॥२१॥ आवृत्तप्राणानायम्य पितॄन् ध्यायन्यथार्हतः । जपं स्तेनैव चावृत्तस्ततः प्राणं प्रमोचयेत् ॥२२॥ शा
कृ च फाल्गुन्याष्टम्यां स्वयं पत्न्यापि वा पचेत् । यस्तु शाकादिहोमश्च क्रियपोपपाष्टकावृता ॥२३॥ अन्वष्टकामध्यमा
यामिति गोभिलगौतमौ । वार्कखंडिश्च सर्वासु कौत्सोमनेष्टकासु च ॥२४॥ स्थालीपाकं पशुस्थाने कुर्याद्यद्यानुक
ल्पिकः । श्रपयेत्तं सवत्सायास्तरुण्या गोः पयस्यतु ॥२५॥ ॥८॥ सायमाद्यं प्रातरन्तमेकं कर्म प्रचक्षते । दर्शान्तं पौर्ण
मासाद्यमेकमेव मनीषिणः ॥१॥ ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेर्दर्शः पौर्णमासोऽपि चाग्रिमः । य आयाति स होतव्यः स एवादिरिति श्रुतिः ॥२॥
ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेः कुर्यात्सायं होमादनन्तरं । वैश्वदेवं तु पाकान्ते बलिकर्मसमन्वितं ॥३॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चा
दामिहूपांश्वनाक्रितः । यजमानस्ततो श्रीपाहितिकात्यायनो ब्रवीत् ॥४॥ वैवाहिके यो कुर्वीत सायंप्रातस्त्वतं द्विजः ।
चतुर्थीकर्म कृत्वैतद्देतच्छाधायनेर्मतं ॥५॥ ऊर्ध्वं पूर्णाहुते प्रातर्हुत्वा तां सायमाहुतिं ॥ प्रातर्होमं ततः कुर्यादेष एवो
त्तरो विधिः ॥६॥ सायं होमात्ययेप्येवं हुत्वा तां सायमाहुतिं । प्रातर्होमस्तदैव स्यादेष एवोत्तरो विधिः ॥७॥ पौर्ण

१२ मासात्स्वपेहव्यं होनावापदहर्भ चैन ।। तदहर्जुहुयादेवममावास्यात्पर्ययेपि च ।। ८ ।। अहुयमनेनेनग्नं श्रोत्रेत्स्पेत्
लं समाहितः संपन्ने तु यथा तत्र हूयते न तद्धि हि हूयते ।। ९ ।। अहुताः पारिसंख्याप पात्रे कृत्वाहुतीः सकृत् ।। मंत्रे
णा विधिवद्धुत्वैवमेवापरा अपि ।। १० ।। पत्रव्याहृतिभिर्होमः प्रायश्चित्तात्मको भवेत् ।। चतस्रस्तत्र विज्ञेयाः स्त्री
पाणिग्रहणीय या ।। ११ ।। अविवाह्यानमित्येषा प्राजापत्यापि वाहुतिः ।। होतव्या त्रिविकल्पोयं प्रायश्चित्तविधिस्म
त ।। १२ ।। पयघृंग्रिएग्निना येन समभवेद्वाहितं क्वचित् ।। अग्न्यपेविविच्य परिति जुहुयाद्घृताहुतिं ।। १३ ।। अग्न्यपेसम
ते चैव जुहुयाद्दधि पुतेन वेत् ।। अग्नये शुचये चैव ग्रहपाद्धेदृग्निना ।। १३ ।। गृहदाहाग्निना ग्निस्तु यच्च स्य हेम
वान्हिजैः ।। दावाग्निना च संसर्गे हृद्यं यं परिदृतपते ।। १४ ।। हूर्मतोपदिसं सृज्येसं स्पृष्टमुपशामयेत् ।। असं
सृष्टं जागरपितमिस्त्रिमैवमुक्तवानः ।। १५ ।। नक्षत्याबन्य होमः स्यान्मुक्त्वैकां समिदाहुतिं ।। स्वगर्भसंक्रियार्था श्च
यावत्रासौ प्रजायते ।। १६ ।। अग्निस्तु नामधेयादौ होमे सर्वत्र लौकिकः ।। नहि पित्रा समानीतः पुत्रस्य भवति क्वचित् ।। १७ ।।
पस्याग्राक्य होमः स्यात्स वैश्वानरदैवतः ।। चरुं निरूप्य जुहुयात्प्रायश्चित्तं तु तस्य तत् ।। १ ।। पराग्नौ हुते स्वार्थे पर राम १२

स्याग्नौ हुते स्वयं ॥ पितृयज्ञात्यये चैव वैश्वदेवद्वयस्य च ॥१९॥ अनिष्ट्वा नवयज्ञेन नवान्नप्राशने न च ॥ भोजने
पतितान्नस्य चरुर्वैश्वानरो भवेत् ॥२०॥ स्वपितृभ्यः पिता दद्यात्सुतसंस्कारकर्मसु ॥ पिंडानोद्वहनात्तेषां तस्याभावे तु
तत्क्रमात् ॥२१॥ मृतप्रवाचने पत्न्या पयघ्नं निहितं भवेत् ॥ रजोरोगादिना तत्र कल्पं कुर्वीत याज्ञिकः ॥२२॥ महा
नसेन्नपाकं पात्ते सवर्णानां प्रवाचयेत् ॥ प्रणवाद्यं विवाकुर्यात्कासनं चोपयाः ॥२३॥ पत्न्या वास्तु निर्मुष्टा चरुसंवेद
र्भ चरौ तु याः ॥ दर्भसंख्या न विहिता विष्टरास्तरणेषु च ॥२४॥ ॥ नित्रिस्याग्नि ॥ त्वदारे स्वपरिकल्पार्थं जंतथा ॥ प्रवसेत्का
र्यवान्विप्रो मनसैव न चिंतयेत् ॥१॥ मनसा नैत्यकं कर्म प्रवसन्नप्यतंद्रितः ॥ उपविश्य शुचिः सर्वं यथाकालमनुद्रवेत् ॥२॥
पत्न्या चाप्यविपोगिन्या शुश्रूष्योग्निर्विनीतया ॥ सौभाग्यविज्ञा वैधव्यकामया भर्तृभक्तया ॥३॥ या वा स्याद्धूरसणास
मान्ता सा पादिनी प्रिया ॥ दक्षाप्रियंवदा शुद्धा तामत्र विनियोजयेत् ॥४॥ दिनक्रमेणवा कर्म यथा ज्येष्ठा ॥ स्वतान्त्रि
तः ॥ विभज्य सह वा कुर्युर्यथा ज्ञानमतन्द्रिताः ॥५॥ ज्येष्ठया तः सौभाग्यते ज्येष्ठं विधेयैव द्विजन्मनः ॥ नाहि स्वल्पे
न तपसा भर्तारं तुष्यति योषितः ॥६॥ मनुराहैर्यावर्तिन्यायपोमाबहुभिर्व्रतैः ॥ अग्निशुश्रूषणे नोक्ता मुनसाध्वी सौभाग्य

१४ माप्नुयात्ः।७॥श्रोत्रियंसुभगांगांच्चाग्निमग्निचितंतथाः।प्रातरुत्थाययःपश्येदापद्भ्यःसप्रमुच्यते।८॥विनया
वनतांपिष्टीभर्तुर्यादुर्भगाभवेत्।अमुत्रामाग्निभर्तृ।।।मवक्त्रातिकृतानपः।९॥पापिष्ठदुर्भगामंसनग्नमुत्कटे
नासिकं॥प्रातरुःस्यपपःपश्येत्सकलेरुपयुज्यते॥१०॥पतिमुल्लंघ्यमोहात्स्त्रीकंकंननरकंव्रजेत्।कृच्छ्रान्मानुष्य
तांप्राप्यकिंकिंदुःखंनपश्यति॥११॥पतिशुश्रूषयैवस्त्रीसर्वान्लोकान्समश्नुते।दिवःपुनरिहायाताःसुखानाम
वधिर्भवेत्।१२॥सदारोन्यान्पुनर्दारान्नकथंचितकारणात्।यदिच्छेदग्निमान्कर्तुंक्वहोमोस्यविधीयते।१३॥
स्वग्नावेवभवेद्धोमोलौकिकेनकदाचन।नह्याहिताग्नेःस्वंकर्मलौकिकाग्नौविधीयते।१४॥घृताहुतिकमग्न्य
गुजुहूत्स्यध्रुवदर्शनातः।नस्यात्मनोपेस्यात्तावत्पावन्नपादीयते॥१५॥पुरस्ताच्छ्विविकल्पपरप्रायश्चित्तमु
हाहृतः।तमषड्जाहुतिकंशिषेयंत्वविद्भिःप्रकीर्तितं।१६॥१७॥श्रीश्रीइतिकर्मप्रदीपेद्वितीयःप्रपाठकःसमाप्तः
अथसमस्तंतुदंपत्योर्हीनत्वंनाग्निगाद्विना॥द्वयोरप्यसमस्तंहिभवेद्दुतमनर्थकं॥१॥विहायाग्निंसभार्यश्चेत्सीमा
मुल्लंघ्यगच्छति।होमकालात्ययेतस्यपुनराधानमिष्यते॥२॥अरण्योःक्षयनाशाग्निदाहेष्वग्निःसमाहितः। राम
१४

पालयेदुपस्थितं तस्मिन्न पुनराधानमिष्यते ॥३॥ ज्येष्ठा चेद्बहुभार्यस्याहतिचारेणागछति । पुनराधानमत्रैक इछंति
न तु यौनमः ॥४॥ दाहयित्वाग्निभिर्भार्यां सदृशीं पूर्वसंस्थितां । पात्रैश्चाथाग्निमादध्यात्कृतदारोविलंबितः ॥५॥
एवंवृत्तां सवर्णां स्त्रीं द्विजातिः पूर्वमारिणीं । दाहयेदग्निहोत्रेण यज्ञपात्रैश्च धर्मवित् ॥६॥ द्वितीयां चैव यः प
त्नीं दहेद्वैतानिकाग्निभिः । जीवंत्यां प्रथमायां तु ब्रह्मघ्नेन समं हि तत् ॥७॥ मृतायां तु द्वितीयायां योग्निहोत्रं
समुत्सृजेत् । ब्रह्मघ्नं तं विजानीयाद्यश्च कामात्समुत्सृजेत् ॥८॥ मृतायामपि भार्यायां वैदिकाग्निं न हि त्य
जेत् ॥ उपाधिनापि तत्कर्म यावज्जीवं समापयेत् ॥९॥ रामोपि कृत्वा सौवर्णीं सीतां पत्नीं यशस्विनीं । ईजे यज्ञै
र्बहुविधैः सह भ्रातृभिरच्युतः ॥१०॥ यो दहेदग्निहोत्रेण स्वेन भार्यां कथंचन । स स्त्री संपद्यते तेन भार्या चास्य
पुमान्भवेत् ॥११॥ भार्यामरणमापन्नो देशांतरगतोपि वा । अधिकारी भवेत्पुत्रो महापातकिनि द्विजे ॥१२॥
मान्या चेन्म्रियते पूर्वं भार्या पतिविमानिता । त्रीणि जन्मानि सा पुंस्त्वं पुरुषः स्त्रीत्वमर्हति ॥१३॥ पूर्वैव योनिः पू
र्वावृत्पुनराधानकर्मणि । विशेषोत्राग्न्युपस्थानमज्याहुतिषट्कं तथा ॥१४॥ कृत्वा व्याहृतिहोमांतमुपतिष्ठे

तपातपातकं॥ अध्यायः केवलाग्रेपः कस्तेजाभिर्मोनसः॥१५॥ अग्निमीळे अग्न आयास्यग्न आयाहि वीतये॥ अ
हो अग्निर्ज्योतिः॥ त्वमग्ने हतमग्ने मरुद्भिरिति च॥१६॥ उत्सृष्टा वाहुतौ कुर्यात्पर्यावृत्य अनुपूर्वशः॥ पूर्णाहुत्यादिकं सर्वम
१५ न्यत्सर्वं वदाचरेत्॥१७॥ अपोऽल्पमप्यगंयावन्निष्ठति प्रवर्तयोः॥ तावत्पुनराधानमस्मोत्पत्या विधीयते॥१८॥
विनष्टः स्रुक्स्रुवन्युञ्जं प्रस्थकपालमुदीरितं च॥ प्रत्यगग्रं च मुसलं प्रहरेज्जातवेदसि॥१९॥ ॥ हुतं यद्धोमासम
र्थस्य समीपमुपसर्पणं॥ तत्राप्यग्रान्स्यस्तत्रापनाच्चोपवेशनं॥१॥ हुतायां सायमाहुत्यां दुर्बलश्चेद्गृही भ
वेत्॥ प्रातर्होमस्तदैव स्याज्जीवेच्चेद्धि पुनर्नवा॥२॥ दुर्बलः स्नापयित्वा तः शुद्धवेलामिसंवृतः॥ दक्षिणाशि
रःसंभ्रमो बर्हिष्यासांनिवेशयेत्॥ अधीतेनाप्यक्रमाप्नाप्यसर्वधर्ममुपवीतिनः॥ चैवदृनोच्छित्तसर्वांगः सुमनि
नो विभूषयेत्॥४॥ हिरण्यशकला यस्य क्षिप्त्वा छिद्रेषु सप्तसु॥ मुखेष्वपिधायैनं निर्हरेयुः सुतादयः॥५॥
आमपात्रेन्नमादायप्रेतमग्निपुरःसरः॥ एकोऽनुगच्छेत्तस्यार्धमर्धं पथ्युत्सृजेद्भुवि॥६॥ ऊर्ध्वमादहनं प्राप्य
आसीनो दक्षिणामुखः॥ सव्यं जान्वाच्य शनकैः सतिलं पिण्डदानवत्॥७॥ अप्यपुत्रादिरा पूर्वसकुर्याद्दाहत्वंयम रम १५

हृतः। भूप्रदेशेष्वशुचौ युक्ते पश्चाच्छित्यादिलक्षणे ॥ ८॥ तत्रोत्तानं निपात्यैनं दक्षिणाग्निरसंमुखे। आज्यपूर्णां
स्रुचं दद्याद्दक्षिणाग्रां नासिकां स्रुवं ॥ ९॥ पादयोरधरां प्राचीमरणीमुरसीतरां। पार्श्वयोः शूर्प चमसे सव्यद
क्षिणयोः क्रमात् ॥ १०॥ मुसलेन सह न्युब्जं अंतरोर्वोरुलूखलं ॥ चात्रौवीलीलूकमत्रैव मनश्रुनपनो वि-
भीः ॥ ११॥ अपसव्येन कृत्वैतद्वाग्यतः पितृदिङ्मुखः। अथाग्नीन् सव्यजान्वक्तो दद्याद्दक्षिणतः शनैः ॥ १२॥ अ
स्मात्त्वमधिजातोसि त्वदयं जायतां पुनः। असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति पज्ञुरीयन्नः ॥ १३॥ एवं गृहपतिर्दग्ध
सर्वं तरति दुष्कृतं। यश्चैनं दाहयेत्सोपि प्रजां प्राप्नोत्यनन्दितां ॥ १४॥ यथा खापुधध्वंघायो ह्यरणीपाप्म
पि निर्भयाः। अतिक्रम्यात्मनोमीषु स्थानमिष्टांश्च विंदति ॥ १५॥ उत्क्रांतो ह्यद्दशेश्चविश्रांतो चाप्यसं
चयेः। स्तबेसंवत्सरे वैवषट्सपिंडश्च निर्वपेत् ॥ १६॥ एवमेषोग्निमान् दग्धः पात्रायुधाविभूषितः। लोकान
न्यानतिक्रम्य परं ब्रह्मैवाधिगच्छति ॥ १७॥ २॥ अथानपेक्षमेत्यापः सर्व एव शावस्पृशः। स्नात्वा सचैलमाच

१६ म्य रघुसेनोदकं स्थले ॥१॥ गोत्रनामानवा संते तर्पयामीत्यनंतरः । दक्षिणाग्रान्कुशान्कृत्वा सतिलं तु पृथ
क्पृथक् ॥२॥ एवं कृतोदकान्सम्यक् सर्वान्स्नाड्वलसंस्थितान् । आपुत्य पुनराचांतान्वदेयुस्तेनृपा
पिनः ॥३॥ मानुष्ये कदलीस्तंभनिःसारे सारमार्गणे करोति यः स संमूढो जलबुद्बुदसंनिभे ॥ धर्मं कुरुत यत्नेन यो मे यः सहगमिष्यति ॥४॥ मानु
ष्यके कदलीस्तंभनिःसारे सारमार्गणे करोति यः सं मूढो जलबुद्बुदसंनिभे ॥५॥ गंत्री वसुमती नाशमुदधिर्दे
वतानि च । फेनप्रख्यः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्यति ॥६॥ पंचधा संभृतः कायो यदि पंचत्वमागतः कर्म
भिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिदेवना ॥७॥ सर्वे क्षयांता निचयाः पतनांताः समुच्छ्रयाः । संयोगा विप्रयोगांता
मरणांतं हि जीवितं ॥८॥ श्लेष्माश्रु बांधवैर्मुक्तं प्रेतो भुंक्ते यतो वशः । अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्याः प्रय
त्नतः ॥९॥ एवमुक्त्वा व्रजेयुस्ते गृहान्वै रघुपुरस्सराः । स्नानाग्निस्पर्शनाज्यादेः शुद्ध्यंति रेतरे कृते ॥१०॥ ३॥ एव
मेवाहिताग्नेस्तु पात्रन्यासादिकं भवेत् । कस्माज्जिनाहपश्चाद्विशेषोस्य पुनोहतः ॥११॥ विदेशमरणोस्या
माहतस्याभ्युपेक्ष सर्पिषा । दाहयेत् पर्णानि पालाशान्यपात्रन्यासादि पूर्ववत् ॥१२॥ अस्थ्नामलाभे पालाशनिरीक्षा

राम
१६

स्यत्कृपावृताः॥ भग्नपेदस्थिसाख्यानिनतःप्रभृति स्तकः॥३॥ महापातकसंप्रक्तो दैवात्स्याद्यग्निमान्यदि॥ पुत्रादिभ्या
लायेदग्नीन्पुत्रः आहोपसंस्पृशन्॥ प्रायश्चित्तेन कुर्याघः कुर्वन्वा म्रियते यदि॥ गृह्यं वैतानिपक्षे छ्रोतमख्यमेन संप
च्छदः॥५॥ सार्दयेद्भमपवाप्स्वंभ्यो ग्निरभवघतः॥ पात्राणि दग्धा ह्मिप्राप दद्देद् प्स्ववा क्षिपेत्॥६॥ अनेपेवा
हिताना राद्दग्घव्यापाद्यवस्थिताः॥ अग्निप्रदानमंत्रोस्यानप्रयोज्यस्तिस्थितिः॥७॥ आग्न नैवद्दहेन्मार्या० खनं
त्रापतितानचेतः॥ नद्दत्रैराणापात्राणि दाहयेत्त्ययातिकेः॥८॥ अपरेधुस्त्वतायेवाहस्था संचयनं भवेतः॥ यस
त्रावाधराहिह्य त्वाविभिः सोधुनोच्यते॥९॥ स्नानांतंपूर्ववत्कृत्वा गव्येनपयसा ततः॥ सिंचेदस्थीनि सर्वा
णि प्राच्यानावासभाषयन्॥१०॥ शमीपलाशशाखाभ्यामुद्धृत्योद्धृत्य भस्मनः॥ आज्येनाभ्यज्य गव्येन सिंचये
द्गंधवारिणा॥११॥ मृत्पात्रसंपुटे कृत्वा सूत्रेणपरिवेष्ट्य च॥ श्वभ्रं खात्वा शुचौ भूमौ निखनेद्दक्षिणामुखः॥१२॥
पूरयित्वावटं पंकपिंडैः सैवालसंयुतैः॥ दत्त्वोपरि समं त्वोघं कुर्यात्सर्वं तु कर्मणाः॥१३॥ एष एवाग्निहोतान्प्रेतस्य
विधिर्दृष्टो नाग्नीणामिवाग्निदानं स्यात् यथातोत्र क्रमश्च्यते॥१४॥ ॥ सूतके कर्मणां त्यागः संध्यादीनां विधीयते होमः

श्रौतेषु कर्त्तव्यः शुद्धात्रेनापि वा फले ॥१॥ अकृतं हावयेत्तस्मात्तेन रभावे कृताकृतं ॥ हावयेद्वृत्तिवा कस्याना
१७ भिविधानतः ॥२॥ कृतमोहनसत्कादिं तद्वलादि कृताकृतः ॥ व्रीह्यादि चाकृतं प्रोक्तमिति हव्यं त्रिधा बुधैः ॥ आसत
के च प्रवासे चाशक्तौ श्राद्धनोजनेन एवमादिनिमित्तेषु हावयेदिति योनयेत ॥४॥ न त्यजेत्सूतके कर्म ब्रह्मचारी
स्वकं क्वचित् ॥ न हासनात्परं यत्तेन कृच्छ्रादि तत्पश्चस्तः ॥ पापि तर्पये पिम्नत्ते ने वादोषो भवति कर्हिचीत् ॥ श्रौ
रो ॥ चैककर्मणो नेष्या त्याहं वा ब्रह्मचारिणः ॥ दर्शश्राद्धमग्निमतः कार्यं दाहादेकादशेऽहनि ॥ प्रत्याब्दं कतु कुर्वीत
प्रमीताहानि सर्वदा ॥७॥ कुर्हुं प्राग्हुतेः प्रेतेपरमेष्ठि निपम्रवेत ॥ बलिकर्म तदे वस्यान्सायाहूर्ध्वमतोन्यथा ॥
एतदूह्य पतोऽग्निनेकुर्पादेकादशेऽहनि ॥ प्रागेवैकादशाहाद्धाद्यस्य स्याज्जगाहणे दिकं ॥८॥ न तत्सर्वं यतः श्रौत
मापिंडनविधिः कश्चिन्नः ॥ वृद्धिश्राद्धस्य लोपस्स्यादुभयोरपि सर्पेः ॥१०॥ ज्येष्ठः कुर्पात्तदाधानं कनीयाश्च
विवर्जयेत् ॥ सैकादशोद्ध्कुर्वीत हार्दशोवा विचक्षणः ॥११॥ अग्रजः स्यापदानग्निरधिकार्यनुजः कथं ॥ अ
ग्रजानुमतः कुर्यादग्निहोत्रं यथाविधि ॥१२॥ पितर्यस्य चनाधानं कथं पुत्रस्तु कारयेत् ॥ आग्निहोत्राधिकारोस्ति राम

शांखस्य वचनं यथा ॥१३॥ जपेषोम्नातायदृगतिष्ठेद्दाघानने नैव कारयेत् ॥ अनुज्ञातानस्तु कुर्वीत शांखस्य वचनं यथा ॥१४॥
नाग्नयः परिविंदंति न वेदा न तपांसि च ॥ हारीतापारविंघं स्यात्सपाग्धर्मो हि ब्राह्मणाः ॥१५॥ नाग्नयः परिविंदंति
न यज्ञा न तपांसि च ॥ नवश्राद्धं कनिष्ठस्य नस्य कन्या विरूपिका ॥१६॥ आवसथ्यमनादृस त्रेतायां पः प्रवर्तते ॥ अना
हिताग्निर्भवति परिवित्तिश्च जायते ॥१७॥ द्वादशप्रतिमासं त्वाघं षाण्मासिके तथा ॥ सपिंडीकरणं चैव चैतद्धि श्राद्ध
षोडशं ॥१८॥ एकाहेन तु षाण्मासा यदा स्युरपि वा त्रिभिः ॥ न्यून संवत्सरश्चैव स्यातां षाण्मासिके तथा ॥१९॥ सूत
के तु समुत्पन्ने स्मार्त्तं कर्म कथं भवेत् ॥ पिंडयज्ञं चरुं होमं असगोत्रेण कारयेत् ॥२०॥ पत्नीपंचदशाद्यान्य पुत्रस्य
तेषां तु ॥ एकस्मिन्नह्नि देयान्यपुत्रायाश्च सर्वदा ॥२१॥ न योषायाः पतिर्दद्यादपुत्राया अपि क्वचित् ॥ न पुत्रस्य पि
ता चैव न नानुजस्य तथाग्रजः ॥२२॥ एकादशाह्नि निर्वर्त्य वीगदशाघ यथाविधिः ॥ प्रकुर्वीताग्निमान्मंत्रो मातापित्रोः
सापिंडतां ॥२३॥ सपिंडीकरणाहं दैनंदर्शप्रतिमासिकं ॥ एकोद्दिष्टविधानेन दद्यादित्याह गौतमः ॥२४॥ कृष्णे समन्वि
ते मुक्त्वा तथा घ० श्राद्धषोडशं ॥ प्रत्याब्दिकं च शेषेषु पिंडाः स्युः षडिति स्थितिः ॥२५॥ अर्घ्ये त्वप्योदके चैव पिंडदा

१८

नेवनेजने जनेः॥ नं त्रस्पतु निवृत्तिः स्यात्स्वधावाच्यनए वचाः॥२६॥ ब्रह्महंतादिपुत्राणां येषां स्यान्नाग्निसंस्क्रिया॥ श्रा
द्धादि सत्क्रिया भजा न भवंतीह ते ध्रुवं चितः॥१७॥५॥ मत्रामत्रायेत्र रत्वेन तत्पंचकं लाघवार्थिभिः॥ पठ्यते न प्रयोगे
स्यान्मंत्राणामत्रविंशतिः॥१॥ अग्नेः स्यानेवायुचंद्रसूर्यो वृकृ वहत्य च॥ समस्य पंचमी स्त्रे चतुर्थ्यन्तानितिश्रुतेः॥२॥
प्रथमे पंचके पापी लक्ष्मीरितिपदं भवेत्॥ अपि पंचसु मंत्रेष्विति पत्त्राविदो विदुः॥३॥ द्वितीयपत्नपतिघ्नीस्यात्पु
त्रीतिनजीयकेः॥ चतुर्थे त्वपराख्येतोद्माहुतिविंशकं॥४॥ इतिहोमेन प्रपुंज्याद्रेनामसुतप्याघ्रसुः॥ पतनर्थीम
घ्नरस्येत ज्ञानाम्नि ननु हूयते॥५॥ ललनाग्रपल्लवो बुघ्नः अगीतियाहकीर्त्यते॥ पतिव्रताव्रतवता ब्रह्मवंधुस
याश्रुतः॥६॥ शालादुनालमित्युक्तो यष्मालवकउच्यतेः॥ कपुष्मिकाभितः केशान्मूर्द्धि पश्चात्कपुच्छलं॥७॥ श्वा
विष्फलाकाशाल लीतथावारितः शाराः॥ तिलंतद्वलसंपक्वः कृसरः सोभिधीयते॥८॥ नामधेये मुनिवसुपित्राचा
बह्वत्सरः॥ यत्राश्वपितरो देवापघ्व्यास्तांच्चदेवताः॥९॥ आग्नेपायेपसार्पोघेविशाखाचेतथ्येवचेः॥ आ
घाठघेघानघ्राघेआघ्विन्याघेतथ्येवचा॥१०॥ द्वन्द्वान्येतानि वक्रुवद्दाराणां जुहुयात्सदंः॥ द्वंद्व द्वयंद्विवच्छेषम राम १८

वर्णिष्ठान्यथैकवत्तः॥११॥ देवताख्यापि हूयंते बहुवत्सर्पापित्र्यपः॥ देवाश्चवसवश्चापि हविदेवाश्विनौ मरुतः॥१२॥
ब्रह्मचारिणमाहिष्टा गुरुणा व्रतकर्मणि॥ वाढमोमितिवा ब्रूयात्तत्तथैवानुपालयेत्॥१३॥ सशिखं वपनं
कार्यमाप्लानाद्ब्रह्मचारिणां॥ आशरीरविमोक्षाय ब्रह्मचर्यं न चेद्भवेत्॥१४॥ वपनं नास्य कर्तव्यमवी[illegible]
दानिकव्रतात्॥ व्रतिनो वत्सरं यावत्षण्मासानिति गौतमः॥१५॥ न गात्रोत्सादनं कुर्यादनापदि कदाचन॥ अ
लंक्रीडामामलकान्व्रती दंतद्रवाप्लवेत्॥१६॥ देवतानां विपर्यासे जुहोति षु कथं भवेत्॥ सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा
क्रमेणाजुहुयात्पुनः॥१७॥ संस्कारा अतिपद्येरन्स्वकालाच्चेत्कथं च नः॥ हुत्वैतदेव कर्तव्यं ये तूपनयनादधः॥ अ
निष्ठानवपत्नेनन्वान्वेषो ह्यकामतः॥ वैश्वानरश्चरुहस्तस्य प्रायश्चित्तं विधीयते॥१८॥ ६॥ चरुः समस्तनामेयो पस्त
यागोयत्तकर्मणि॥ स्त[illegible]भोत्सर्जने चैवाश्वयत्ने तथैव चः॥१॥ आवृतां च प्रहोपपः कथ्यां रभेत पैव च॥ कथमे
तेषु निर्वापः॥ कथं चैव जुहोम्यपः॥२॥ देवतासंख्यया ग्रास्या निर्वापास्तु पृथक्पृथक्॥ तूष्णीं हविरवदस्यपाद्
मश्वापि पृथक्पृथक्कृता॥३॥ पावनाहोमनिर्वृत्तिर्भवेद्यत्र कीर्तिता॥ शेषं चैव भवेत्किंचित्तत्तावत्तं निर्वपेच्चरुं॥४॥

१९ चौसमक्षानापेतु पितृपत्ने चौपेतथा। होनव्यमेद्गणो नामसुउपस्तोरणाभिमेघागिताः। ५। कालः कात्यायनेनोक्तो वि
धिश्चैव समासतः। कृषो [illegible] प नो नोत्र गोभिलेन तु भाषितः। ६। पारिभाषिक एव स्यात्कालोगोवाजिपत्न
योः। अस्याम्पनुपत्त्रा [illegible] स्वस्तराणे हासस्य च। ७। अथ वामार्गपाल्ये हि कालोगोपत्तकर्मणाः। नाराजनेद्धि
वाश्चानामितितं त्रातरे विधिः। वाशाहंसं तपोः के चित्तत्वपचं प्रच द्वतेः। धान्यपाकवशादन्ये श्यामाकोवान
नः स्मृतः। ९। आश्वयुज्यां तथा कृष्यां वास्तुकर्मणि याज्ञिकाः। यज्ञार्थतत्त्ववेत्तारो होममेवं प्रच द्वतेः। १०। हु
पं च हूयमेतोनाः हविराहुतयस्मृ [illegible] रेषा आत्मनहोत्यपार्वतिका यमनात्र वीतः। ११। पर्वायं प्रदायं
यु केनस्य स्थानकमुच्यते। हत्येके मदुपासा घकत्तेवः पायसश्चरुः। १२। व्रीहयः शालयो मुद्गा गोधूमाः स
र्षपास्तिलाः। यवाश्चौषधयः सप्त विपदंघ्रन्ति धारिताः। १३। सत्कारान्पुरुषस्यैते सार्यतेगोतमादिभिः
[illegible] कार्यः कार्याः सर्वकाल क्रमादिति। १४। सकृदप्ययकादानि कुर्यात्कमानि यो द्विजः।
स पंक्तिपावनो नाम तावत्कालं [illegible] तिधत्वश्रुतनः। १५। एकाहमपि कर्मस्थो योग्याग्निश्रुश्रूषकः श्रु

चिः। नपत्यपत्रनदेवास्यरातोर्हंदिविजापतेः।१६॥ परत्वा घायाग्निमात्रास्पदे वादीन्त्रेमिरिष्ठवानः। निराकर्त्ता
मयदीनाऽ स विक्षेपो निराकृतिः।१अ।७।पघ्ने। इकमेणामादौ पाचीनेदक्षिणा भवेत्। आमावास्यहूतीपप
दन्वाहार्यंतदुच्यते।।२।। एकसाध्येष्विबर्हिष्षु नस्यात्सास्सिमहूनं॥ नीरगासादनवेवन्हिप्रहोमाहिते मतः।।३।। अभाव
ब्रीहिपवयोर्हं ध्रावापयसापिवाः तदभावे यवाग्वा वा जुहुयादिहकेनवाः।३।। रोद्रं तु राक्षसापि अमासुरं चाण्मचा
रिकं। उक्त्वा मंत्रऽस्पृशेदाप आलभ्यात्मानमेव च।।४।। यजनीयेह्निसोमश्चेद्वारुण्यांदिशिदृश्यते। तत्रव्याहृति
भिर्हुत्वा दंडं दद्याद्द्विजातये।।५।। लववरांमधुमाऽसचत्राणांच्छ्रुपेनहूयतेः। उपवासेन भुंजीतानोहरात्रौ कथं
चन।।६।। स्वकाले सायमहुतेरप्राप्तौ होतहूयतेः। प्राकूप्रातराहुतेः कालः प्रायश्चित्ते हुते सति।।७।। प्रातस्तापमाहु
तेः प्रातर्होमकालानतिक्रमः। प्राक्पौर्णमासाद्दर्शस्य प्राक्दर्शादितरस्य च।।८।। वैश्वदेवेत्वतिक्रांते अहोरात्रम
भोजनं। प्रायश्चित्तमथो हुत्वा पुनः संतनुयाद्व्रतं।।९।। होमद्वयात्यये दर्शपौर्णमासात्यये तथा। पुनरेवाग्निमाद
ध्यादितिभार्गवशासनं।।१०।। अनन्वारब्धेयएणाः कृत्स्नमग्निहुतेः। हहुयौरभगः प्रोक्तस्तवबलं त्रातोऽनुच्यतेः।।११।।

१० केशांतिकोब्राह्मणस्यदंडःकार्यःप्रमाणतः। ललाटसंमितोराज्ञःस्यात्तुनासांतिकोविशः॥१२॥ऋजवस्तेतुसर्वेस्यु
रव्रणाःसौम्यदर्शनाः। अनुद्वेगकरान्नृणांसत्वचोनाग्निदूषिताः॥१३॥गोर्विदविप्रैस्तमाविप्रैर्वेदेषुपिनिगाद्य
तेः। ननतोन्यद्धरंयस्मात्तस्माद्वैर्वर उच्यते॥१४॥षिषांव्रतानामंतेषुदक्षिणाविधापतेः। वरस्तत्रभवद्दानमग्न्य
वाद्यरूपे गुरुः॥१५॥अस्यानोच्छासविच्छेदघोषणाध्यापनादिकं। प्राणमादिकं श्रुतौयस्मात्तपात्तपामल
कारितः॥१६॥प्रत्यपूर्वप्रकुपाकर्मसोसर्गविधिवद्द्विजैः। क्रियतेछंदसांतेनपुनराप्यायनंभवेतः॥१७॥अपात
यामेष्वछंदोभिर्यत्कर्मक्रियतेद्विजैः। क्रोडमानेयपसद्दानत्तेषांसिद्धिकारकं॥१८॥गायत्रीचसगायत्रीबा
र्हस्पत्यमितित्रिकं। शिष्येभ्योन्वाविधिवदुपाकुर्यान्नतश्रुतिः॥१९॥छंदसामेकविंशानांसंहितायांयथा
क्रमं। नछंदस्काभिरेवाग्नेर्गाधाहोमइष्यते॥२०॥पर्वभिश्चैवगानेषब्राह्मणेपत्राणविदिभिः। अंगेषुचवर्ण
मंत्रोक्तिष्ठितिषद्विजहोतयः॥२१॥छ॥अनंतास्तुयतःप्रोक्ताअपराधानाभवंतितेः। अपराधास्तुजीर्ह्यपोलाजायंतः
रवाद्धिकउच्यते॥१॥नाधीयीतरहस्यानिसांतानिविचक्षणः। नचापीनषदश्चैवषणमासान्दक्षिणापनात्॥२॥ एप १०

उपाकृत्योदगयने ततोधीयीत धर्मवित्ः। उत्सर्गश्चैव कएवैषांनैष्यप्रौष्ठपदे पिवा॥३॥ अजातव्यंजनालोम्नीनतयास
हसंविशेत्ः। अयुग्मःकाकवंध्यायःज्ञातांतानविवाहयेत्ः॥४॥ सहस्त्रैःपरविन्यासान्निपदःप्रक्रमःस्मृतः। स्मार्त्ते
कर्मणिसर्वत्रश्रौतेत्वध्वर्युचोदितः॥५॥ यस्यादृशिबलिंदद्यान्नामेवाभिमुखोहिसः। श्रवणाकर्मणिभवेन्ध्यंचक
र्मनसर्वदा॥६॥ बलिशेषस्यहवनमग्निप्रणयनंतथा। प्रत्यहंनमवेयानामुल्मुकंनभवेत्सदा॥७॥ पश्चात्कर्मैतद्गो
पानवस्यहविषस्तथा। शिष्यस्यप्राशनेमंत्रस्तत्रसर्वेधिकारिणः॥८॥ ब्राह्मणानाभसान्निध्येस्वयमेवपश्चातकं॥
अवेत्तेद्रुविषःशेषनवयज्ञेपिभत्त्ंपेतः॥९॥ सफलावदरीनाखाफलवत्याभिधीयते। घनाविमिकतान्दाकाःस्म
ताजानाशिलास्तुताः॥१०॥ नेष्टोविनष्टोमणिकःशिलानाशोतथैवच। नदैवाद्दत्यस्कासंपींनापेहेदाग्रहायणी॥११॥
श्रवणाकर्मलुप्तंचेत्कथंचित्सूतकादिना। आग्रहायणिकंकुर्याद्बलिवर्जमशेषतः॥१२॥ ऊर्ध्वंस्वस्तरशायास्यात्
मासमर्द्धमथापिवाः। सप्तरात्रंत्रिरात्रंवैएकांवासघएववा॥१३॥ नोहेमंत्रप्रयोगःस्यान्नाग्न्यागारंनियम्यतेनाहतास्त
रणांचैवनपार्श्वंवापिदक्षिणां॥१४॥ हठश्चैदाग्रहायण्यामाकृत्वावैयिकर्मणः। कुर्मोमंत्रावदासिचेतप्रातिकुंभम

२१

चंपरेतः॥१५॥ अल्पानां यो विघातः स्यात्स बाधो बहुभिः स्मृतः। प्राणसंमितत्स्यादिवासिष्ठवाधितं यथा॥१६॥ विरो
धो यत्र वाक्यानां प्रामाण्यं तत्र भूयसां॥ तुल्यप्रमाणकत्वे तु न्याय एव प्रकीर्तितः॥१७॥ त्रैयंबकं करतलमपस्पामंड
कृष्टतः॥ पालाशाणो लकाश्चैव लोहचूर्णं तु चीवरं॥१८॥ स्वशाखनामिकाग्रेण क्वचिद्दा लौकयत्रपि॥ अन
मंत्रणायं सर्वत्र सदैव मननमंत्रयेतः॥१९॥ ॥२॥ छागलंनंदर्भकूर्चेन सर्वत्र स्नानसंपर्शो॥ तूष्णीमिच्छाक्रमेण स्याद्
पाद्यपार्णोदाहरणा॥१॥ स्पृष्ट्वा तावन्मूर्द्धन्यानि तथा स्थानयतुष्टयं॥ नाभिः श्रोत्रे घ्राणं च गौ हस्तो अंसौ च तु दृश्यः॥२॥
हृदो मांसावदानार्थः॥ कृत्स्नां हविष्कदावता॥ वपामाहाय जुहुयात्तन्मंत्रसमापयेत्॥३॥ हृज्जीहूाक्रोञ्जसवण्पी
ञिय कहृक्लो गुदं स्तनाः। श्रो॥ णीहंक धसठा पार्श्वे पश्चगामि प्रचक्षते॥४॥ एकादशानामंगानामवदानानि सं
संपाः। पार्श्वस्य वक्षस क्षेप्रोष्ठ्यद्विलादाद्युश्च तुर्दशाः॥५॥ चरितार्थाः श्रुतिः कार्पापमाद्यनुकल्प्यतः॥ अतो च
चैन होमः स्यात्क्लोमगपह्ने चरावपा॥६॥ अवदानानि यावंति क्रिपेरन प्रस्तरेपरो॥ तावतः पायसान्पिंडानपश्व
भावे पिकारयेत्॥७॥ उदनं व्यंजनार्थं तु पश्वभावे पिपायसं॥ सद्रवं श्रपयेत्तत्र हृदन्वष्टकोपिकर्मणि॥८॥ प्राधान्यं पि एम
२१

२२

उद्दानस्य केचिदाहुर्मनीषिणः। गयादौ पिंडमात्रस्य दीयमाननिदर्शनात्॥९॥ भोजनस्य प्रधानत्वं वदंत्यन्ये
महर्षयः। ब्राह्मणानां परीक्षायां महायत्नप्रदर्शनात्॥१०॥ आमश्राद्धविधानस्य विनापिंडैः क्रियाविधिः। तस्मात्
प्राधान्यमध्यायविधानश्रवणाद्रविः॥११॥ विद्वन्मतमुपादाय ममत्वेतद्धृदि स्थितं। प्राधान्यमुभयोर्यस्मात्तद्देयस
मुच्चयः॥१२॥ प्राचीनावीतिना कार्यं पित्र्येषु प्रोक्षणादिकः। दक्षिणोद्वासनांतं च चरोर्निर्वपणादिकं॥१३॥ सव्यन्त्रय
श्चावदानानां प्रधानार्थेन हीतरः। प्रधानं हवनं चैव कोपं प्रकृतिवर्द्धवेत्॥१४॥ द्वीपमुन्त्रेतमाख्यातं शराद्दीचैव
घृकाः स्मृताः। क्लिलिनेमसन्त्र लपोलौंहूएखातोदकामहः॥१५॥ हुत्वा गवाद्यत्तं भैः कर्दमभित्यंतकोणेव घेघ्य्वाः।
नेष्ठ्वासुहृदंविद्रुमनाकांत्तमार्यैश्च॥१६॥ वरांगमाविति व्रीहीछखश्चेतिपवाट स्तपा। अप्सावित्यत्रना
मोल्कां जुहुयाल्लिप्रहोमवत्॥१७॥ सात्तत्तः सुमनोपुक्तमुदकं दधिसंपुतं॥ अर्घ्यं दधिमधुभ्यां च मधुपर्कोभिधी
यते॥१८॥ कांस्ये नेवाहृणीयस्य निनयेदर्घ्यमंजलौः। कांऽस्यापिधानकांऽस्यस्थं माधुपर्कं समर्पयेत्॥१९॥
अपः क्षीरं कुशाग्रा तीदधिसर्पिस्तंडुलानि चः। शमीपत्रं च पुष्पं च अर्घोऽष्टांगमुच्यते॥२०॥१०॥ राति कर्मप्रदीपे

[illegible]

रम
२२

श्री॰
१

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीमवेदाय नमः ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि यदुक्तं पद्मयोनिना ॥ ब्राह्मणानां हितार्थाय संस्का
रार्थे तु भाषितं ॥१॥ लौकिकः पावको ह्यग्निः प्रथमः परिकीर्तितः ॥ अग्निस्तु मारुतो नाम गर्भाधाने विधीय
ते ॥२॥ पुंसवने चांद्रमसः शुंगाकर्मणि शोभनः ॥ सीमंते मंगलो नाम प्रगल्भो जातकर्मणि ॥३॥ नाम्नि च
पार्थिवो ह्यग्निः प्राशने च शुचिस्तथा ॥ सभ्यनामाथ चूडे तु व्रतादेशे समुद्भवः ॥४॥ गोदाने सूर्यनामा तु
केशांते ह्यग्निरुच्यते ॥ वैश्वानरो विसर्गे तु विवाहे योजकः स्मृतः ॥५॥ चतुर्थ्यां तु शिखी नाम धृतिरग्निस्तथापरे ॥
आवसथ्ये भवेत्तेपो वैश्वदेवे तु पावकः ॥६॥ ब्रह्मा वै गार्हपत्ये स्यादीश्वरो दक्षिणे तथा ॥ विष्णुराहवनीये स्यादग्निहोत्रे त्र
योग्नयः ॥७॥ लक्षहोमे वह्निनाम कोटिहोमे हुताशनः ॥ प्रायश्चित्ते विधिश्चैव पाकयज्ञे तु साहसः ॥८॥ देवाना
हव्यवाहस्तु पितॄणां कव्यवाहनः ॥ पूर्णाहुत्यां मृडो नाम शांतिके वरदस्तथा ॥९॥ पौष्टिके बलदश्चैव क्रोधा
ग्निश्चाभिचारके ॥ वश्यार्थे कामदो नाम वनदाहे तु दूतकः ॥१०॥ १॥ कोष्ठे तु जठराग्निश्च क्रव्यादो मृतभक्ष
णे ॥ समुद्रे वाडवोग्निः स्यात् क्षये संवर्तको भवेत् ॥१२॥ एतेग्नयः समाख्यातास्तावद्ये ब्राह्मणाः सदा ॥ सप्तविंश पम

१

ति विख्याता ज्ञातव्याश्च द्विजेन तु ॥१२॥ तमाहूय च होतव्यं यो यत्र विहितोऽनलः ॥ सप्त जिह्वाः स्फुरंस्तेनेऽग्ना ज्ञान मुखेस्थि
ता ॥ या भिहव्य समश्नंति हुतं सम्यग्द्विजोत्तमैः ॥१३॥ काली करालीव मनोजवा च सुलोहिता वै वसुधूम्रवर्णा ॥ स्फु
लिंगिनी चैव सुविस्मिता च लेलायमाना इति सप्त जिह्वाः ॥१४॥ इत्यांति के द्विगुणा च पोहि केचेति साभिधा रिणस्तवि
श्वघ्ना ॥१५॥ एताश्लोका विज्ञेवेणा ज्ञातव्याश्च द्विजेन तु ॥ आहूयेव तु होतव्यं यो यत्र विहितो विधिः ॥१६॥ अविदि
त्वा तु यो मोहादग्निहोमं प्रपेदि विचक्षणः ॥ न हुतं न च संस्कारो न चैके मंप लंलभेत ॥१७॥ तासां स्वरूपमाग्नेयं मो ग्नेए
राधनं चरेत् ॥ एहि कामसु श्रिकेः कामैः सारथिस्तपि पावकः ॥१८॥ निःसंशयकरैरर्थैः पुत्रश्रिष्याहितेविरणा ॥ गो
मिला यायं पुत्रेणा हुतं ज्ञास्व ८ सुनिश्चितं ॥१९॥ ॥१॥ पावकस्य मुखं वक्ष्ये मकुंप प्रमोदिना ॥ सप्तजिह्वा प्रमाणं
तु मारेशं परिकीर्तितं ॥ प्रमाणं चतुरस्रं च वर्तुलं मुखमंडलं ॥२०॥ यस्य यं हूयते वह्नौ नाजिह्वा परिकल्पयेत् ॥ क
राली धूमिनी श्वेता लोहिता महालोहिता ॥२१॥ सुवर्णा पद्मरागी च सप्तैताः परिकीर्तिताः ॥ कराली राजसा
श्वेतिधूमिनी म सुरास्तथा ॥२२॥ श्वेता नागाः समभंतेति पिशाचा लोहिता तथा ॥ महालोहितां च गंधर्वा सुपर्णी

२ वयमस्तथा॥२३॥पद्मरागीवविरच्यातारिकाति ह्या कुतीश्वरने॥तस्मात्तु होममयेनित्यंस्तुतमिद्धउत्तात्राने॥२४॥विधर्मेलै
लिहाने सहोतव्यमन्त्रत्ति ह्मे॥ नधर्मोननचाज्वाला विशुद्धो स्वविच हुषा॥२५॥ प्रभमा भातिपत्रैव भगवा॰ स्तत्र
तिष्ठति॥तत्रैपर्णा दुतिं स्यात्सर्वकाममपत्तिह्मे॥२६॥ मारणीरा हातीरोश्री ऋव्याहिब्रह्मलए त्तमी॥ स्थूलजंघाक
एलीवव न्त्रहस्लातथैव च॥२७॥ पमहूती चविज्ञे पाइत्से: समिधोनवा॥ विशीर्णा विरलाह्रस्वावक्रास्थूलाकृ
याग्द्विधा॥२८॥ कृमिदृष्टा च दीर्घा च यजेनीमा: प्रयत्नतः॥ विशीर्णामुःखं कुर्मोद्वि रलाव्याधिसंभवा॥२९॥
ह्रस्वाम.तुकरीरोश्रीं दुर्भगालं तु वक्रया॥ विघ्नानि कुरुते स्थूला कृशा या रिवि वर्द्धनी॥३०॥ द्विधानाशापतेर्वधं
भार्यांच त्रिपर्वा धवान्॥ कीटदष्टाति मम हासीर्याचैव सुतान्हरेत॥३१॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वर्जनीयाश्च वर्जनेम
त॥ अकृशाचैव न स्थूला वाशाखा वा चापला शनी॥३२॥ सत्तीरा नाधिका न्यूना समिधः सर्वकामदाः॥ ॥२॥॥
गटद्याके मे सुस्तवे सुहोत्रैः प्रतिविधिं ध्रुवं॥३३॥ क्रमशः संभव सान्निमोपत्र विहितो विधिः॥ अनुक्तिन्पदार्था
निगटलघयाक्ता निपातित॥३४॥ तेषां वस्था मिसि धर्मर्षब्लोकैः संग्रहमंतकैः॥ पत्न्यः पुत्राश्चकन्याश्च जनिष्यामि एम
दरे सुनाः॥३५॥ गटद्यादितिसंमाख्यानीयजमानस्य दापदाः॥ तेषामस्कारयोगे नशांतिकर्मक्रियासुच॥३६॥ श्री २

चार्यविहितः कल्पस्तस्मान्न ह्यदुत्तिष्ठतिः ॥ ग्राम्ये समहनं कृत्स्नागोमयेनोपलिप्य च ॥३७॥ इत्थं स्वापुत्तरतः स्थाप्य
वृषं च कुर्याद्दुरस्तु खौ ॥ गोधर्मं मात्रं कुर्वीत न च तु ह्यमने त्वरे ॥३८॥ सर्वेषां तत्रिमात्रं च स्यात्स्थापं प्रातस्तु होमयेत् ॥
न्तपि मौक्तस्नातं यत्र गवांति इति संवृते ॥३९॥ बालवत्समहत्तानां गोधर्म इति तं विदुः ॥ षट् पंच चतुरो वापि त्रयो
द्वौ वा शक्तोस्म तौ ॥४०॥ यो धर्म इति शब्दो यं विधियोगि न पास्यते ॥ प्राप्नोति वं ब्रह्मवर्चसमुरम्यो वंपत्रो न्नमे ॥४१॥
पि श्रेद्दक्षिणातोल्ली वं प्रतिष्ठाल भवं समं ॥ वरं गां तु यथा ब्रूतु वीर्षामिति स्थितिः ॥४२॥ दक्षिणानां विशिष्टं तेवदं
त्तम परं विदुः ॥ चतुर्मुष्टि भवेत्किंचित् पुष्कलं च चतुर्गुणं ॥४३॥ पुष्कलानि च चत्वारि पूर्णपात्रं विधीयते ॥ प
तद्व्यसमाहारे भोजनाद्यमनेत्तथा ॥४४॥ जपे वा होमकाले वा दक्षिणां वा समुद्धरेत् ॥ होमः प्रतिग्रहो दाने भोज
नाचमानि च ॥४५॥ अवह्नि जातु कार्याणि सांगुष्ठामेवमाचरेत् ॥ आरंभः सर्वयज्ञानां मा कुर्यात्तु विहीनकाः ॥ सव्यं
स्तोमति साप्यग्रे स्विखेदक्षिणेन तु ॥४६॥ नावक्लोत्सया पर्येसाणिं पावकग्निं न धापयेत् ॥ आरंभः सर्वहोमा
नां माकुर्यत्तु विहीनकाः ॥४७॥ लक्षणात सव्यसाचि प्रमाणे दैवतं वतयत्नु ॥ न न खिन नकाष्ठे न ना ग्रमनामन्त्र
येन वा ॥४८॥ प्रोक्षि खिन्नस्तानं विप्रत्ति द्विकामस्तु यो भवेत् ॥ न खिन कुन खी भवति काष्ठे न आधिमद्दति ॥४९॥

३ अश्मनाथ नन्नाशः स्यान्नमपेन कलि ध्रुवं ॥ फलेन फलिनी भवति पुष्पेणाभिप्रपद्यति ॥५०॥ पर्णेन धनलाभः स्या
दीर्घमायुः कुशेन तु ॥ तस्मान्मूलेन पुष्पेण पर्णेनाथ कुशेन वा ॥५१॥ यो विलिखेद्यन्त्रं विप्रः सिद्धिकामस्तु कर्म
सु ॥ मोक्षदं तापार्थिवी लेखा आग्नेयी वा प्रयुज्यता ॥५२॥ आजाय मायव्येन्द्री च सौमीव मारुताः स्मृताः ॥ उत्कृ
ष्टं स्थले खा मो रत्निमात्रे निधापयेत ॥५३॥ द्वारमेतत्तु ब्रह्माणां प्रागुदीच्यां दिशि स्मृतं ॥ पार्थिवी चैव सौमी च
लेखे द्वादशांगुले ॥५४॥ एकविंशतिरांगुलैयी माहेन्द्री मे उमे स्थिते ॥ षडंगुलान्तरः कार्यो आग्नेयी संहितास्तु
पा ॥५५॥ पार्थिवा परस्तु लेखा पाक्तिस्तस्ता उत्तरोत्तरा ॥ शुक्लवर्णेन पार्थी स्यादाग्नेयी लोहिता भवेत ॥५६॥ आजाप
मा भवेत्कृष्णा नीला माहेन्द्री विनिर्दिशेत ॥ पीता वर्णेन सौमी स्यात् लेखा नां वर्णलक्षणं ॥५७॥ इतिश्रीरुद्रयामले पाठकः ॥
स्थले खा विधिः प्रोक्तो गत्वा कर्मसु सर्वसु ॥ [illegible] कार्या लेखास्तु समाहिताः ॥५८॥ एतानित
वे तोत्ताला गत्वा कर्मणि कारयेत ॥ विष्णुपादपरिक्रान्ता वाराहेणोद्धृता च या ॥५९॥ पुधिर्मे ध्वा च पत्ना च
कि मर्थमुपलिप्यते ॥ इन्द्रेण वज्राभिहतः ॥ पुरा वृत्रो महासुरः ॥६०॥ मेदसा तस्य संक्लिन्ना तेनार्थमुपलिप्य
ते ॥ मेरुमुद्रिप मा [illegible] षट्पत्रिं वर्तते ॥६१॥ अनेन मन्त्रेण [illegible] वदेत निश्चयः ॥ घृते च प्रथ [illegible] राम
३

रिचमरत्ने यज्ञकर्मणि ॥ पाणिपत्रपुटस्त्वामीनः कर्त्ता तानि न पत्रपति ॥ ६२ ॥ एकः कर्मनियुक्तः स्याद्द्वितीयस्तंत्रधा
रकः ॥ तृतीयः प्रश्नप्रक्रमात् ततः क्रमे समारभेत् ॥ ६३ ॥ ॥ २ ॥ कृपालैर्भिन्नपात्रैर्वा न चार्मैर्गोमयेन च ॥ अग्निः प्र
णायनं कार्यं यजमानभयापहं ॥ ६४ ॥ अल्पप्रमाणितो विच्छिन्नो मलिनश्चापरिस्थितः ॥ स्वरपाणुनराणीतो यज
मानभयो भवेत् ॥ ६५ ॥ तस्माच्छुभेन पात्रेण अविच्छिन्नां कुशांबुकुं ॥ ६६ ॥ अग्निप्रणयनं कुर्यात् यजमानसुखा
वहं ॥ शुभपात्रेतु कर्त्तव्यं यजमानसुखावहं ॥ ६७ ॥ शुभं पात्रं तु कांस्यं स्यात्तेनाग्निं प्रणयेद्बुधः ॥ तस्मा
भावे शरावेण नवेनाभिमुखं वतां ॥ ६८ ॥ सर्वतः पाणिपादांतः सर्वतोक्षिशिरोमुखः ॥ विश्वरूपो महा
नग्निः प्रणीतः सर्वकर्मसु ॥ ६९ ॥ नवस्त्रेणाधमेरग्निं न शूर्पेणा न पाणिना ॥ मुखेनोपधमेदग्निं मुखाद्धे
वोपि जायते ॥ ७० ॥ वस्त्रेणातु भवेद्व्याधिः शूर्पेण धननाशनं ॥ पाणिना मृत्युमाप्नोति मुखेन सिद्धिदो भवेत् ॥
७१ ॥ उदिते तु दिने चैव समयाध्युषिते तथा ॥ सर्वथा वर्त्तते यज्ञ इतीयं वैदिकी श्रुतिः ॥ ७२ ॥ रात्रेस्तु षोडशोभाग
महेनक्षत्रभूषिते ॥ अनुदयं विजानीयाद्धोमं तत्र प्रकल्पयेत् ॥ ७३ ॥ ततः प्रभाते समयेनष्टे नक्षत्रमंडले ॥ रवि

७ वेदन रन्ध्रे पेतस्य सम्यग्धृष्टिं न च स्मृतं ॥ अथातोर्चामोत्रं तु रन्ध्रे तस्मिन् निषेध्य समन्वितं ॥ उदयं तं विजानीयाद्धोमे कुर्या
द्विचक्षणः ॥ ७५ ॥ आधानस्य तु च सारं उक्ताः कालाः पृथक् पृथक् ॥ अंसे समिद्वाहे तु विभागः परमेष्ठिनं ॥ ७६ ॥
परमेष्ठिविमक्तोश्च जुहूपादन्तता मन्त्रित ॥ प्रातस्तं भीरतं वापि मातरहुत्तुपक्रमः ॥ ७७ ॥ आश्वलायनीतु शामीग
र्भी मराणिं कुर्वीत ततोन्नतं ॥ उरोहि घोरत्निरीर्घो चतुर्विंशांगुलो नथा ॥ ७८ ॥ चतुरंगुलोच्छ्रितां कुर्यात् त्र्यंगुले न
षाडंगुलं ॥ अष्टांगुलः प्रमंथः स्याचात्र च स्याद्वादशांगुलं ॥ ७९ ॥ मूलाद्दशांगुलो भुक्त्वा मत्री त्रीणि वषा
श्वयोः ॥ देवयोनिः सवितेयो नन्नमथ्योद्भूताशनः ॥ ८० ॥ मूलोर्दशांगुलं सक्ता अग्राद्वादशांगुलं ॥ देवयोनिः
सवितेपयन्त्रमथ्योद्भूताशनः ॥ ८१ ॥ खादिरोरत्निरीर्घस्याम्रुवोंगुष्ठपर्व रन्ध्रयुक्तरं ॥ पाणिस्रुचं वाहुमात्रां
पाणितलाकारयुष्करां ॥ ८२ ॥ तेषितलांतद्ग्रे कुर्वीत निष्ठां स्रुवं स्रुवारिवत् ॥ शंकुश्चैवोपवेषश्च द्वादशांगुलद
ष्यते ॥ ८३ ॥ नवैः शोभनैरगर्भं पवित्रं तु कुशाग्रजं ॥ ललाटाच्छुबुके प्राकुवोढुमात्रः परिधिः स्मृतः ॥ ८४ ॥ दीप्ता एम
ग्नौ विस्फुलिंगेच वनरन्ध्रेषु प्रारुषु ॥ न तेः संस्कारहोषोस्तिन घायरूकपालमोः ॥ ८५ ॥ लेखनाभ्युक्षणोक्षा ७

विहितेग्नौ समिद्धे हुतं ॥ ततो भूमिं समाहितं कृत्वा कुर्यात्परिसमूहनं ॥८६॥ आस्तरणमुपसंकल्प्य बर्हिः श्रपणमाचा-
रेत् ॥ ब्रह्मणस्तरणं कुर्यात् चरुः पात्रं न कल्पितः ॥८७॥ ब्रह्मविष्टरपोश्चात्पिसंदेहे समुपस्थिते ॥ ऊर्द्ध्वकेशो
भवेद्ब्रह्मा लंबकेशस्तु विष्टरः ॥८८॥ कतिभिस्तु कुशैर्ब्रह्मा केतिभिर्विष्टरस्मृतः ॥ पंचाशद्भिः कुशैर्ब्रह्मा तद-
र्द्धेन तु विष्टरः ॥८९॥ दक्षिणावर्त्तो भवेद्ब्रह्मा वामावर्त्तस्तु विष्टरः ॥ उदकं धारामविछिन्नां न ग्नमारभ्य द-
क्षिणां ॥ रथ्या ब्रह्मा स्वने स्थाने सर्वकर्मसु निस्पशः ॥ एकाग्नौ पितृयज्ञे च ब्रह्माणमुपकल्पयेत ॥ सायंप्रा-
तश्च होमेषु तथैव बलिकर्मसु ॥९०॥ यवश्रीस्यकृते तेषे नंदुलादि कृते ॥ चूर्दनं तु कृतं विधानं तस्पका-
रणांपुनः ॥९१॥ सीमंते गर्भपिंडल्याप्ति समाभिस्त्रि कल्पयेत ॥ त्रिभिः श्वेतैश्च शाल्लैः मोक्षावी रतरः शरः
॥९२॥ द्विज्ञां चांविरिशां चैव यज्ञेनोक्षाविज्ञाणि ॥ सर्वतस्तत्र शाखोपं विधियोगे निपात्यते ॥९३॥ विहितप्रति-
बिंबला अरणी तांनो पकल्पयेत ॥ वेरूपास्ते जपे मंत्रं परं चैवमग्निविन ॥९४॥ परिधीस्तु न कुर्वीत गृह्यस्याक-
र्मसु पात्रिकः ॥ उदकाञ्जलयस्तित्र स्तेवै परिधयः स्मृताः ॥९५॥ सर्वेषामेव होमानां समित्त्रयो विधीयते ॥

५ कर्मांतेचैवमेवस्यात्स्वाहांतंतत्रनकारयेत ॥९६॥ ॥४॥ ॥इध्ममष्टादशंदारुमयवदंतिविचक्षणाः ॥ दर्शेचपौर्णमासे
वहूपाश्वमासुविधिः इति ॥९७॥ प्रादेशमात्रंकुर्वीतमेहान्तासमिधस्तथा ॥ इध्मसमानवर्हाणांछिन्नःप्रादेशी
प्रमाणतः ॥९८॥ प्रागग्रास्तमिधोदेयोस्ताभ्यःकार्येषुपाटिताः ॥ शांतार्थेषुंतसम्भार्येविपरीतोजिघांसतः
॥९९॥ इध्मसंहननाद्दानेचरुश्रपणमेवच ॥ दृष्ट्वीमेतानिकुर्वीतसममन्त्रचेध्मदारेण ॥१००॥ श्राद्धे
मी तुमन्तंवाससमेकीपंग्रहस्यतेक्वचित ॥ शेषात्पकोपवावाक्यानि श्राद्धाचार्येनमसंत्यजाति ॥१०१॥ इध्मानामुपा
श्लोकःमानोहोमीयानोपथाविधि ॥ प्रातिंचन्वीहतांकुमीरमिरंभुसमिवय ॥१०२॥ पवित्रंमन्तरेकृत्वास्थालीला
माज्यंसमावपेत् ॥ एततर्सेपूपनंवामपश्चादुसबनेस्मृतं ॥१०३॥ अग्निनाचैवमंत्रेणपवित्रेअंतरेकृत्वा
स्थालीमाज्यंसमावपेत्प्रोणवचक्षुषा ॥ चतुर्भिरेवपत्सूतंतदाज्यमितंघृतं ॥१०४॥ घृतंवापरिवानेतन्
वपेवारधियावकं ॥ आज्यस्थानेनियुक्तानांमाश्राचोविधीयते ॥१०५॥ आज्यानांसार्पिरादीनांसंस्कारो
विधिचोदिते ॥ अनधिष्ठपणाद्धःशेषाणांश्रपणंस्मृत ॥१०६॥ पश्चात्सीमन्तितानारीपूर्ववर्गभंगाग्निसंत- एम
५

स्कन्ना ॥ एवमाज्यस्य संस्थः स्काराः पूर्वे सौवत संस्कृताः ॥ १०७ ॥ आज्यस्य हविषां चैवाज्यसे पूर्वकृपा विधिः ॥ तस्य सं
पवनं पूर्वं चरोः पर्युक्षणं परं ॥ १०८ ॥ पालीनामेक्षणो नाम पशुवेणोवत्तुपहूविः ॥ हूयते यानुपस्तीर्य उपधा
तः सउच्यते ॥ १०९ ॥ पशुपघातं जुहूपात्रं वाज्यस्य समावपेत् ॥ मेक्षणेन तु होतव्यं नास्य भागो न स्विष्टकृत ॥
११० ॥ कुलाज्य परिक्षेपे रापद्व्यमुपकल्पितं ॥ स्रुवेणोवत्तु तस्य सृष्टं संपातं चैवतोद्धि द्वुः ॥ १११ ॥ यस्यालीपाकावृत्ती
न तु पत्रसंज्ञानि पातते ॥ तत्राज्यभागो कुलैव खलु वमास्तीर्य वर्धते ॥ ११२ ॥ इति गृह्यासंग्रहे प्रथमः प्रपाठकः ॥
स्नातिमोनम्रवी चीपाघा तपामंतुत्तं स्मृतं ॥ स्मृतं रोषानन्तो गृह्य पत्नवा स्तुक्रियाचयमा ॥ ११३ ॥ यत्नवा स्तुत्रि
पा हृ लाविधिर्दृहेनकर्मणा ॥ आसधारामविषिन्तां जुहुयात् सार्वकामिकों ॥ ११४ ॥ सायंप्रातर्वैश्वदेवे पित
यज्ञे तथैव च ॥ केतुर्वेगोमयैर्नित्ये व्रतीनां समिधाहुवा ॥ ११५ ॥ चैत्रे पूपे श्रीह्रिपवे भमाघ स्तुयमाग्निकेः ॥
माहती नेप्रयोक्ता आपत्नवा स्तुत्रिपातथा ॥ ११६ ॥ चरखोपे विधिं प्रोक्ता सपत्न इति निश्चयः ॥ बलिं तेमोनकु
र्वीतो पंक्तिद्वादलिं हरेत ॥ ११७ ॥ पत्रमं त्रान विघेते आहतिस्तत्र पोजयेत ॥ मंत्राणामेव चारश्चोमंत्रात ॥ तू
र्ण समावरेत ॥ ११८ ॥ भूरादयो व्याहृतयो वेदेभ्यो निःसृता पुरा ॥ महव्याहृतिस्वं च प्रायाश्चित्तेनैव कर्मणा ॥ ११९ ॥

६ श्रोंकारजननाज्ज्ञासोमहत्त्वंपरिभाष्यते॥ यात्मात्मा ह्यतितत्त्वं च तेनश्रेविधृतामिपुः॥१२०॥ श्रोंकारस्वाप्यकारश्च
घावेतो व्रह्मणः पुरा॥ श्रुंडेमिलाविनिष्पातौ तेन मोमंगल्ना वुभौ॥१२१॥ अथैतायात्स्तयोमवीमसः परास्मृता
॥५॥ ऐरावतः पतिहन्तेवेहांते ह्याश्रितोश्रपाः॥१२२॥ मध्येस्थंडिलमंते चवारिणा परिसंहृते॥ अविहास्तिनं
दुर्पविधानारत्नं वकर्मणो विदुः॥१२३॥ पत्रविधा च वृत्तं च सत्यं धर्मश्रमो रमः॥ अभिरूपः सविज्ञेयः स्वाश्र
मेमोक्षवस्थितः॥१२४॥ लौकिके लोकसामान्ये कन्या रान्वोत्पादुतं॥ मार्त्तिकं पुराणमापुष्यं कर्मणानोपध
ते॥१२५॥ वैदिके लौकिके वापि पत्नहोति प्रयत्नतः॥ वैदिके ब्रह्मलोकः स्याल्लौकिके पापनाशना॥१२६॥
सवर्णाभिरनिंघाभिरम्भिरहत्तमिश्रितः॥ स्नातो चतुर्भिः कलशैः स्त्रीभिः स्त्रीयत्रस्नापनं॥१२७॥ गोडीयेस्त्री
चमाध्वी त्रविज्ञेयास्त्रिविधा सुरा॥ पाप्तिकर्मणि गोडीस्यात्समामाध्वा धमासुरा॥१२८॥ नग्निकांतु वहेत्कं मां
यावन्नर्तुमती भवेत॥ ऋतुमतीत्वनग्निका तां प्रयेच्छेत हीनातु नग्निका॥१२९॥ अप्राप्तरजसा जौरीप्राप्ते र राम
जसि रोहिणी॥ अव्यंजना भवेत्कन्याकुचहीना कनकां॥ पयोधरैस्तु गांधर्वोऽजोत्सोग्निः प्रकीर्तितः॥१३१॥ तस्मा
द्व्यंजनोपेता मरजामपयोधरा॥ अभुक्तां चैव सोमाद्यैः कन्यका तु प्रशस्यते॥१३२॥ पावच्चैलजमागानि ६

कंस्माद्गुरुरुपवसेन्नि धौ ॥ योमार्गी मुपगृह्णेत तावद्भवति नग्निका ॥ १३३ ॥ वैरिपिंडाग्निमावर्त्ती सीता याः फलते ह
वि: ॥ असोम्भाचद्रूरेत्रेया गोष्ठे भवति गोमती ॥ १३४ ॥ चतुष्पथे प्रकीर्णासा घृतस्थाने कलिप्रिया ॥ श्मशाने
रूपते भर्त्तारं ध्या भवति चोरवरे ॥ १३५ ॥ नवमे सर्वमेवैतल्लक्ष्माभ्यां परिगृह्यते ॥ पाणिग्रहणमंत्राश्चनियते
दारलक्षणं ॥ १३६ ॥ विवाहेभ्यो विधिः मोक्षो मंत्रारंप सवाचकाः ॥ वरस्तु तान् जपेत्सर्वान् रल्लिग्राज मवेरूपको:
॥ १३७ ॥ ॥ छ ॥ महानदीषु या आपस्तथा नागहृदेषु च ॥ गंधवर्णरसैर्युक्ता ध्रुवास्ता इति निश्चयः ॥ १३८ ॥ गंध
माल्यैरलंकृत्य समस्तकुंभोद्धृताग्यतः शुचिः ॥ धारयेत्त्रिषु वर्णेषु प्रावृता स्पोहि जोत्तमः ॥ १३९ ॥ पश्चिन्निष्क्राये मल्ल
ंभावरः पाणिं जिघृक्षेपरं ॥ अग्निः प्रदक्षिणां कृत्वा कंठस्तीर्णा पदं व्रजेत ॥ १४० ॥ प्रहल्यपदं स्थानं पतिपत्नीज
पेद्बुधः ॥ वरस्त्वानजपेन्मंत्रं भाकुंपत इति स्थितिः ॥ १४१ ॥ लाजानामंजुलं कुंभं पजानाभ्मानमेव च ॥ परहि
ताणि कुर्वीत दंपती तु विनाग्रहीत ॥ १४२ ॥ प्राग्भ्यां हामुरस्याहं ब्राह्मणाणां मस्त्रिजं तथा ॥ एतानि वाद्यतः कृत्वा
शोभाता नुप्रदक्षिणां ॥ १४३ ॥ दक्षिणांतु स्त्रियामास्थाय पयमोम्यस्तु भवति ध्रुवति ॥ तयोस्तु रक्षणार्थाय तस्मा दृत्वा

७ वहिर्भवेत्॥१४४॥ सोमः प्रकृतिरेषोहि लाजानाम्निमतिष्ठति। विरूद्धमाज्यं सोमे न नाभिघारणमर्हति॥१४५॥ ...मी
पलाशानिश्राणां लाजानामभिघारणं॥ दूर्वाणां घृतमिश्राणामाचार्यैः कल्पितं यथा॥१४६॥ यथो लाजाजलिर्वै
धाहूयते ंगुलिपर्वभिः॥ एवं लाजाहविः शेषं होतव्यं शूर्पेण जुहूयात्॥१४७॥ अवशिष्टं तु विधिना पाणिग्राहं तु मा
जनी॥ यत्नार्थं मनुगच्छेत सम्राहं अहमेव च॥१४८॥ ब्राह्मस्यार्षस्य दैवस्य प्राजापत्यस्य पात्निकैः॥ पूर्वं होम
विधिः प्रोक्तः पश्चात्परिणयः स्मृतः॥१४९॥ गांधर्वासुरपैशाचा याविवाहा ऋत साक्ष्ये॥ तेषां परिणयनं
एवं पश्चाद्धोमो विधि यत्ते॥१५०॥ उद्वर्तनं नखछेदौ मच्छेद्र मेव च॥ स्नानं नैमे खलापाश्च शासनानि विदु
र्बुधाः॥१५१॥ ॥७॥ चूडाकर्मणि सीमंते मध्यपाकः स गृहे॥ विहृत्य षाः॥[illegible] वाहे चैव लाजानां नोक्तो
निर्वपणो विधिः॥१५२॥ शान्तिशाक परीवा तिष्ठा श्राद्धे पात्रिके परित्तिरा॥ आंगिरस्तः पचयेदात्मुंडाम्र गवः
शिखिनो मे॥१५३॥ सर्वयत्नेषु विप्राणां मार्गिः पूर्वे प्रवर्त्तनं॥ तस्मात्सुरोत्तमात्पापो मिरवाभिषिंचयेत्॥
१५४॥ ब्रह्मचारी व्रतादेशो व्रतनामाप्रवाचयेत॥ चरिष्यपावरेतापस्ता विज्ञेयोत कीर्त्तनं॥१५५॥ समामो एप्र
७

सश्चहोरात्रास्तिस्रो ब्राह्मणश्चोदिता ॥ सावित्रम् ष्टभिर्वर्षैः कार्पसमौर्वीं नेष्यते ॥ १५६ ॥ क्षिप्राणामग्निरा बार्मंदं
ड स्त्रोता ब्रते ब्रते ॥ तस्मोत्सर्व ब्रतानेषु च रुद्रो विधीयते ॥ १५७ ॥ अजिनं सर्वदेवत्यं मेंढ्रो दंड इति स्मृतः ॥ सा
वित्री मेखला माढुत स्मात्सर्वाणि धारयेत् ॥ १५८ ॥ मेखला मजिनं दंडमुपवितं कमंडलुं ॥ अप्सु प्रास्य विनष्टानि
गृहीतान्यानि मंत्रवत् ॥ १६० ॥ यज्ञोपवीतं कुर्वीत सूत्रेण नवतंतुकं ॥ देवतास्तत्र वस्तव्या नुपूर्व्यो यथा स्मृताः
१६१ ॥ ओंकारः प्रथमस्तंतु द्वितीयश्चाग्निदेवत ॥ तृतीयो नागदेवत्यश्चतुर्थः सोमदेवतः ॥ १६२ ॥ पंचमः पि
तृदेवस्तः षष्ठश्चैव प्रजापतिः ॥ सप्तमो वासुदेवत्यो अष्टमो यमदेवतः ॥ १६३ ॥ नवमः सर्वदेवस्य इत्येते नवतं
तवः ॥ द्विगुणं त्रिगुणं वाप्येकं ग्रंथमितं विदुः ॥ १६४ ॥ केनैवो मारितं सूत्रं केन वा त्रिगुणीकृतं ॥ केन वा सकृतो
ग्रंथिः केन मंत्रेणामंत्रितं ॥ १६५ ॥ ब्रह्मणोत्सारितं सूत्रं विष्णुना त्रिगुणीकृतं ॥ रुद्रेण तु कृतो ग्रंथिः सावित्र्या
त्वभिमंत्रितं ॥ १६६ ॥ स्तनादूर्द्धमधो नाभेर्न धर्तव्यं कथंचन ॥ स्तन्या स्तनादूर्ध्वं त्रियंहंति नाभ्यधस्तान्न
पहृतपः ॥ १६७ ॥ गोभिर्बालपवित्रेण धार्यमानसेन निमस्ताः ॥ नस्पृशंति हपाप्तेते ॥ जोधर्मे श्वकपानि श्रितः

८ गात्रेषु तिष्ठति ॥१६८॥ गोभिर्वालपवित्रेण यस्तु संध्यामुपासते ॥ गोधर्मेष्वेव वर्त्तेत तेन स पान लिप्यते ॥१६९॥ गोसि
ल पवित्रेणाम लुच्छग्नि मुपासते ॥ पंचाग्नयो हुतास्तेन यावज्जीवं संनशामः ॥१७०॥ आवीयेणाम्य नुत्ता तरा
णा मांग्नौ विधिर्यथा ॥ मणीतेग्नौ सगिद्धधारं ता सा प्रलवा रिता ॥१७१॥ दधिसर्पिश्च संयुक्तं मोक्षौ ज्येष
रुषातकः ॥ होमकाले तु तस्याग्नेः स्थानमुत्तरपूर्वतः ॥१७२॥ काम्या स्त्रिमाय हव्या वइष्ठा रंतासर स्वती ॥ महि
विश्रुता चा घृष्मा च गो नामानि विदुर्बुधाः ॥१७३॥ ८ ॥ मधुपर्कं पिवन्नंधमंततोल हृदं पं० स्पृशेन्न ॥ अर्धपानं
चरौ श्राधि सर्वस्या नाम्नक्षि ति च ॥१७४॥ दध्य ह्नतस्तु मनस श्रोपक्ष्ये ति चतुष्टयं ॥ अर्घ्य एष दातव्यो ग
हे पेर्घ्यं हीनस्मृताः ॥१७५॥ दध्यत्तत्तमनसो ध्वतं स्तिद्धा र्थकापृथा ॥ पानीयं चैव दर्भाश्चा ष्टांगो र्घ उच्य
ते ॥१७६॥ सर्पिषा मधुना र्द्धा श्चर्घ्यपेरहमनसहा ॥ त्तविमोक्तेन विधिना मधुपर्कं समापत्रिकः ॥१७७॥
क० तेन तपमात्विष्य क० तेन परिसंवृतं । परिश्रिते पुरे यस्मान्मधुपर्क इति ध्रुवे ॥१७८॥ मधुपर्केत यथा
सो मे अस्तु प्राणाहुतीश्च च ॥ अनुच्छिष्टो भवेद्विप्रो यथा वेदविदो विदुः ॥१७८॥ प्राणाहुतिष्ठ सो मेष्ठ मधुपर्केत राम

८

नथैवच ॥ आज्यहोमेषु सर्वेषु नोच्छिष्टो भवति द्विज ॥ १८० ॥ दधि निष्पयस्वि वाथ वा हुत्वा मेमधुदध्यान्मधुपर्कमेव
माडुः ॥ दधि मधुदकेवा पिष्टिकावि स्येते विहितास्त्र पत्नुपथाः ॥ पवित्रां तर्हि तं कृत्वा चंद्रमा ज्ञोभिघारयेत् ॥ उ
दास चैवं विधिच्चरेवं तत्रं न लुप्यते ॥ १८२ ॥ चतुर्मुष्टिः स्मृतः कार्यो अश्व तुर्णामुनरोपिका ॥ कपालस्यसमारोनापू
पान ष्टकाविधौ ॥ १८३ ॥ यत्तु भाग पाणितालाकपालं पातिकाविदुः ॥ इष्यकृपालान्त्र सुनीता पूपानष्टकाविधौ
॥ १८४ ॥ वपाहोमेषु चैव होमे स्विष्टकृते तथा ॥ आहुतिर्न श्यमोनु त्वासु स्विचाप्यु चलसणं ॥ १८५ ॥ ॥ संततः
प्रणावः काप्यः पित्त पत्तेषु श्रोत्रणे ॥ उपांशुकरणं आपि सहकत्तो समस्तरैः ॥ १८६ ॥ कालातीतेषु होमेषु उत्तरे
स्थागरेषु च ॥ कालातीतानि कुदेवोत्तराणि समारभेत ॥ १८७ ॥ परुवतीनामतिक्रम्योत्तराणि समारभेत ॥ नदेवाः
पितर मेव प्रतिगृह्णंति न हविः ॥ १८८ ॥ मत्र मणोत यो दर्शहोमे स्विष्टकृते तथा ॥ पसांदि शिवि धिं प्राडुत्ता
माडुः ॥ एविता ॥ १८९ ॥ अपुत्रमन्नलवणोपसृष्टमेव च ॥ हविष्यमेतत्सर्वं घंमपूर्वैराज्यापि संपुतं ॥ १९० ॥
दत्तवः सर्वे खल्वी अश्वकोद्रवा वरटैः सह ॥ अकृताग्रयणो मेषायेषां नो कोहविगुणाः ॥ १९१ ॥ नवपत्ता

पिंकारस्यानुपामाकाश्री हपोयवाः॥ नाश्नीयात्तानुङ्स्तैर्वांस्येष्ट्वनियमसत्स्तः॥१९२॥ श्राद्धे ब्राह्मणाय कस्यचित्संचम
हूतं प[...]॥ स्वैरेवैः कुर्यात्तत्र इति मे स॰ श्रेयो महान्॥१९३॥ प्रणीता न्याय मुद्धृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य च॥ ब्राह्मणा
यथदा[...]प्रथमे वं भवति संपदा॥१९४॥ पंचैवकं भोजयेच्छ्राद्धे षड्योगं तत्र भोजयेत्॥ त्रीनेव जन॰ विसामानि वैविधंत
त्रितिष्ठ[...]ने॥१९५॥ तस्मिंस्तु पितरः प्रीतायजुर्भिस्तु पितामहाः॥ सामभिः प्रपितामहास्तस्मात्तेन भोजयेत॥१९६॥
श्राद्धे[...]तत्र विधिवत्कृत्वा समशेलवणकाननं॥ लभेत परिपिंडार्थेस्तां मां मन्त्रपूर्चितकं॥१९७॥ दर्भाः कृष्णाजि
नं मंत्रा ब्राह्मणाश्च विशेषतः॥ नैते निर्माल्यतां यांति नियोक्तव्यास्तु पुनः पुनः॥१९८॥ पिंडार्थे ये स्तृता दर्भास्तर्पणा
र्थे तथैव च॥ धृतैः कृते च विण्मूत्रे त्यागस्तेषां विधीयते॥१९९॥ उरसि पितरो भुंक्ते वामपार्श्वे पितामहाः॥
प्रपितामहा दक्षिणाः पृष्ठतः पिंडतर्पकाः॥२००॥ हुते निष्ठीविते चैव रुदतो स्त्रीक्षते तथानृते॥ पतितानां च
भाषणात्दक्षिणा॰ श्रवणा॰ स्पृष्ट्वा स्त्रीषु॥२०१॥ मरुतः सोम इंद्राग्नी मित्रावरुणौ तथैव च॥ एते सर्वे च विप्रस्य
कर्णे तिष्ठंति दक्षिणे॥२०२॥ आत्मतंत्रेषु यत्नेन कुर्यात्संमार्जनं त्रिकं॥ विरोधाः खलु सामामावेदोक्ता वे राम

०

ह्वारिभिः ॥२०३॥ उक्तो वाप्यतिरिक्तो वा यः स्वशाखोक्तितो विधिः ॥ तेन संतनुयाद्यत्तं न कुर्यात्पारतंत्रकं ॥२०४॥
यः स्वशाखोक्तमुत्सृज्य परशाखोक्तमाचरेत ॥ अप्रमाणमृषिं कृत्वा सोंधे तमसि मज्जति ॥२०५॥ पुनरुक्तमतिक्रांतं प
श्री ४ द्भुत्तिं ह्यवलोकितं ॥ गोभिलीयेन गृह्येति नते तासंमतिगोभिले ॥२०६॥ गोभिलाचार्यपुत्रमोधीते संग्रहं पुमान्
सर्वकर्मस्व संमूढः परा ४· सिद्धिमवाप्नुयात् परा८· सिद्धिमवाप्नुयादिति ॥२०७॥ ॥ खंड १० ॥ ॥
॥ ॥ इति गृह्यासंग्रहं नाम परिशिष्टं समाप्तम् ॥ ॥ श्री ॥ ॥ श्री ॥ ॥ ॥

प्राय० २५ श्रीगणेशाय नमः ॥ दर्शपूर्णमासादीनि सर्वाणि तानि कर्माण्युक्तानि । अधुना तेष्वेव कर्मसु कर्मविनाशे प्रायश्चित्ता

॥३॥ न्यभिधीयंते ॥ कर्मविनाशश्चतुःप्रकारः । अकरणं न्यूनकरणमितिरिक्तकरणमयथाकरणं चेति ॥ अथवा एकए [illegible]

वप्रकारः सर्वमेवेदमयथाकरणमिति ॥ त [illegible] नाशानंतरं तत्कालमेव प्रायश्चित्तं भवति ॥ तच्च द्विविधा ॥ आ

दिष्टमनादिष्टं च ॥ यत्र विशेषतो निमित्तमु [illegible] कं विधीयते तदादिष्टं ॥ यथा एषवा अन्वस्कंदनेजुहुयादयावि

प्रा५ ष्टाहुति ॥ संज्ञया मानश्चेद्वाश्येनाहुतिं जुहु [illegible] दोपि तं चेत्कुर्यात्तद्वियाम्योन्यः स्वाहेति जुहुयादित्यादि ॥ यत्र

स्ना सामान्येन निमित्तमात्रमुद्दिश्य नैमि [illegible] दिष्टाय यथा महाव्याहृति होमोनादेशाइति ॥ तथा काल्पाहुति दा३

षु ॥ अथ यदि रीक्षासु किंचिदापद्येतै ॥ अथ य [illegible] लोमत्र [illegible] किंचिदापद्येते त्येवमादि ॥ तत्र यैदिष्टं तदध्वर्युरेवजुहोति ।

पत्त्वा होमरूपमग्निमर्दनाभिमंत्रणजपादिकं तदध्वर्युरेवकरोति ॥ यथानादिष्टं व्याहृति होमकाले जुहुयादिकं नद्ब्रलाभु

होति ॥ यथाग्निहोत्र पिंडपितृयज्ञादौ ब्रह्मणा नास्ति [illegible] तिहोत्रादेर्यः कर्ताध्वर्युर्यजमानो वा स एवानादिष्टं जुहोति ॥ नब्र

ला॥ यदा च दर्शपूर्णमासाद्यौ ब्रह्मवरणात्प्राग्महाव्या [illegible] तिहोमनिमित्तमापततिं तदा कृतजपांते समंत्रकं वरणमप
कर्षणीयं। ततो वृतेन ब्रह्मणा तदानादिष्टहोतव्यं। तत्र प्रथमं सर्वसाधारणं प्रायश्चित्तमुच्यते। कर्मविनाशे प्रायश्चित्तां
तरस्यानादेशे सर्वत्र महाव्याहृतिभिर्होमः कर्तव्यः। त [illegible] द्विविहितस्य कर्मणो विनाशे प्रायश्चित्तांतरस्यानुक्तौ
भूः स्वाहेति मंत्रेण चतुर्गृहीतमाज्यं परि [illegible] पकं स्वाहेत्यस्य ब्रह्मा जुहोति। इदमग्नये। ततः सर्वप्रायश्चित्तमा
हवनीये जुहोति। तत्राहवनीयस्य परिस्तर [illegible] तुं [illegible] ज्जुहीतमाज्यं गृहीत्वा पंचाहुतीर्जुहोति। त्वां नो अग्ने
वरुणस्येति प्रथमा। इदमग्नीवरुणाभ्यां॥१ स [illegible] इति द्वितीयां। इदमग्नीवरुणाभ्यां॥२ अयाश्चाग्नेसीति तृ
तीयां। इदमग्नयेऽयसे॥३ ये ते शतमिति चतुर्थ [illegible] यस्य सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यः॥४॥ उदुत्तम
मिति पंचमी इदं वरुणाय॥५॥ अस्याहुतिपंचकस्य सर्वप्रायश्चित्तमिति संज्ञा॥ यजुर्वेदविहितस्य कर्मणोऽयथाक
१८ रणे प्रायश्चित्तांतरस्यानादेशे चतुर्गृहीतं त्वा परिस्तरणं समिदाधानं च कृत्वा दक्षिणाग्नौ भुवः स्वाहेति ब्रह्मा जुहो
ति। इदं वायवे। सोमयागे चाग्नीध्रीयाग्नेः प्रणयनानंतरं भुवः स्वाहेत्याग्नीध्रीये जुहोति। ततः सर्वत्र सर्वप्रायश्चित्तमाह

प्र० वनीये जुहोति। सामवेदविहितस्य कर्मणोऽयथाकरणे प्रायश्चित्तांतरस्यानुक्तौ चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा परिस्त
रणं समिदाधानं एवं कमाहवनीये जुहोति स्वः स्वाहेति मंत्रेण॥ इदं सूर्याय। ततः एवं वत्सर्वप्रायश्चित्तमाहवनीये जुहो
ति। इदं पूर्णमासादावाज्यसंस्कारात्सर्वं निमित्ते आपन्ने स्यादिति होमार्थमाज्यसंस्कारं कुर्यात्। परिस्तरणात्प्राक्नि
मित्तपाते गार्हपत्यादेः परिस्तरणं कुर्यात्। सर्वत्र जुहोमायश्चित्तहोतव्यमिति श्री अनंतयाज्ञिकाहरिस्वामिनश्चा
हुः। तथा च ज्ञौरवायनः भुनुहस्व पात्रे चतुर्गृही [illegible] यश्चित्ते द्विति। अग्निहोत्रहवण्येपति ककर्कः। यज्ञोपवीतिना बद्ध
शिखिना पवित्रपाणिना बद्धकच्छेन प्र [illegible] तेन भुचिनात्मा तेन कर्म कर्त्तव्यमित्यादि स्मृति विहितस्या
न्यथाकरणे वेदविशेषमूलत्वेनाज्ञाते [illegible] हेति [illegible] तुर्गृहीतं गार्हपत्ये जुहुयात्। भुव इति दक्षिणाग्नौ। स्वरि
त्याहवनीये भूर्भुवः स्वरित्याहवनीय एव। इदं प्रजापत [illegible] रित्यस्य त्यागः। एतानि चतुर्गृहीतानि हुत्वा सकृदाज्यं
गृहीत्वा गृहीत्वाऽऽहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं जुहुयादिति याज्ञिकावासुदेवदीक्षितनाश्चाहुः॥ भूः स्वाहेत्याद्याहुति मा०प्र०२८ ॥२॥
नवकमप्याहवनीय एव होतव्यमिति ह [illegible] कारिकासं महायकारौ। आज्यमिष्याद्दे प्रसंगात्संस्कृते चैनैव

पत्न्या [illegible]

ज्येन प्रायश्चित्तमपि होतव्यमिति हरिस्वामिनो याज्ञिकाश्च ॥ सर्वत्रान्यदेवताज्यसंस्कृतप्रायश्चित्तं होतव्यं नान्या
र्थसंस्कृतेनेति कर्कादयः ॥ प्रवासागतस्यादिना यजमानस्य त्यागकरणासंभवे पत्न्योगाः कार्याः स्वयं कर्तृकेत्या त्या
भाव गौ इति गर्गः ॥ अथेदमुच्यते । पदार्था द्विविधाः ॥ आरादुपकारकाः संनिपत्योपकारकाश्च ॥ तत्रारादुपकारका
ण्युच्यन्ते । अदृष्टार्थत्वपक्षे प्रणीता [illegible] प्रणयने । कुक्कुटाहनने । स्फ्योद्ग्रहारः पूर्वाधारं जलिकारणोत्तराघा
रप्रयाजान्यभागानुयाजपत्नीसंया [illegible] ग्निहोम पूर्णपात्रनिनयनाद्याहवनीयोपस्थानान्तं भागावेक्ष
णवर्जितं ब्राह्मणतर्पणं कर्मापवर्गाश्चेत्येतानि आरादुपकारकाणि । अन्यानि संनिपत्योपकारकाणि ॥ तत्रारादुप रा
कारकस्याकरणेऽनादिष्टं हुत्वा प्राक्कर्मसमाप्तेस्तस्य करणं । संनिपत्योपकारकस्य च द्रव्यसंस्काररूपस्याक
रणे प्रायश्चित्तं हुत्वा संस्कार्यद्रव्यस्य मुख्योपयोगात्प्राक्करणं तत ऊर्ध्वं लोप एव । अकरणनिमित्तं प्रायश्चित्तमात्रं
भवति । तदुक्तं निदानसूत्रे । अंगमपरिसमाप्य प्रधानं क्रियते परिसमाप्ते तु न कर्त्तव्यं तदुपकारार्थत्वात् । द्रव्यसंस्का
ररूपमुपयुक्ते द्रव्ये लुप्यते तदर्थत्वात् तदितरं प्रायश्चित्तं हूयते संस्कारलोपात् संस्थिते प्रधाने यदंगं लुप्तं तस्याप्यर्थ

इति। अकाले चरुतन्त्रस्य क्रमानुग्रहार्थं पुनराहृत्तिर्न भवति। तदुक्तं कठसूत्रे। प्राक्काले कृतं कर्म नावर्त्तयेदन्तरितं प्रा
ग्समापनात् कुर्यादिति। मानवे च॥ कर्मांतरितं कुर्यात्संस्कारांतरे प्रायश्चित्तमेव जुहुयात्। द्व्यावर्त्तौ सहमंत्रमाव
ता र्त्तयेत्तूष्णीं वेति। तथा देवैदानयाज्यापुरोनुवाक्यामंत्रकर्मविपर्यासे ऽनाम्नातः प्रायश्चित्तां ता चापदि त्वं नः सत्वं नो
ऽयाश्वाग्ने इत्येताभिः जुहुयात्। ध्यायेत्तिमि श्चाऽकाले वा चं विसृज्य वैस्मि की निगद्य पुनर्यजेदिति। कात्यके च॥ मंत्रांत
रे कर्मविपर्यासे वा त्वन्नोऽग्ने इति द्वाभ्यां जुहुयादिति। आपस्तंबः। एकस्मिन् दोषे श्रूयमाणानि प्रायश्चित्तानि स
मुच्चीयेरन्नपो होमइज्या चेति। मानवे ब्रह्मा प्रायश्चित्तानि स्रुवेण जुहोति चेत्। भूः स्वाहेति गार्हपत्ये यजुर्भुवः पा॰ ८
स्वाहेति दक्षिणाग्नौ सामतः स्वः स्वाहेत्याहवनीये सर्वतो भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्याहवनीय एवेति। अत्र स्रुवेणैव
प्रायश्चित्तहोमनेक्तः। तेन स्रुगसंभवे वह्न्याज्यासंभवे च कदाचित्स्रुवेणाप्येका भूरित्याद्याहुती होतव्या। अ
करणात्छाकांतरीयस्यापि श्रेष्ठत्वात्। महापितृयज्ञे च यज्ञोपवीतित्वावसरे निमित्तेज्ञाने नैमित्तिकहोमो पिय प्रा॰ म॰ २५
ज्ञोपवीतिना कार्यः। प्राचीनावीतित्वावसरे चेत्प्राचीनावीतिना तत्र भुवइति होमः त्वन्नइत्यादि सर्वप्रायश्चि ॥ ३॥

न होमश्च दक्षिणाग्नावेव कार्यः। दक्षिणाग्निराहवनीयवदित्यनेनाहवनीयकार्यस्य दक्षिणाग्नौ विधानात्। अव
न्तथे वाप्सु सर्वप्रायश्चित्तहोमः। शाकरुद्रिये च परिश्रित्सु त्र्यम्बकेषु चतुष्पथे स्थापितेऽग्नौ भुव इति आध्वर्यवहो
मस्त्ववभृथादौ दक्षिणाग्नावेव॥ ॥ अथाग्निहोत्रहोमे प्रायश्चित्तान्यभिधीयन्ते। यद्यग्निहोत्री गौर्दुह्यमानोपवि
शति तदा तु दश्याद् दृष्टमदितिरायुर्यज्ञपतावधादिन्द्राय रुद्रवती भागं मित्राय वरुणाय चेति मंत्रेण तामुपविष्टा
प्रा० ५ मुत्थापयेत्। ततोग्निहोत्रार्थं तां दुग्ध्वा एनां गां तस्मै ब्राह्मणाय दद्यात्॥ यं ब्राह्मणमभ्यागमिष्यं न स्यात्। अत्र
मतभेदः। यः पुनर्नागच्छति तस्मै दद्यातिकारिकायां। यं प्रतियजमानो गमिष्यन्न भवति कार्या घर्षमपि तस्मै द
द्यादिति या ति काध्वर्च स्वामिनश्च द्वेष्याय वा दद्यादिति शांखायनः। यस्मात्केनापि नस्मै दद्यादिति मानवे।
अस्यैव प्रायश्चित्तस्य पक्षान्तरमुच्यते। अथवा दुह्यमानोपविशेत्तां गां दंडेन जघनप्रदेशे ताडयित्वा तूष्णीमेवो
त्थाप्याग्निहोत्रार्थं दोहयेत्। अस्मिन्पक्षे तस्या गोर्हानं न भवति। यद्यग्निहोत्री गौर्दुग्धं न ददाति। तदा प्रा
यश्चित्तहोमं विनाप्यन्यां दोहयेत्। यद्यग्निहोत्री गौर्दुह्यमाना शब्दं कुर्यात्। न हात्तव्या निहस्तेना। छिद्यग्रासये

प्रा॰प्र॰२५ वगोर्मुखे प्रवेशयेत्। सूयवसाऽद्भगवतीति मंत्रेण ॥१॥ प्रथमा कंडिका ॥ ॥तस्या दोहकाले शब्दं कुर्वत्याः
॥४॥ गोः पयसाग्निहोत्रं जुहोति। प्रायश्चित्तविधानेन दुह्त्वा शंकया न बनत्य सृज्यजति ॥ ॥यद्यग्निहोत्र्या दोहने
प्रारब्धे स्तनेभ्यो रुधिरं निःसरति तदा सर्वमुत्क्रामतेति प्रैषः। मेक्षणस्योपकल्पनं। अन्वाहार्यपचनं परिश्रयितवाइ
ति प्रैषः॥ अन्य एवं प्रेषितो दक्षिणाग्नेः परितः परिश्रितं करोति। ततो दक्षिणाग्नौ तस्य लोहितदुग्धस्याधिश्रयणं। मेक्ष
णेन तस्योद्वासनं। अपयित्वोद्वास्य दक्षिणाग्नेरेवोल्मे भस्मनि दोहने नैव रुद्राय स्वाहेति होमः। उदकोपस्पर्शनं। इदं रु
द्रायेति त्यागः॥ अन्येनाऽदुष्टेन पयसाऽग्निहोत्रहोमः। तस्या रुधिरदोहिन्या गोस्तस्मै दानं यं प्रति न गच्छेत्॥ श्रुतौ तु दक्षि
णाग्नावेव तूष्णींहोम उक्तः। तस्मिन्नेव तत्र पयित्वा तस्मिंस्तूष्णीं जुहुयादिति। यदि होमसाधनं पयो गवि स्थितमेव समवृ ८४
षभाक्रमणाऽमेध्यभक्षणादिना दुष्टं भवति तदा गवि स्थितमेव तत्पयो रुद्रेन तत्ते पय इति मंत्रेण रुद्राय इति दिक्षपने।
तत उदकोप० ॥ध्व॥ वत्सस्य गोस्तनसंबंधावसरे गविस्थितं यदि वृषभाक्रमणाऽमेध्याभक्षणादिना दुष्यति। तन प्रा॰प्र॰२५
दा गविस्थितस्यैव वायवे तत्ते पय इत्यतिदेशा एव भवति। स्तनेभ्यो निःकाश्यमानं पयो यदि दुष्येत् तदा तन्नदु ॥४॥

ष्टं पयो दोहने नैवाऽश्विभ्यां स्वाहेति जुहोति। आहवनीयस्य मिद्राधानपूर्वकं॥ अथवा। अश्विनावेतद्धांपयइ

ति पात्रस्थस्यैवाग्निदेशं कुर्यात्। अथवा श्रुत्क्रकं। गार्हपत्याद् दुग्धं भस्मोत्तरतो निरूह्य तस्मिनुष्णे भस्मनि तस्य

यत्तूष्णीं निनीयोपर्युदकं निनयेत्। ततोऽन्येन शुद्धेन पयसाऽग्निहोत्रं जुहुयात्॥ ॥दुग्धं पयो यद्यधिश्रय

णादावग्निनश्यति तदा तद्दुष्टं पयो दोहने नैव सोमाय स्वाहेति आहवनीये जुहुयात्। ॥अथवा सोमेन

त्वे पयइति पात्रस्थमेवाग्निदिशेत्॥ अथवा श्रुत्क्रकं। अधिश्रयणादूर्ध्वं। गार्हपत्यादुत्तरतः पृथक्कृता भवं

ति तान्यस्कृत्य तेषामंगाराणां स्थानेयद्दुग्धं भस्म भवति तत्र तूष्णीं निनयेत्। उपर्युदकं निनयेत्। अन्येन

शुद्धेन पयसाग्निहोत्रं जुहुयात्। अग्नावधिश्रितं पयो यदि श्रुष्यति तदा स्थाल्यै वरुणाय स्वाहेति तद्वांस्ये

तत्पयो जुहुयात्॥ अन्येन शुद्धेन तत्र पय...साऽग्निहोत्रं जुहुयात्। ...तत्ते पयइत्येवं होमः। ति२

पा अथवा श्रुत्क्रकं...कं। येऽङ्गाराः पयसोऽधिश्रयणार्थमुत्तरतः कृता भवंति। तेषां वा

प्रा॰प्र॰२५ ॥५॥ ऽगौरेष्वेत दुग्धं तेनैव पात्रेण तूष्णीं जुहुयात्। तथा होमः कर्त्तव्यो यथा तेन होमेन तेऽगाराः शाम्येयुः।
सेर ततोऽगाराणामुपर्यपामेकं कुर्यात्॥ ॥उदंतं तापेन स्थाल्या मद्ध्ये मूर्द्धं गच्छेत्पयो यदि दुष्टं भवति तदा रु तय२
स्रेस्वाहेति तस्यांशस्य होमः। पूषन्नेतत्ते पय इत्यतिदेशो वा। यदा उत्कलितमुपशांति प्राक्फचत्पयो दुष्य
ति तदा मरुद्भ्यः स्वाहेत्याहवनीये तत्पयो जुहुयात्। मरुत एतद्वः पय इत्यतिदेशो वा। सर्वं चान्येन शुद्दे
न पयसा ऽग्निहोत्रहोमो भवति। यदा बिंदुमद्रुपरिजातं बुद्बुदं पयो विनश्यति तदा सरस्वत्यै स्वाहेति शं
स्य होमः। सरस्वत्यै तत्ते पय इत्यतिदेशो वा। यदा बिंदवो व्यक्तपश्चांता भवंति तदा दुष्टं पयो मित्राय स्वाहेत्या
हवनीये जुहुयात्। मित्रैतत्ते पय इत्यतिदेशो वा। उदास्यमानं चेत्पयो विनश्यति तदा सवित्रे स्वाहेति शंस्य
होतव्यं। सवितरेतत्ते पय इत्यतिदेशो वा। चिरकद्रुतासनोत्तरकाले यदि पयो विनश्यति तदाऽहिल्यै स्वाहेति शंस्य
जुहोति॥ अदितएतत्ते पय इत्यतिदेशो वा॥ ॥अग्निहोत्रहवण्यां स्कवेणोन्नीयमानं पयो यदि विनश्यति तदा वि प्रा॰प्र॰५५
श्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेत्याहवनीये होतव्यं। विश्वेदेवा एतद्वः पय इत्यतिदेशो वा। कार्यः। स्कंचिरहीतं पयो यदि दुष्य ॥५॥ ॥

तितदा बृहस्पतये स्वाहेति शंस्येन होतव्यं। बृहस्पत एतत्ते पय इत्यतिदेशो वा कार्यः। अथवा स्कन्नस्कन्ने। यस्य भ्रीतं प
योयदि दुह्येत तदा आहवनीये समिधमाहायाहवनीयादेवो स्तं भस्म पृथग्भूत्वा तस्मिन्भस्मनि तत्पयस्तूष्णीं तूष्णी
योपर्युदकमासिंचेत्। अथवा दुष्टेन वहोमः कार्यो न वैदेवा इति श्रुतेः। यदि आहवनीयं प्रति होमाय नीयमानं प
योयदि दुष्यति तदा धात्रे स्वाहेति होतव्यं। धातरेतत्ते पय इत्यतिदेशो वा यद्याहवनीयं प्रति नयनाय क्रियति मार्गे
चलितं तं पयो दुष्यति तदा विश्वकर्मणे स्वाहेति शंस्ये होतव्यं विश्वकर्मन्नेतत्ते पय इत्यतिदेशो वा॥ ॥यदा गार्हपत्या
हवनीययोर्मध्यदेशे आनीतं पयो यदि विनश्यति तदा वैश्वानराय स्वाहेत्याहवनीये तस्य होमः। वैश्वानर एतत्ते
पय इत्यतिदेशो वा॥ ॥उन्नीतस्योपरि वर्षणे मम भ्रेयस्करमिति ध्यात्वा तेनैव पयसा होमः कार्यः॥ ॥आहवनी
यसमीपं प्राप्तं यद्योयदि विनश्यति तदा द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहेति शंस्ये होमः। द्यावापृथिव्या एतत्ते पय इत्यतिदे
शो वा॥ ॥यदि होमार्थमानीतं विनश्यति तदा इंद्राग्निभ्यां स्वाहेति मंत्रेण सर्वां हुतिर्होतव्या। इंद्राग्नी एतत्ते पय इत्यतिदेशो वा॥ हु २
॥प्रागुत्तराहुतेर्यदि स्रुकस्थं पयो विनश्यति तदा प्रजापतये स्वाहेति विनष्टं पयो जुहुयात्। प्रजापत एतत्ते पय इत्यतिदे

२ उत्तराहुतिहोमानंतरमाभस्माद्यदि पयो विनश्यति तदाइन्द्राय स्वाहेत्याहवनीजुहुयात्॥ इंद्रैतनेपयइत्यतिदेशो वा कुर्यात्+२
पत्र २५ शो वा॥ ततः पुनश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वोत्तराहुतिहोमः। तच्चतुर्गृहीतमन्येन केन चिद्द्रव्येण गृहीत्वा ऽन्येहोत्रे आनीयसम
॥ इ २ ति निर्पणीयं। वक्ष्यमाणन्यायानुसारात् स्रुक्कं गृहीतेनोत्तराहुतिसंप्रदायः॥ ॥उत्तराहुतिर्देशो वा कुर्यात्। एवं यथाका
लोपपाते नद्देवते तद्दैवतेहोमं कृत्वा। अथवा इन्द्रैतनेपय इत्यादि। प्रयोगेनतत्र दृष्टं पयो तिरिश्यान्येन शुद्धेन पय
साग्निहोत्रं जुहुयात्। तत्र गवि स्थितस्य पयसो वत्सोपसर्जनकाले विनष्टस्यैवं होमासंभवादतिदेशपक्ष एव भ
वति। हुत्वमानमाश्विनमित्यादिषु त्रभयं भवतीति कारिकायां। अथवा होमविधानसामर्थ्याद्वित्तिस्थितं तद्दु
ग्धमर्थाद्दुग्ध्वा होतव्यं होमपक्षे॥ ॥तंडुलाज्यपयवागूदध्यादिषु होमद्रव्येषु विनष्टेषु तान्येव प्रायश्चित्तानि
यथासंभवं कर्त्तव्यानि। तत्रैवमतिदेशप्रयोगः। अमुक एते ते तंडुलाः। एतत्ते आज्यं। एतया तेयवागूः। ए
तत्ते दधीत्यादि॥ कारिके। उन्नीतमववृष्टं मित्रो जनानीति समिधमाधाय तद्धुत्वा यान्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात्। इ २
अग्निहोत्रमुन्नीतं कीटावपन्नं हिरण्यगर्भ इति वल्मीकवापया मवनीयान्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयादिति भ

धायदि सकृदुन्नीतं स्कंदेत् द्वित्रिर्वा निनयेत् तदा द्वये तयत्कवैव चतुर्थमुन्नीतं स्कंदेत् स्थाल्यां शेषमवनीय चतुरमु
न्नीय होतव्यमन्यथा वाऽभिहोत्यमिति। आश्वलायनकालेणोपि। तदाहुर्यस्याग्निहोत्रमवसन्नं दुह्यमानं स्कंदेत्तका
द्भि ३ तत्र प्रायश्चित्तिरिति सायं च स्कंदये तं भिमृश्य जपेद्यद्यद्दुग्धं पृथिवीमसक्त यदोषधीरत्यसरद्यदपः। प [illegible] गृहे दु पो ३
पयो अघ्न्यायां पयो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मयीति तत्र यत्परिशिष्टं स्यात्तेन जुहुयात् यद्यलं होमाय स्यात् यद्यु वै
सर्वं सिक्तं स्यादन्यामाहूय तां दुग्ध्वाऽतेन जुहुयादिति॥ ॥ अग्निहोत्रार्थं होमद्रव्यं पयो यवाग्वादिकं यदि स्कंदेत स्था
लीतो भूमौ पतेत्। अन्यत्र वा भस्मकाष्ठादौ तदा अस्कन्नमधित प्राजनीति मंत्रेण तद्भूम्यादौ पतितमभिमृशेत्।
ततः स्कन्नस्योपर्युदकं निनयेत्। ततः स्थालीस्थितशेषेणाग्निहोत्रं जुहूयात्। होत्यमानस्य स्कंदने भिमर्शनानं
तरमुपर्युदकासेकोऽन्यस्मिन्काले भिमर्शनमात्रमेव तथैव स्कन्नत्वादिति याज्ञिकाः। यदि पयो यवाग्वादेराधा
रभूता स्थाली भिद्येत अथवाऽधोमुखी भवेत् तदा स्कंने द्रव्ये स्कन्ने प्रायश्चित्तेनाऽस्कन्नमधित प्रजनीत्यभिमृश्य
भूर्भुवः स्वरित्येताभिर्महाव्याहृतिभिः स्कंनस्योपर्युदकं निनीय यदि स्थाली भिन्ना भग्ना न दातस्याः भग्नायाऽभ्

+ बर्हिषि स्कंनेनाह वितेत्यार्पर्वणासूत्रे २

प्रा·प्र·२५ मिर्भूमिमित्यभिमर्शनं कृत्वा कपालानि भस्मोद्वापयेन्समरांशोनिवपेत्। अधोमुखीभावेत्तूदकासेकोत्तमेव। यदि हविर्यज्ञियं च

॥७॥ पुरोडाशाज्यसान्नाय्यमांसादिद्रव्यं स्कंदति तदा स्कंदस्य भर्त्यादिपतितस्य भुवपतये स्वाहेत्यादिमंत्रत्रयेणाभिमर्शनं कुर्या ८

त्॥ ॥सोमे पिरीक्षणीयादोहा हविर्यज्ञिय स्कंदने कात्याहुतिवाचनपूर्वकमिदमेव प्रायश्चित्तं भुवपतय इत्यादिभिरभिमर्शनं

भवति। यदि बर्हिः परिध्याहुतिः स्कंदेदाग्नीध्रं ब्रूयादेनो संहृत्य जुहुधीति यथाऽवदानं संपाद्य वषट्कृते मध्ये पाणि

नाजुहोति तस्मै पूर्णपात्रं दद्यात्। भूवपतये स्वाहेति बर्हिः परिधिस्कंदनमभिमंत्रयेत् इति मानवे दर्शनादंतः परिधि

स्कंदने न प्रायश्चित्तं॥ सोमयागे रसरूपे सोमस्कंदने देवां दिवमगान्नित्यभिमृशेत्। यद्योरोजसे तिमंत्रेण वास्कंनं सोम

मुदके नोपसिंचेत्। अत्र विप्रतिपत्तिः। सोमे हविर्यज्ञिये स्कंने देवां दिवमित्यभिमृशेदिति कर्कः सोमे सोमादिकं

स्कंनमिति वासुदेवः। रसरूपं सोममिति हरिस्वामिनः॥ स्रुक्चमुन्नीतस्य सर्वस्य स्कंदने स्रुग्भेदे च तत्रैवोपवेशनं क प्रा·प्र·

र्त्तव्यं। यत्र स्क्विन्ना सर्वस्कंदनं वा जातं तत्रैवोपस्पर्शनं कर्त्तव्यं ततोऽस्कंनमधित प्राजा। नीतिमंत्रेण स्कंदनस्या ॥७॥

भिमर्शनमुपर्युदकासेकः। ततो होमकर्त्तुरन्यः कश्चित्सर्वस्कंदने तस्यामेव स्रुचि स्रुग्भेदे वान्यस्यां प्रतपनादि

संस्कृतायां स्थाल्याः सकाशात्शेषवर्जितं चतुरुन्नीयानीयास्मै होमकर्त्रे सर्वस्कंदने स्रुग्भेदने स्थानोपविष्टा
यानीय समर्पयेत्। तेनान्यसमर्पिते न होमः कार्यः। स्रुग्भेदे आश्वलायनब्राह्मणे विशेषः। यदि स्रुग्भिद्ये
त का तत्र प्रायश्चित्तिरिति। अन्यां स्रुचमाहृत्य जुहुयादथैनां स्रुचं भिन्नामाहवनीयेऽभ्यादध्यात्प्राग्दंडामस्त
क्पुष्करां सा तत्र प्रायश्चित्तिरिति। स्रुचुंन्नीतस्याः सर्वस्कंदने स्कंनेस्याः स्कंन्नित्यभिमर्शनं। स्कंनस्योपर्युद
कासेकः। परिशिष्टेन स्रुक्स्थेनाल्पेनापि होमः कार्यः। सर्वस्कंदने तु स्थाल्याः सकाशात् पुनरुन्नयनं। यदि
स्थाल्यामपि न स्यात्तदा यदन्यत्प्राप्नुयात्तत्सर्वेणाहवनीयमाहृत्याधिश्रयणादिभिः संस्कृत्या पैषमुन्नीयाऽध्यो
स्मै समर्पयेत्। तेन जुहुयात्। यदि स्थाल्यामल्पं स्यात्तदल्पेनापि तेन यथा कथंचिदग्निहोत्रं जुहुयात्। परिशि
ष्टेन जुहुयादिति। वचनादिति याज्ञिकाः। तथा चापस्तंबः। यदि दुह्यमानं दुग्धं ह्रियमाणं वाल्तमधिश्रयमाणम
धिश्रितमुद्वासितमुन्नीयमानमुन्नीतं वा स्कंदेत्तदेव यावदक्तं तावदक्क होतव्यमन्यथावाऽभिहोतव्यमिति। तदेव
पावत्तावद्धा अनाहुतिमात्रमपि होतव्यमन्यावागोस्तस्योपरि दोहनीया इति धूर्तस्वामिनः। परिशिष्टेन कार्य

पा॰प॰२५ सममर्थेनेति शांखायनभाष्ये। स्थलीस्थस्य सर्वस्य नाशे गवांतरदोहेऽग्निहोत्री धुक्षेत्तिर्मेषो भवत्येचाल्लोपेवच
॥८॥ नाभावात्। पूर्वाहुत्यामेव सर्वस्योन्नीतस्य होमे कृते आध्वर्यवहुत्वा चतुर्गृहीतेन स्रुक् स्रुहीतेन वोत्तराहुतिः का
र्या:॥ द्वितीया कण्डिका॥२॥ पूर्वाहुतिहोमानंतरं आहवनीयानुगमनेऽनाहिष्टहोमार्थमाहवनीयमुद्धृत्य तद्धुत्वा
पुनरुद्धृत्योत्तराहुतिं जुहुयात्। अथवा पूर्वाहुत्यनंतरमाहवनीयोपशमे आहवनीयसमिपे यत्काष्ठं पतितं भ
वति तदाहवनीयस्थाने निधाय हिरण्यं वा निधाय तस्योपर्युत्तराहुतिहोमः कार्यः। काष्ठे होमे क्रियमाणे यदि
यजमानस्य हृदये असंतोषो भवेत्तदा हिरण्ये होमः कार्यः। अन्याध्वर्यवाभावः। उत्तराहुतेरूर्ध्वमप्याहवनीयानुग
मनेतमुद्धृत्याध्वर्यवं कृत्वा पुनरुद्धृत्याग्निहोत्रं जुहुयात्। एवमेवाध्वर्यवपूर्वकं वारत्रयमुद्धरेत्। यदि त्रिवा
रमप्युद्धृते आहवनीयोनुगच्छेत्तदा गार्हपत्यं समारोप्य पूर्वेभ्योग्निस्थानेभ्य उत्तरस्मिन्प्रदेशेग्निनां गा
र्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्नीनां स्थानानि कृत्वा पंचभूसंस्कारैः संस्कृत्य गार्हपत्यं निर्मथ्य स्वस्थाने स्थापयि ॥८॥
त्वाहवनीयोद्धरणं॥ पूर्वाहुतस्यैव दक्षिणाग्नेरुद्द्रवः यने। एवं सायंप्रहोमार्थे कृते एकतस्मिन्निहारेसा

यंप्रातर्होमं केचिदिरोचार्याइछेति ।। केचित्प्रातर्होमार्थं पुनरुद्धरंति प्रातश्चेत्स्मिन्नेतदा तत्रोद्धरणस्थानस्थे
विहारे प्रातर्होममात्रं । अथवाग्निरुद्धृतानुगमने एकेउद्धरणस्थानात्प्रकपालिप्येत्यादिप्रायश्चित्तं कुर्वंति । एके
शांतं कृत्वोप्यद्धरंति । अग्निहोत्रे विहारकाले गार्हपत्यानुगमने यस्मिन्काष्ठे गोमयपिंडे वाग्निरुपशांतस्त
दीयेन भस्मनारणी स्पृष्ट्वा मंथनं कार्यं इति कर्कसंप्रदायो । अन्ये तु सर्वदा गार्हपत्यनाशमने एतन्वतीत्या
हुः । अग्निनाशश्चात्याम थिते सौ पूर्वाग्निर्दर्शने मथितं समारोप्य पूर्वाग्नौ होमः कार्यः । जाते वावरणिस्थे मंथ
नं यंत्रविमोकं कृते प्राक्स्थापनादुपशांते पुनराधेयमिति मेऽमनः ।। सर्वस्य गार्हपत्यस्याहवनीयस्थाने
अस्योद्धरणे कृते पंचभूसंस्कारपूर्वकं तेगार्हपत्यस्थाने स्थापयित्वा प्रायश्चित्तहोमार्थं दक्षिणाग्निं सर्व
कमाहवनीयमुद्धृत्याध्वर्यवं कृत्वाग्निहोत्रार्थमाहवनीयं दक्षिणाग्नेरुद्धरणं कुर्यात् । दक्षिणाग्निस्थाने
सर्वेद्धरणेप्येवं । इष्टिपश्वादिषु पिसर्वेद्धरणे एतदेव नैमित्तिकं । सर्वस्याहवनीयस्योल्मुकोद्दूहने कृते
पितेस्व स्थाने आनीयाध्वर्यवं कृत्वा पुनरुद्दूहनेकार्यं । सर्वस्याहवनीयस्य पशुश्रपणार्थं नयने प्येवं

प्रा॰प्र॰२५ सर्वस्याग्नीध्रीयस्योपयद्धोमार्थंहोतद्धिस्ते स्थापनेप्येवं। एवंत्रेकदेशानयने विहिते सर्वानयने कृते तेयः॥ ॥उल्मुक

॥९॥ योर्विद्यमानयोराहवनीयानुगमने तयोरनुयाजार्थत्वाद्गार्हपत्यादेराहवनीयस्योद्धरणं नोल्मुकाभ्यां उल्मुकनाशे

चानादिष्टहोमपूर्वकमुद्गूहनं। गृहीतानुगमनप्रायश्चित्तं प्राग्गत्यानुयाजादुल्मुकोद्गूहनं कृत्वा समासं कुर्यात्। ऊर्ध्वं

त्वाध्वर्यवमेव समास विस्मरणेच। ततः प्रभृति अग्निहोत्रविषयो प्रायश्चित्तानि। आहवनीये विद्यमाने गार्हप

त्यस्योपशमे आहवनीयात्प्राच्यादिविहोमार्थमुद्धरणं कार्यं स आहवनीयः। पश्चादाहवनीयस्थाने ऽवशिष्टः स

गार्हपत्यः। पूर्वोद्धृत एव दक्षिणेन पाग्निरान्तरस्य वितृतीये स्थाप्यः। एवं कृत्वाग्निहोत्रं होतव्यं। होमांते गार्हपत्य

स्यमथनं कार्यं। यस्याग्निहोत्रे अहुते ऽपरोग्निरनुगच्छेदनुगमय्य पूर्वमपरस्मान्मथित्वा प्रणयेद्यदि त्वरेत्

तत एव प्राव मुद्धृत्य दक्षिणाग्निमन्वानीय तस्मायेयानं जुहुयादिति मानवे॥३॥ अथवा सकलमप्याहवनीयगा

र्हपत्यस्थाने आनीय तत एव गार्हपत्यस्थाने आतताद्ग्नेः पुनराहवनीयस्योद्धरणं कार्यं। होमांते च गार्हपत्य

स्यमंथनं।२ अथवा तृणवस्यान्वितं त्यागार्हपत्यस्थाने आहवनीयसर्वेद्धृतमाहवनीयस्वरे स्थमाहवनीयं पति ॥र्थ॥

स्य गार्हपत्यरवरस्थादग्नेः सकाशात्पुनराहवनीयमुद्धृत्याग्निहोत्रं होतव्यं। होमांते गार्हपत्यस्य मंथनं॥३॥

अथवा गार्हपत्यं निर्मथ्य ततउद्धरणं कार्यं ॥४॥ अत्र प्रकारद्वयं। पूर्वमाहवनीयं समारोप्याऽसमारोप्य वा मंथनं का
र्यं॥ तत्राऽसमारोपपक्षे पूर्वं आहवनीयमुपशमय्य गार्हपत्यं निर्मथ्य स्वस्थान एव संस्थाप्य स्वस्थानए वाहवनी
पप यमुद्धरेत्। दक्षिणाग्निः पूर्ववद्धृत एव वा। एवं विधे विहारेऽग्निहोत्रहोमः। समारोप्य वेति पक्षे तु आवनीये समारोप्याहरकु
स्थानानुपलिप्य निर्मथ्य सकृदुद्धृते तस्मिन्विहारे सायंप्रातर्होमः। दक्षिणाग्निः पूर्ववद्धृत एव उद्दीपने प्रातश्चे
न्निमित्तं तदा प्रातर्होम एव केवलस्तत्र। अग्निन्यासे सायमेतत्कृत्वा प्रातःकालेऽग्निहोत्रहोमानंतरं स्वस्वेभ्यः पूर्वेभ्यो
ऽग्निस्थानेभ्यो भस्मोद्धरणं। गोमयेन तेषां स्थानानामुपलेपनं। पंचभूसंस्कारा। अरण्योरग्नीसमारोप्य तत्तस्मात्
स्थानात् स्वस्थाने प्रत्यागमनं। गार्हपत्यस्य मंथनं। स्वरे स्थापने। पथिकृदिष्ट्यर्थमाहवनीयोद्धरणं। दक्षिणाग्नेराह
रणं। ततोऽग्नये पथिकृते अष्टाकपालः पुरोडाशोऽन्वाधानादिकर्मापवर्गांतः। आहवनीये विद्यमाने गार्हपत्यो यत्र मे
समारोप्य मंथनं पक्षे एतावत्प्रायश्चित्तं। पथिकृदिष्टिर्लिख्यते। ग्रहणा अग्नये पथिकृते जुष्टं। प्रोक्षणे अग्नये पथि
कृते त्वा जुष्टं। प्रणादाने ऽग्नि पथिकृते गच्छ। प्रैषेऽग्नये पथिकृतेनुब्रूहि। अग्निं पथिकृतं यजा। त्यागे इदमग्नये पथिकृ

देवस्थाने पथो यस्य नंस्य श्वदे स्वर्गं जो सा

प्रा०प्र०२५ ॥१०॥ ने। अन्वाहार्योऽरस्मिन्। अग्नेः पथिकृतष्ठ ज्ञितिं। अग्निः पथिकृत्तमपनुदतु। प्रशित्रेडाषडवत्तं प्रत्स्य यजमानभागश्च
तुर्द्धाकरणानि भवंति। होत्रे पिशब्दो लिख्यते। शातपथा भिप्रायेण सप्तदश सामिधेन्यः। वार्त्रघ्नावाज्यभागौ। अग्निं
पथिकृतमाहुवे। स्वाहाग्निं स्वा। हासोमं स्वाहाग्निं पथिकृतं स्वा हाहे वा इत्यादि। अग्निर्वृत्राणि त्वं सोमासी त्यात्यमो
कथा ४ गयोः पुरोनुवाक्ये। वेहिं वे धइति प्रधानयोगे पुरोनुवाक्या। वेः हेमिं पथिकृतमाहे वानामपि पंथामिति याज्या।
पद्दो अग्न इमो अग्न इति विराजौ संयाज्ये अयाज्योमस्य प्रियाधामान्यया इग्नेः पथिकृतः प्रियाधामान्यया
देवानामित्यादि। अग्निः पथिकृद्धविरजुषतावीवृधंत महोज्यायोकृते ति विशेषः। शंस्वायनमतेस्विष्टकृति प्रा
के स्यो याज्यानुवाक्ये अन्यत्समाने। अथवामंथनपक्षे त्रयपक्षः। गार्हपत्यं निर्मथ्य स्वस्थाने स्थापयेत्। सर्वा
धृतावेवाहवनीयदक्षिणाग्नीति नोग्निहोत्रहोम इत्येकः पक्षः। अस्मिंश्च पक्षेन्यायप्राप्तमेवेतदित्याध्वर्यव
होमो भवतीति कर्कः। नेतिश्री अनंतयाज्ञिकाः। प्राप्तस्येव पुनर्विधानं प्रायश्चित्तं स्मृतार्थं मतं। इतरो पक्षौ
सर्ववत्। केचित्तु नरयोरुभयोरपि पक्षयोः सर्वबद्धोमो भवतीति व्याचक्षते। अन्ययोरग्नी समारोप्य स्वत्र हरितस्वा
मिव्यारव्याने। गार्हपत्यस्तावदरण्योरारूढएव। अरणी वावमगच्छतीति वचनात् आहवनीये समारोपिते

३स्रा

उभौ समारोपितौ भवतस्ततश्चारण्योस्तमाहवनीयं समारोप्येत्यर्थः। अथवोभावपि तत्रैवेदानीं वर्त्तेते इति ते
त्समारोपणेनोभौ समारोपितौ भवतः ततश्चारण्योरग्नी इत्येतदुपपद्यते। यदि गार्हपत्याद्धृतो दक्षिणाग्निः
ग्धो माहूते राध्वर्यवहोमार्थं दक्षिणाग्निमाहृत्याध्वर्यवं हुत्वा गार्हपत्यात्पुनरग्निहोत्रार्थं प्रहरेत्। यदि पुनराहृत्य
पुनरनुगच्छेत्तर्ह्यान्वानेव मे वाहरेत्। यदि त्रिर्वारमाहृतोपि पुनरनुगच्छेत्। तदा तस्मिन्नहन्येके आचार्या दक्षिणाग्ने राह
रणं न क्रियत एवेत्याहुः। तदा दक्षिणाग्निहोमलोप एव तस्याधानात्। एके ज्ञात कृत्वोप्याहरेत्। दक्षिणाग्नेरनुगतो दक्षिणा
ग्नेरुपशान्तस्तदा येन प्रकारेण निर्मथनं वै तत्प्रकुलो वरीषादिना आधानसमये संपादितस्तेनैवात्रापि संपाद्य इति नियमः॥
नित्यधारित्वपक्षे यदि गार्हपत्यादयोग्नयोनुगच्छेयुस्तदा आध्वर्यवहोमसर्वकर्मकेकस्य स्वयोनेराहरणं। आह
वनीयजागरणे वेत्यादि प्रायश्चित्तमपि नित्यधारित्वपक्षे न भवति। धारणेन च परार्थत्वादिति जैमिनिना निरस्त
त्वात्। दर्शपूर्णमासाद्यर्थमुद्धृतेष्वग्निष्वग्निहोत्रविहारकालेनुगतेष्वपि नैते पक्षाः। किंतु गृहीता नुगमने चाव्यग्नि अन्यग्नि
शिष्यादस्त्यसमिति द्वाभ्यामुपतिष्ठेदित्येतदेव भवति। अग्निहोत्रार्थोद्धरणकालादन्यस्मिन्काले गार्हपत्यानुगम
ने तं मथित्वा संस्थाप्याध्वर्यवहोमार्थं दक्षिणाग्निं सर्वकमाहवनीयमुद्धृत्याध्वर्यवं जुहुयात्। न ततः कारिकाकारः

प्रा॰प्र॰२५ विहारकालादन्यत्र परानयेनुगच्छति। माथित्वा नर्यमुद्धृत्याऽनादिष्टं तत्र हूयत इति॥ ॥यदि जाग्रतमनुपशांत
॥११॥ माहवनीयमुपशांतमग्नींत्या पुनर्गार्हपत्यादभ्युद्धरेत्। तदाध्वर्यवं कृत्वाग्नींत्सोद्धृतस्य गार्हपत्यमध्ये पश्चा
त्प्रक्षेपः कार्यः। अथ संकल्प्य रौषडुद्धृत्यमग्निरित्येवंबुद्धिश्चेत्तदा इदं प्रायश्चित्तं कुर्यात्। तं अग्नींत्सोद्धृते पूर्वोद्धृत
स्याहवनीयस्य पश्चात्पुरस्ताद्वा स्थापयित्वा उभयत्राग्निहुये पि होमं कुर्यात्। न चैवं कर्तव्यं। स्वातं वंतो प्रणालि
कामेदृशीं पूर्वां समिधमाधाय एकमेव चतुर्गृहीतं तस्यां समिधि तथा होतव्यं यथा हुतं द्रव्यं उभयोरग्न्योः प्राप्नो
त्येवमुभयत्र होमः कृतो भवति। अस्यैवाग्नींत्योद्धृतस्याग्नेः पूर्वाहवनीयस्योपरि निधाने कृते आग्नेयेग्निमते
ष्टाकपालः पुरोडाशो भवति। तस्मिन्नेव विहारे अग्निहोत्रं गत्वा तु। अग्नयेग्निमते जुष्टं गृह्णामि। अग्नतम
तेत्वा जुष्टं प्रोक्षामि। अग्निमग्निमंतं गच्छाध्वर्यवेग्निमते नु ब्रूहि। अग्निमग्निमंतं यजा इदमग्नयेग्निमते। प्र
शित्रेडा षडवत्तं ब्रह्मयजमानभागचतुर्द्धाकरणानि भवंति। अन्वाहार्यो दक्षिणा। अग्नेरग्निमत उज्जितिं ॥१३॥
। अग्निरग्निमांस्तनमपलुदत्विति। हौत्रे तु विशेषः। सप्तदश सामिधेन्यः। अग्निमग्निमंतं मावह स्वाहाग्निमग्नि

मंतं स्वाहा देवा इत्यादि। वार्त्रघ्नावाज्यभागौ। अग्निनाग्निः समिध्यत इति प्रधानस्य पुरोनुवाक्या ये ३ यज्ञमेह्यग्नि
मग्निं मंत्रं त्वं हैये। अग्निनेति याज्या। प्रहो अग्ने इमो अग्न इति विराजौ स्विष्टकृतो याज्यानुवाक्ये। अपाङ्गेर
ग्निमतः प्रिया धामानीति विशेषः। अग्निरग्निमान्हविरजुषतेति सूक्तवाके। शांखायने। अग्निमग्निं हवीमभि
रिति पुरोनुवाक्या। अग्निनाग्निः समिध्यत इति याज्या। पिप्रीहि देवानिमे अग्न इत्यनेन स्विष्टकृतो याज्यानुवा
क्येपुकर्मापवर्गांते सर्वं प्रकृतिवत्। समासयामिष्टावग्निहोत्रहोमः। द्रव्यकालत्विगाद्यभावे हि कर्तुमसम
र्थस्य तद्दिने स्वरहितस्य चास्मिन्निमित्ते इदं प्रायश्चित्तं नांतरमुख्यते। अग्नेरुपर्यग्निनिधाते ऽन्त्याकृते स
मितं संकल्पेथां। संवां मनांसीति द्वाभ्यामग्न्योस्तयोरग्न्योरुपस्थानं वा कुर्यात्। तद्दिने स्वेयजमानस्य
चित्तेलघुनाप्रायश्चित्तेनासंतोषे स्ववैकल्यमिष्टिं कुर्यात्। तद्दिने स्वाद्यभावे द्रव्याद्यभावे चोपस्थानमिति व्यव
स्थितो विकल्पः। दक्षिणाग्नेरभ्युद्धरणे पीदमेव प्रायश्चित्तं सामान्येनोक्तत्वात्। अस्यन्वाधानानंतरं यदि गा
र्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्नीनां मध्ये कश्चिदनुगच्छति तदा अन्वग्निरुषस इति मंत्रेण नमनुगतमग्निं स्वयोनितेश्रा

त्त्वपूर्वोक्तमिष्ट्युपस्थानरूपं प्रायश्चित्तद्वयं विकल्पेन कुर्यात्। तत्र तद्दिने एव अग्न्यपेक्षिमते इष्टिः। तद्दिने
त्वाभावे द्रव्यकाले कर्त्राद्यभावे च समितमिति द्वाभ्याम् अग्न्यापुनरादृतस्याग्नेरुपस्थानं कुर्यादिति व्यवस्थितो वि
कल्पः। गार्हपत्यानुगमे पितृस्य जातस्यारण्योः सकाशात्स्थापनार्थं स्वरं प्रत्याहरणमन्त्रमिति। मंत्रेण भवति। आ
हवनीयस्य प्रक्रमात्तदनुगमेऽन्वग्निरित्यात्तस्य मपि समिनमिति द्वाभ्यामुपस्थानं। गार्हपत्यदक्षिणाग्न्योरनुगमे चा
नादिष्टमिति वासुदेवः। युक्तं चैतत्। तथा चापस्तंबः। यद्यन्वाहिताग्ने राहवनीयो नुगच्छेदन्वग्निरुषसामित्यन्यं
प्रणीयेत्यादि। गृहीतानुगमने चेति चकारेण पूर्वसूत्रोक्तमुपस्थानमेवानुरुष्यते न व्यवहितोऽग्नये त्रिमते
पुरोडाश इति श्री अनंतयाज्ञिकाः॥ ॥एतदपि युक्ततरं। अस्मिन्निमित्ते शास्त्रांतरसूत्रे पक्षस्याइष्टेरदर्शना
त्। अस्यन्वाधानोत्तरकाले गार्हपत्योपशाममथनमेव भवति न प्रागुक्ता हवनीयजागरणेवेत्यादि पक्षाः। प्रा
संगिके प्रायश्चित्ते निर्विघ्ने परार्थत्वादिति जैमिनिना निराकृतत्वात्। यदि गार्हपत्यस्य मंथने क्रियमाणे हो ॥१२॥
मकालातिक्रमो भवति न दातं निमित्तमुहूर्तात्मकादिनष्टलीयान मिनारासीनेत्यादि प्रायश्चित्तं कृत्वाग्निहोत्रं

जुहुयात्। नतुगार्हपत्यस्यप्रकारांतरेणसंपादनमिति केचित्। अपरेतुमथ्यमानश्चेन्नजायतेयमहूराम्य
दग्पत्रेषेत्तमात्रस्याग्निंजुहुयादित्यादिनोपायनगार्हपत्यंसंपाद्याहवनीयदक्षिणाग्न्यनुगमेचतावपितेनए
वविदत्स्याग्निहोत्रंकृत्वाहोमांतेमंथनंकृत्वागृहीतानुगमनप्रायश्चित्तंकृत्वेष्टिंकुर्वंति। पुरुक्तंचैतत्। होमकाला
नुरोधनात्॥ ॥कृताग्न्यन्वाधानस्याहवनीयस्योपशांतस्याप्तमयादुदयाद्वाप्रागनुद्धरणेपि अनुद्धृताभ्यस्त
मये अभ्युदयेवा हिरण्यरजतधारणेपश्चात्पुरस्तादित्येतत्प्रायश्चित्तंनभवति। अग्निहोत्र आसन्नेषुचेत्स्यात्त्रे
ताहवनीयोनुगच्छेदित्येतदपिप्रायश्चित्तमिष्ट्यर्थमुद्धृतेष्वस्मिन्काले उपशांतेपुनर्भवति। अग्निहोत्रद्रव्यस्कन्न
त्वात्॥ ॥अग्निहोत्रांगभूतास्विष्टिषुक्रियमाणास्वग्न्यन्वाधानोत्तरकालमग्नीनामनुगमनेचगृहीतानुगमनप्रा
यश्चित्तंनभवति। किंत्वनादिष्टमात्रंकृत्वोपशांतस्यपुनःस्वयोनेराहरणंभवति। तदुक्तंकारिकायां। अग्निहोत्रां
गभूतेष्टिमध्येग्न्यनुगमोयदि। गृहीतानुगमोनस्याद्धाधानेष्टिवदत्र तु। साधारण्यंनचेहाग्नेर्येनस्यात्सौर्णमांसव
त्। नत्पुद्धरणंमिष्ट्यर्थंकिंतुहोमार्थमिवतत्। तस्माद्यथातिथेर्होमकालीनस्यभुजिक्रिया॥ नाग्निहोत्रांगमेवंनगृ
हीतानुगमस्विष्टा किंत्वनादिष्टमात्रेणपुनरुद्धरणंभवेदिति। अत्राग्निमरिष्टिपक्षाश्रयणेवक्ष्यमाणापेचत्राग्रावतत्स्के

सा.प्र.२५ मकर्त्तव्यं। अनुद्धृते आहवनीये सूर्यस्यास्तमये यजमानः कंचन प्रतिहरितुं हिरण्यं दर्भे प्रबध्य पश्चादुद्धर्त्तवा इति प्रेष्य
॥१३॥ ति। स प्रेषितः सुवर्णं दर्भे बध्वा गार्हपत्यस्य पश्चाद्धारयति। अयजमानोऽन्यत्र ऋषिसदृशं बहुज्ञं ब्राह्मणं प्रेष्यति। इध्म
मादीप्य प्राचं हर्त्तवा इति। स ब्राह्मणोऽष्टाविंशति प्रभृति काष्टकमिध्मं त्रियून बद्धं अग्नौ गार्हपत्ये दीप्तं कृत्वा धूम्यमा
चमुद्धृत्याहवनीयस्थरे स्थापयति। ततः प्रत्यागत्याज्यस्थाल्यामाज्यं निरूप्य गार्हपत्येऽधिश्रित्य स्रुवं च स्रुचं च संमृज्यो
द्वास्योत्पूयावेक्ष्य चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा स्वमिधमुपसंगृह्या आहवनीयं प्रतिगत्वाहवनीयं परिस्तीर्य समिधमाधा
योपविश्य दक्षिणं जान्वाच्य विष्णवे स्वाहेति जुहोति। सकृद्गृहीतेन यमाहुतिरिति द्योषणा प्रायश्चित्तकारिकारो। ततो
दक्षिणाग्नेरुद्धरणं। ततस्तस्मिन्नेव विहारे अग्नये सूर्यवते पुरोडाशोऽष्टाकपालः। तत्र विशेषः। अग्नये सूर्यवते जुष्टं।
प्रोक्षापो अग्नये सूर्यवते त्वा जुष्टं। अग्निं सूर्यवंतं गच्छ। अग्नये सूर्यवतेऽनुब्रूहि। अग्निं सूर्यवंतं यज। इदमग्नये सूर्य
वते। प्राशित्र चतुर्द्धाकरणादि सर्वं भवति। अन्वाहार्यो दक्षिणा। अग्नेः सूर्यवत उज्जितिं अग्निः सूर्यवान् तमपनुद
त्विति। इष्ट्वा तेन द्विहारत्वाग्निहोत्रहोमः। विहारस्याग्निहोत्रहोमार्थत्वात्। अग्रहो।त्रं। सप्तदश सामिधेन्यः। अ ॥१३॥
वाहने अग्निं सूर्यवंतमाहे वो। स्वाहाग्निं सूर्यवंतं। वार्त्रघ्नावाज्यभागौ। उद्दुत्यं जातवेदसमिति पुरोनुवाक्या। येयजा

महेऽग्निः सूर्यवंतं चित्रं देवानामुदगादिति याज्या। प्राकृतः स्विष्टकृत्। अयाडग्नेः सूर्यवतः प्रिया धामानीति वि
शेषः। अग्निः सूर्यवान् हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायोऽकृतेति च। अथ वा विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति मंत्रेण च
तुर्गृहीतमाज्यं जुहुयात्। न विश्वेभ्यः स्वाहेति। अस्मिन्पक्षे इष्टिर्न भवति। स्वशाखोक्ता केवला वैश्वदेव्याहुतिरेव भ
वति। अनुद्धृते आहवनीये सूर्यस्योदये जाते यजमानो रजतं हिरण्यं दर्भे प्रबध्य पुरस्तात् हर्त्तवा इति कंचित् प्रेष्यति। स
प्रेषितो रजतं दर्भे बध्वा आहवनीयखरात् पूर्वस्यां दिशि धारयति। ततो यजमान एव कृषि सदृशं वा हुविर्ब्राह्म
णं प्रति प्रेष्यति। इध्ममादीप्यान्वंच उद्धर्त्तवा इति स एवं प्रेषितोऽष्टाविंशतिकाष्ठमिध्मं त्रिवृता बध्वं गार्हपत्ये प्रो
दीप्तं कृत्वा धृष्ण्यं सर्वस्या दिशि धृतं रजतमनुलक्ष्यीकृत्या अन्वंचं रजतानुगामिनं त्यत्वा आहवनीयखरे स्थापयति
। ततः प्रत्यागत्य पूर्ववदाज्यं संस्कृत्य चतुर्गृहीत्वा समिधमुपसंगृह्योच्छ्रायाहवनीयसमिपे गत्वा परिस्तरणपू
र्वकमाहवनीये समिधमाधाय दक्षिणं जान्वाच्य विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति मंत्रेण चतुर्गृहीतमाज्यं जुहुयात्।
ततस्तस्मिन्नेव विहारे सूर्याय ज्योतिष्मते एककपालः पुरोडाशोऽग्न्यन्वाधानादिकर्मापवर्गांतः प्रकृतिवद्भवति।

हव॰२५
१४

तत्र विशेषो ग्रहणे। सूर्याय ज्योतिष्मते जुष्टं। प्रोक्षणे। सूर्याय ज्योतिष्मते त्वा जुष्टं। सूर्यं ज्योतिष्मंतं गच्छ। सूर्याय ज्योतिष्मते नु ब्रूहि। सूर्यं ज्योतिष्मंतं यज। प्राशित्रादि सर्वं॥ अन्वाहार्यो दक्षिणा। सूर्यस्य ज्योतिष्मत उज्जितिं। सूर्यो ज्योतिष्मांस्तमपनुदत्विति॥ ॥ अत्र होत्रं। सप्तदश सामिधेन्यः। सूर्यं ज्योतिष्मंतमावह स्वाहा। सूर्यं ज्योतिष्मंतं स्वाहा देवा। वार्त्रघ्नौ। प्रधान यागे। तरणिर्विश्वदर्शत इति पुरोनुवाक्या॥ येयजामहे सूर्यं ज्योतिष्मंतं बभ्रुः सूर्यश्रवसा महानि तिया ज्या। प्राकृतः स्विष्टकृत्॥ अथवा केवला वैश्वदेव्याहुतिरेव भवति॥ स्वशाखोक्ता। न सूर्याय ज्योतिष्मत इष्टिः। ततस्त द्विहार एव शांतरग्निहोत्र होमः॥ आश्वलायन ब्राह्मणो नदाहुर्यस्याग्निमनुद्धृतमादित्यो भ्युदियाद स्तमियाद्वाप्रणीतो वा प्राग्धोमादुपशाम्येत्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति हिरण्यं पुरस्कृत्य सायमुद्धरेज्ज्योतिर्वै शुक्रं हिरण्यं ज्योतिः शुक्रमसौ तद्देवता। ज्योतिः शुक्रं पश्यन्नुद्धरतीति। रजतमंतर्धाय प्रातरुद्धरेत्। एतद्वा अस्य रूपं पुरा संभेदाच्छाया नामाहवनीयमुद्धरेदिति। तेनोद्धृतस्योपशमे पुनरुद्धरणं पिंडा रवांतरीयं पुरस्ताद्दजनं हिरण्यधारणं भवत्येवाहवनीयोद्धरणानंतरं उभयोर्गार्हपत्याहवनीययोरनुगमनं प्रागस्तमयाद्वा ज्ञायते तदा गार्हपत्यं मथित्वाध्वर्युर्बहुत्वा न स्त

मितेऽनुदिते वा पुनर्द्वैकेस्य होमः कार्यः। मथ्यमानस्य जननासंभवे चर्येम दूरास्परा पश्येदित्यादिनोपायेन गार्ह
पत्यस्त्वा नैर्लोकिकाग्न्यादिकं स्थापयित्वाऽनस्तमितानुदितयोरेव तस्माद्दाहवनीयमुद्धृत्य जुहुयात्। एतयोरुभ
ययोर्मध्ये यदि एकोपि न कृतः॥ ॥उभयोरनुगमनज्ञानोत्तरकाले सूर्यस्यास्तमयोभ्युदयो वा यदि भवति तदा पुन
राधेयं प्रायश्चित्तं भवति। एतस्याग्न्योरनुगमनज्ञानानंतरमस्तमयोदये सति भवति नास्तमयोदयानंतरमग्न्यो
रनुगमनपरिज्ञाने। तथा च मंडनः। उभयोर्नाशविज्ञानादूर्ध्वमर्कोस्तमेति चेत्। कर्कोग्निनाशमाचष्टे पश्चात्तत्
ज्ञातेपि नेच्छति। अग्निहोत्रार्थमुद्धृतेषु वेतत्प्रायश्चित्तं नेष्टिपशुसोमाद्यर्थमुद्धृतेषु तत्थैव शास्त्रांतरे श्रवणात्।
तथा च त्रिकांडमंडनः। अन्वाहितेभयध्वंसेप्यग्निनाशो न विद्यते। आन्वाहितविधिः कार्यो हव्यवाहद्वयेष्टि यगि
ति॥ ॥आश्वलायनब्राह्मणे। यस्य सर्व एवाग्नयेऽपशाम्येरन्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोग्नये तपस्वते जनद्वते पा
वकवतेऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये आ या हि तपसा जनेष्वा नो या हि तपसा जनेष्वित्याहुतिं वाह
वनीयेग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवते स्वाहेति। एकस्याहवनीयस्यानुगमने ज्ञाते उभयेष्वस्तमये चेध्वनेनाद्व

ह्वे॰२५ रणादि भवति। एकस्य गार्हपत्यस्यानुगमने आहवनीयजागरणे वेत्यादि। उभयोर्युगपदनुगमने ज्ञानानंतरं मु
१५ दये ऽस्तमये च पुनराधेयं भवति। तत्रापि केचित्पुनराधेयं वा पुनराधानं वेति विकल्पमाहुः केचित्पुनराधेयमेव
ति निर्द्धारणं कुर्वंति। उदयास्तमयात्प्रागाहवनीयस्यानुगमे चाध्वर्यव पूर्वकं गार्हपत्यादुद्धरणं। ततऊर्ध्वमपि हो
मारंभात्प्रागेवमेव। कूर्चासादनोत्तरकाले प्राग्धोमादग्निहोत्र श्रमन्व पुचेत्यादि। पूर्वाहुतेरनंतरं पूर्वाहुति हुता
यां चेदित्यादि पक्षत्रये। उत्तराहुतिं ऊर्ध्वमप्येवमेवान्यस्यानुक्तत्वात्। दक्षिणाग्नेरप्येवमेव॥ पुनराधेयेध्मव
र्जं समानन्यायात्॥ ॥अथ पुनराधेयस्य पदार्थक्रमोत्तिरव्यते। उभयानुगमननिमित्ते पूर्वं दक्षिणाग्ने कृत्स्न
र्ग। एतन्निमित्तं पुनराधेयमहं करिष्ये तत्र मे त्वमित्यृत्विग्वरणं। नाग्न्यगारकरणं विद्यमानत्वात्। वपनं वा। अ
हतक्षौमपरिधानं पत्नीयजमानयोः। गार्हपत्यस्थाने ऽंबरीषाद्यग्निस्थापने॥ देवाः पितर इति जपः। पूर्वद्वारेण
यजमानस्य प्रवेशने। दक्षिणेन पत्न्याः स्थापितस्याग्नेः पश्चादुभयोरुपवेशनं। अरणिप्रदानाभावः। गार्हपत्या ॥१५॥
गारे ऽजबधने वा॥ चातुष्प्राश्यं पचा। अग्न्युपशमने। वाचंपछ निषेधः। गार्हपत्यादीनामायतनसंस्कारः। पक्षेसम

भाराः।संभारेभ्यः प्राक्श्रौतोल्लेखनांते अर्कपर्णाभ्यां कपालस्थानीयाभ्यां लौकिकाग्निश्रृतस्य व्रीहिमयापू
पस्य गार्हपत्यस्थाने स्थापनं। ततोन्वारब्धे श्रौताम्फक्षणादिशार्करांतं एवमाहवनीयस्थानेपि श्रौतोल्लेखना
नंतरं एवमपस्यापूपस्यार्कपर्णाभ्यां कपालस्थानीयाभ्यां लौकिकाग्निनाश्रृतस्य स्थापनं। ततोन्वारब्धे श्रौ
ताम्फक्षणादिशार्करांते। सभ्यस्थानेन संस्कारः।। सभ्यस्य विद्यमानत्वात्। * अश्वमानयेति प्रैषः। मथनं।
जातेवरदानं। अभिध्यासः। उद्धूतो न भवति। कुशैर्ज्वलतो गार्हपत्यस्य स्थापनं। सामगानं वा। इध्मस्यानेकु
शैरेव ज्वलद्भिरा हवनीयस्योद्धरणं। अश्वः पुरस्तादयतो गच्छति। यजमानस्य धूमानुगमनं। संभाराधिष्ठाप
नाद्याहवनीयाधानांते। इध्मस्य सर्वार्द्धान्वारंभणसार्प्यराज्ञीनां विकल्पः। दक्षिणाग्नेः स्थापनं। सभ्यस्य मथनं
स्थापनं च न भवति। नगांडीमध्मामिति प्रैषः। न धूतं। परीत्याश्वस्योत्सर्गः। पूर्णाहुतिः। अग्निहोत्रहोमः। तन्त्रह
विषांस्थाने एका अग्नेयी इष्टिः। अत्रोत्तमानुयाजवर्जमन्यत्सर्वमुपांशु भवति। पंचकपाल आग्नेयः पुरोडाशः। त
त्राग्नयेऽजुमित्यादि प्रकृतिवत्। विशेषः। प्रथमे प्रयाजे समिधोयजेत्यस्य स्थाने विकल्पेनाग्नीन्यजेति प्रैषः। नि

स्यमिति कर्कः। तत्र शां रवायनमतेसमिधोयजेत्येव। शतपथपक्षाश्रयेग्नीस्यन्यजेति। तदाचइदमग्निभ्यइतिप्रथ
मेत्यागः। तृतीयचा द्वितीयेचतुर्थयोरिदमग्नयइति। शां रवायनमतेप्रकृतिवत्यागः॥ द्वितीयादिप्रयाजेषुयजेत्येव।
उत्तमप्रयाजेइदमग्नयेपवमानायवाअग्नयइंदुमतेवाअग्नयेग्निभ्यआज्यपेभ्यइति॥ प्रथमेआज्यभागेअग्नयेनुब्रू
त्याग्निंयजेत्येवप्रैषौद्वितीयेअग्नयेपवमानायानुब्रूहि। अग्निंपवमानंयजेतिवा॥ अग्नयइंदुमतेनुब्रूहि। अग्निमिंदु
मंतंयजेतिवाइतिविकल्पद्वयं॥ ततोग्नयेनुब्रूहि। अग्निंयजेतिप्रधानयागे। ततः स्विष्टकृदादि प्राशित्रादिसर्वंभवति
दक्षिणायांहिर ण्यंदक्षिणा अनड्वान्वा॥ तच्चहिरण्यमसि। अनड्वानसीतिमंत्रेऊहः। प्रथमानुयाजेअग्नीन्यजे
तिप्रैषोदेवान्यजेतिवा। द्वितीयतृतीययोःप्रकृतिवत्। उत्तमोनुयाजऊर्ध्वैः। इदमग्निभ्यइतित्यागः। अग्नीन्यजेतिप्रै
षपक्षे। पक्षांतरेतुप्रकृतिवत्यागः। शेषंसर्वमुपांशु। ब्रह्मचर्यादयोनियमाभवंत्येव। तथाचकारिकायां। अन्यगारा
त्रानोच्छ्वासारणिहानविवर्जितं। सद्यः सर्वंभवेदेवंब्रह्मचर्यादियन्ततइति। ततस्तस्मिन्नेवविहारेग्निहोत्रादर्शद ॥१६॥
र्शमासेष्ट्यादिसर्वंभवति। उभयाग्न्यनुगमेइतरनिमित्तेपुनराधेयेविशेषः। पुनराधेयास्त्विकत्रिरात्रचतुरा

त्रपं चराऽऽग्नेयो गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्नीनामुद्धृत्योत्सर्गः। अपूर्ववर्जितं पुनराधेयं सद्योऽग्नीनुत्सृज्याऽऽपूप
सहितं यथोक्तं पुनराधेयं कार्यं। संवत्सरं परार्द्धम् तत्र ह्याग्निर्भवनीत्यापस्तंबः। अथ होत्रं शतपथे दृष्टं। पंचदश सा
मिधेन्यः। आवाहने। अग्निमग्न आवह। अग्निं पवमानमावह। अग्निमिंदुमंतमितिवा।। अग्निमावह। अग्नीनाज्य
पाना३वह। अग्निं होत्रायेत्यादि।। प्रयाजेषु। ये ३ हे अग्न आज्यस्य व्यंतु ३ वौ ३ षगिति प्रथमे। ये ३ हे ग्निमाज्यस्य वेतु ३
वौषगिति द्वितीये। ये० हे ग्निनाऽऽथस्य व्यंतु ३ वौ ३ षगिति तृतीये। ये० हे ग्निराज्यस्य वेतु ३ वौषगिति चतुर्थे। ये० ३ हे स्वा
हाग्निं स्वाहाग्निं पवमानं अथवा स्वाहाग्निमिंदुमंतं। स्वाहाग्निं स्वाहाग्नीनाज्यपांजुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु ३
वौषडिति पंचमे। अग्नये आज्यभागे। अग्निं स्तोमेन बोधय० दधोम। पुरोनुवाक्या। ये ३ हे ग्निं जुषाणो अग्निराज्य
स्य वेतु ३ वौषट्। द्वितीय आज्यभागे अग्निः पवमानो देवता। तत्र अग्न आयूंषि पवस० छुनामितिपुरोनुवाक्या। ये
३ हे ग्निं पवमानं जुषाणो अग्निः पवमान आज्यस्य वेतु ३ वौ ३ षट् कुर्यात्। अथवा द्वितीये आज्यभागे अग्निरिं
दुमान्देवता। तत्र एत्यू षु ब्रवाणि ते० दुंभो ३ पुरोनु० ३। ये ३ हे ग्निमिंदुमंतं जुषाणो अग्निरिंदुमानाज्यस्य वेतु ३ वौ०

स्व०॥
१७

प्रधानयागे। अग्निं तं मन्ये वो व० भरे ३ पुरोनुवाक्या। येय० ग्निं सो अग्नि० भरा वौषड् इति याज्या। स्विष्टकृति
॥ अग्ने तमद्याश्वं० ॐ हों भ इति पुरोनुवाक्या॥ ये ३ यजामहे ग्निं स्विष्टकृत्तमा याड् ग्निरग्नेः प्रिया धामान्ययाड् ग्नेः
पवमानस्य प्रिया०। अथ वा अयाडग्नेः इंदु मतः प्रियेति वा। अयाडग्नेः प्रिया धामान्ययाडग्नीनाज्यपामा प्रि
या धामानि पक्षदग्ने० हवि० आधात्याग्ने क्रु० भूथा ३ वौ ३ षट् कृ याज्या॥ अनुयाजेषु। अग्ने वसुवने वसुधेयस्य
वेतु ३ वौ ३ कइति प्रथमो॥ भूर्भुवः अग्नाउ वसुवने वसुधेयस्य वेतु ३ वौ ३ वसं गि ति द्वितीये॥ देवो ग्निः स्विष्टकृ
त्सुद्रविणेति प्रकृतिवत्। अंत्यमनुयाजउस्थैः। अन्यत्सर्वमुपांशु। सूक्तवाके। अग्निर्हविरजुष० कृत। अग्निः
पवमानो हविरजुषतावी० कृत। अथ वाग्निरिदं मान्हवीरजुषता० कृतो अग्निहवि० कृत। अग्नय आज्यपा आज्य
मजुषंता वीवृधंत महो ज्यायो कृत ०॥ अग्निहोत्रेणेत्यादि प्रकृतिवत्॥ शांखायनसूत्रगतो विशेषो लिख्यते॥
। त्रिषु च प्रयाजेष्वग्निशब्दो विकृतः॥ अग्निशब्दो विकृत इत्युक्ते नवैतु व्यं स्विति शब्दो विकृता वितितन्स्याप्या। ।।१७।।
प्रथमः प्रयाजः प्रकृतिवत्। द्वितीये। ये ३ यजामहे तनूनपादग्निमाज्यस्य वेतु ३ वौषट्। नराशंसो अग्निमिति नरा

शंसयाजिनां। तृतीयेये ३ हइलो अग्निमाज्यस्य वेंतू वौषट्। चतुर्थये ३ हे बर्हिरग्निराज्यस्यवेतू ३ षट्। पंचमः
पूर्ववत्। वार्त्रघ्नः पूर्वआज्येभागः। अग्निं स्तोमेन बोधय निवाग्नयेबुद्धिमते इति द्वितीयः। शतपथवत्प्रकार
द्वयं। अग्निर्मूर्द्धेति वारेतस्वतेइति तृतीयः प्रकारः। प्रधानयागे अग्नेनमद्धेति पुरोनुवाक्या। एभिर्नोअर्कैरितिया
ज्या। अथात्याग्नेइति स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या। अभिष्टेअद्येतेयाज्या। प्रथमेनुयाजेदेवंबर्हिरग्नेर्वसुवने। द्वितीयेदे
वोनराशंसोग्नावसुवने० तू वौषड्डिति। निगमेषुअग्नीनाज्यपानितिविशेषः। सूत्रकृताविहितोनास्ति। तेनप्रकृ
तिवद्देवदेवा० आज्यपानित्येवप्रयोज्यं। प्रयाजानुयाजादिस्थागाअपिप्रकृतिवद्देवाप्रेषोपिसमिधोयजादेवा
न्यजेत्येव। नाग्नीन्यजति। उपांशुत्वं वाध्वर्युवशान्दवतीतितद्वीयं शांखायनोक्तं नप्रदर्शितं। अन्यत्समानं।। ।।अ
थप्रसंगात्पुनराधेयनिमित्तानि लिख्यंते।। अग्नावनुगतेयस्य होमकालद्वयं व्रजेत्। उभयोर्विप्रवासे वा लौकि
कोग्निर्विधीयते।।१।। अनौविनाऽसमारूढेऽर्ध्वंशाम्यापरासनात्। ततोग्निर्लौकिकोज्ञेयः क्रतौसर्वत्रदर्शना
त्।।२।। कुरुक्षेत्रादितीर्थानां गमनेदेशविप्लुवे। समारोपंविनैवाग्नीन्नोद्धृत्य पुर्विपश्चितः। आरोप्याग्नीनरण्योः

तस्यानास्थानांतरं
तद्देशोद्धेशांतरं

द्वव्य्प स्यानुद्दर्वस्येत्सहाग्निभिः॥१॥ दृष्टोग्निर्यदि नश्येत मथ्यमानो हुताशनः। ग्रामात्सीमांतरं गच्छेत्र स्वस्थो हव्यवा
॥१८॥ हनः॥२॥ अहुतो वत्सरं गच्छेत्स्फ्रकेन शमेगतः। शिक्येनोद्वाहयेदग्नीन्पुनराधानमर्हति॥३॥ अग्निहोत्रेण रहितः
पंथानं शतयोजनं। आहिताग्निः प्रयायाच्चेदग्निहोत्रं वितन्यति॥४॥ अबं स्वयमजुह्वात्यो हावयेद्वा त्रिगादिनात
स्यस्यात्पुनराधेयं पवित्रेष्टिरथापि वा॥५॥ विहायाग्निं सभार्यश्चेत्सीमामुल्लंघ्य गच्छति। होमकालात्ययेन स्य पुन
राधानमिष्यते॥६॥ अरण्योः पुनाशाग्निं दाहेष्वग्निं समाहितः। पालयेदुपशांतेस्मिन्पुनराधानमिष्यते॥७॥ ज्येष्ठाचे
द्बहुभार्यस्य अतिचारेण गच्छति। पुनराधानमत्रैक इच्छंति न तु सूरयः॥८॥ दाहयित्वाग्निभिर्भार्यां सदृशीं पूर्वसंस्थि
तां॥ पात्रैश्चाथाग्निमादध्यात्कृतदारोऽविलंबितः॥९॥ दाहयित्वाऽग्निहोत्रेण स्त्रियं वृत्तवतीं पतिः। आहरेद्वि
धिवद्दारानग्नींश्चैवाविलंबयन्॥१०॥ जीवंत्यामपि ज्येष्ठायां द्वितीये परिणयने कृते। उत्सर्गे द्वाग्नीनुत्सृज्यान्या
यासह पुनरादध्यादिति स्मरंति चंद्रिकायां॥ भार्यायां विद्यमानायां द्वितीयामुद्वहेद्यदि। तदा वैवाहिकं कर्म कुर्या ॥१८॥
दावसथ्यग्निमान्॥११॥ उपघातः क्रियालोप उपेक्षा च प्रमादतः। चतुर्विधमिदं प्रोक्तं पुनराधानकारणं॥ ॥

प्रसिद्धकर्मणांलोपउपघातोंत्यजादिना।उपेक्षणंप्रवासादिप्रमादोचेरधारणं।।१२।।स्पृष्टोग्निर्यदिचांडालैःरुदक्या
दिभिरेववा।उपघातेषुसर्वेषुपुनस्त्वेतिसमिंधनं।।१३।।यजमानश्चपत्नीचउभौप्रवसितौयदि।आहोमान्तेग्नि
र्वर्तेत्पुनराधानमर्हति।।१४।।यद्धोमावप्यतिक्रम्यसीमांप्रत्यागतोपुनः।होमकालमतिक्रम्यतदानश्यंतिवन्हयः
।।१५।।विनाग्निभिर्यदापत्नीनदीसंबुधिगामिनी।अतिक्रामेत्तदाग्नीनांविनाशःस्यादितिश्रुतिः।।१६।।पत्न्यंतरेऽथ
वापत्न्यौहुताशनसमीपगे।तदापत्नीयथाकाममतिक्रामेन्नदीमपि।।१७।।पत्नीसीमामतिक्रांतायजमानोगृहे
यदि।आहोमाद्यःदिनागच्छेत्पुनराधानमर्हति।।१८।।एकाकिनीयदापत्नीर्वन्हीमाहायगच्छति।तत्रनाशोऽपरेत्याहु
र्भयात्घातेनदुष्यति।।१९।।रजोदोषसमुत्पन्नेमृतकेमृतकेपिवा।प्रवसन्त्यग्निमान्विप्रःपुनराधानमर्हति।।२०।।
बह्वीनामपिचैकस्यामुदक्यायांनतुव्रजेत्।एकादशेचतुर्थेन्हिगंतुमिच्छन्तिमित्ततः।।२१।।त्रयीमुक्त्वानुयोलोभा
त्प्रवसेत्सर्वसंधिषु।करोतिपुनराधानंप्रायश्चित्तमणाहुते।।२२।।नाग्निकार्यस्यवेलायांप्रवसेन्नचपर्वणि।नवि
नाथनिमित्तेनक्रीडाद्यर्थंतुनव्रजेत्।।२३।।नदीसंतरणेऽग्नीनांसीमातिक्रमणेतथा।सर्वत्राद्यंतसीम्नोर्वास्वामिस्य

देव०२५ ष्टास्फरग्नयः॥२६॥प्रत्यस्तमरणि द्वारे वाऽन्यथाग्निविनाशने। आत्मारंभणपक्षे तु नान्वारंभणमिष्यते॥२५॥त
॥१७॥ त्रेनान्वारभेदग्निं पुनराधिकृदाहृता। नत्वाप्यारंभणे किंचिच्छ्लोगाक्ष्यादिनिबंधनात्॥२५॥उदक्याचेन्द्रवेत्पत्नी प्रस्त
नाप्रत्रवसत्यपि। अन्वारंभविकल्पत्वात्पुनराधिर्न तन्मतात्॥२७॥ज्येष्ठान्वारभते वह्निं बहुभार्यस्य तेन राः। नकश्चैका
किनी पत्नी प्रयायादग्निभिः सह॥२८॥राष्ट्रभ्रंशादिसंप्राप्तावुचितं यानमीदृशं। अन्यथा हि प्रसवंत्या वन्हयो लोकि
काः खलु॥२७॥राष्ट्रभ्रंशादिगमने प्रासे देशोमनस्वती। तु हुत्वा च्चतुरा तेन स्मार्त्तेग्नौ सर्वसंततिं ते॥३०॥सायंप्रा
तर्हुनेत्सर्वमेवं स्याद्गमने न्वहं। यस्त्वऽग्न्याधेयमात्मार्थे कृतवान्मृतभार्यकः। पत्नी विरहितो वह्निं नयथाकामंस
निर्हरेत्॥३१॥होमहृत्यात्यये दर्शे पूर्णमासात्ययेनथा। पुनरेवाग्निमादध्यादिति भार्गवशासनं॥३२॥बहुधर्मवि
त्द्वेतोत्यग्निरावसथ्यात्कथंचन। यावदेकोपि तिष्ठेत्तावद्गन्यो न मथ्यते॥३३॥वैश्वदेवात्तथा होमात्पाकयज्ञेयं
नैव मेथुने। एकेनोत्तरितो वह्निरावसथ्यस्तु मथ्यते॥३४॥आवसथ्यानुकर्मार्थे योग्निरुद्ध्रियते क्वचित्। पूर्वे ॥१७॥
णयोजयित्वा तेन तस्मिन्होमो विधीयते॥३५॥चतुर्विंशतिमते। प्रातर्होमं तु निर्वर्त्य समुद्धृत्य हुताशनात्। शेषं

महानसे स्यात्तत्र पाकं समाचरेत् ॥ ३६ ॥ तमग्निं पुनराहृत्य शालाग्नावेव निक्षिपेत् । ततोऽस्मिन्वैश्वदेवा
दिकर्म कुर्यादिति तं द्विजः ॥ ३७ ॥ बह्वृचगृह्यकारिकायां ॥ नित्यपाकाय शालाग्नेरेकदेशस्य कार्यतः । पाकार्थमुल्मु
केऽहृत्वा तत्र पक्वा महानसे ॥ ३८ ॥ वैश्वदेवोऽन्यगारे स्यात्पाकार्थोऽग्निश्च लौकिकः । भूरिपाको भवेद्यत्र श्रा
द्धादावुत्सवेषु च ॥ ३९ ॥ कृतेऽपि वैश्वदेवे च लौकिको नैव कार्यतः । होमेनोत्तरिते केचिदाहुः सर्वत्र लौकिकं न
तत्समं जसेते बोमुपयद्धोमदर्शनात् ॥ ४० ॥ समासं चोल्मुकस्याहृत्यग्न्यगारे महानसात् । पाकान्ते वैश्वदेवात्म
कं नैतदप्युपपद्यते ॥ ४१ ॥ आहृते त्पुल्मुके पाकः शामित्रे दृश्यते पशौ । वचनाद्धत्वतिः सा तु लौकिकाग्नेर्या
स्तावन्मात्रापवर्गत ॥ ४३ ॥ पचनाग्नौ पचेदन्नं सूतके मृतकेऽपि वा । अपक्वातुवसेदग्निं पुनराधानमर्हति ॥ ४४ ॥
अरण्योरग्न्ध्ययोर्वापि नष्टयोः क्षपयोस्तथा । आहृत्य स्यान्ये समारोप्य पुनस्तत्रैव निर्मथेत् ॥ ४५ ॥ अरण्यो
रल्पमप्यंगं यावत्तिष्ठति पूर्वयोः । न तावत्पुनराधानमन्यारण्योर्विधीयते ॥ ४६ ॥ एवमेव योनिः पूर्वा कस्तु नरा
धानकर्मणि ॥ ४७ ॥ अथ तत्रैव निवसेद्ग्रामं गत्वा प्रमादतः । लौकिकाग्निः स विज्ञेयस्तस्याग्नेर्गमी श्रुतिः ॥ ४८ ॥

रेव०२५ भार्यायां प्रोषितायां चेदुद्देश्यकोऽस्ति मे तिवा ॥ तत्र स्यात्पुनराधेयमन्ये त्वाहुरिहान्यथा ॥५०॥ पत्न्यां प्रवासाविषये पुनरा
॥२७॥ धिरुदाहृतः । वाक्यैर्मुनीषिभिः प्रोक्तैरेकभार्यस्य शोभ्यते ॥५१॥ बहुभार्यस्य ज्येष्ठा चेत्प्रवसेत्पुनराहितिः । ज्येष्ठा चेद्दे
ग्निसंयुक्ता गच्छत्यन्याय धारुचि ॥५२॥ यजमानेन संहिता यद्यन्ता एव केवलाः ॥ एकस्यामप्यनिष्टं स्यामग्निहोत्रं
समिघतः ॥५३॥ पतिति श्रुति चेदग्निनाशो नेत्यपरे जगुः । यदा सीमामतिक्रम्य राष्ट्रोतत्रैव वर्त्तते ॥५४॥ अगृह
स्य प्रयाणं यत्प्रवास उच्यते बुधैः । यत्तु नारायणेनोक्तं ग्रामात् स्वाग्निसमन्वितात् ॥ गत्वा ग्रामान्तरे वासः प्रवासो
यमितीहशः ॥५५॥ ग्रामान्तरे न गंतव्यं विना पत्न्या वान्यत्र वा क्वचित् । सीमामतीत्य चेद्गच्छेत् वासः प्रवसनं स्मृतं ॥५६
प्रवसेद्दूनसंपत्त्यै न तीर्थाय कदाचन ॥ इति कूर्मपुराणोक्तं तथा बौद्धायने च ॥५७॥ सहाग्निवास पत्नीको गच्छ
तीर्थानि मानवः । पुराणवचनात्साग्नेः प्रवासोऽस्तीति केचन ॥५८॥ न कुर्युरग्न्युपस्थानं प्रवत्स्यतः स्वोपि यो
षितः । त्यागान्न प्रोषिताः कुर्युरश्नत्येव सधर्मके ॥५९॥ आगतो पस्थितिं वापि स्त्रीणां नेच्छंति सूरयः ॥ स ॥२०॥
गृहस्य प्रयाणं यत्तत्स्यात्स्याग्निसमन्विते ॥६०॥ क्लिष्टश्चेत्तत्र च स्वयं मनसा सह गच्छति ॥ अनस्यारोपये

दृग्नीन् स्तस्मात्राण्यपि नत्र च ॥ ६१ ॥ स्वांगेन वानयेदग्निं कात्यायनसनादयि । नयद्वा आह्लयास्तन्योजवे
नसह गच्छति ॥ ६२ ॥ प्रत्यक्षेण नयन्न्लेष (नष्टेपत्रिहरणेऽनलः) त्रिमुच्छ्वसेच्चैद्धि नश्यति । यदि वानुद्धृसन्नी
त्वा निधायायो भ्यस्यतं पुनः ॥ ६३ ॥ हरेदनुद्धृसन्नेव नष्टेपत्रिहरणेऽनलैः । शकटेनापि दूरं वा हरेद्देवां यथारु
ग चि ॥ ६४ ॥ स्वौं भेवा यवाशम्यापरासात्प्राड्न्यच्छसन् । कमर्थे हरणे प्रीनोनानुद्धृसा दिवो घते ॥ ६५ ॥ का
त्यायनमतात्के चिद्धृसंतो प्यतिदूरतः । प्रत्यक्षेण नयेत्सम्यग्निन् शकटेन विनापि तु ॥ ६६ ॥ आधानावसरे
जाते यद्वा धातु रुपंद्रवः । अरुद्धिर्नाम सा प्रोक्ता तत्र स्यात्सुनराहितिः ॥ ६७ ॥ उद्वाग्नौ ते विहारात्साक्ष
ध्यमाने प्यजल्मनि । लौकाग्न्याहावनि । क्षिते न्मुद्ये स्तसर्यपि वा ॥ ६८ ॥ विनष्टे हेतुना नेनजातवेदा विन
श्यति । विहारोत्तरकालेवा नष्टेपर्वपरो नलौ ॥ ६९ ॥ शोषे ष्टुर्वोरितं सर्वेत त्रा प्यग्निति विनश्यति । कार्ले
ल्पखेत्व निर्मथ्य लौकाग्न्यादौ क्षिपेद्यदि ॥ ७० ॥ उदयास्तमयात्पूर्वं ककर्मत्रानाशमिच्छति । लौकाग्न्यादाव
लब्धेपि पुरा कालस्तमयोदयात् ॥ ७१ ॥ मंथनारंभमात्रेनैण नाशो दृष्टैर्निवारितः । उभयोर्नाशविज्ञाना दूर्ध्वं

दैव॰२५ मर्कोस्तिमेति चेन्न॥७२॥ कर्कोग्निनाशमाचष्टे पश्चात् ज्ञाते पि नेच्छति। एकयोनित्वपक्षे तु सर्वाग्न्यनुगमो यदि॥७३
॥२१॥ उद्दयास्तमये तत्र नाशमेकेन तू नयोः॥ अथ चेदुभयोर्ह्नाने भुद्दयास्तमयस्तु रा॥७४॥ एकोग्निरेको जातश्चेत्तावतापि न
नश्यति। तदनुत्पत्तिमात्रेण स्यादग्न्याधिर्नसर्वथा॥७५॥ मंत्रैर्विना समारूढो रण्योरात्मनि वा यदि। तत्र लन शांतौस्या
द्दशमारूढशांतिवत॥७६॥ आरूढोपि यथाशास्त्रमथवरूढो न शास्त्रतः। तृतीये होमकालेय संप्राप्ते पुनराहितिः
॥७७॥ यदा तु लौकिकाग्न्यादि निधायहवनं तदा। हुते पि लौकिकाग्न्यादौ मथ्यमानोप्यनंतरं॥७८॥ द्वितीया द्वात्तनी
या द्वा होमकालात्सुरा यदि। अग्निर्न जायते तत्र पुनराधेयमाचरेत्॥७९॥ हुतेषु पक्षहोमेषु पक्षत्रयमनंतरं॥ कर्त
व्यं पुनराधेयं मथ्यमानो हुताशनः॥८०॥ दृष्टमात्रो नु गच्छेच्चेत्तत्र तस्य विनाशने। शतशो नुगमे चान्यं पुनर्निर्मथ्य जन
प्यते॥८१॥ नष्टे मथितमात्रे वा समारोपय जुर्जयन्। पुनर्निर्मथ्य जमस्वं यजु रूढूयावरोहणं॥८२॥ न लेन हेतुना वन्हि
रूपशांतोयदा भवेत्। कर्तव्यं पुनराधेयं यत्तत्पार्श्वे निरूपिते॥८३॥ नष्टे वपुनराधेयमग्न्यावनुगते सति। असमाप्या
य चेत्स्वामी सीमामुल्लंघ्य गच्छति॥८४॥ श्वभूकर रासभ काक शृगालैः कुक्कुटमर्कटश्च शूद्रैः॥ अंतेज्यपातकिभिः ॥२१॥
क्रुणयैर्वा। स्तूनिकया पि रजस्वलया वा॥८५॥ रेतोमूत्रपुरीषैर्वा पूयाश्रूश्लेष्मशोणितैः। दुष्टास्थिमांसमज्जाभिर

स्यैर्वापिजुगुप्सितैः ॥८६॥ आरोपितारणीस्पर्शकृतेऽग्नौस्पर्शनेपि वा ॥ आत्मारूढेषु मग्ने द्वावदेहापतितादिभिः
८७ ॥ अथवा योषितेनगच्छेद्दन्ततो काममोहितः । वर्तन्तेषु निमित्येषु केचिदग्निविनाशने ॥८८॥ नचारणिगतेवह्नौन
ष्टे स्यात्पुनराहितिः । इतरेषु निमित्ते ष्वग्न्याधेयं प्रचक्षते ॥८९॥ यद्वा सर्वोपघातेषु पुनस्त्वेति समिधनं ॥ द्रव्यस्था
ग्न्युपघातेषु द्रव्यशुद्धिः समिंधने ॥९०॥ समिंधनं पुनस्त्वादित्याकुर्या इति मंत्रेयास्मिद्दत्स्याप्यग्नेः पुनरिंधनप्रसे
वेणप्रदीप्ततरकरणं । आरोपितारणीचोभे एकावायदिनश्यति ॥ नचाग्न्याधेयमिच्छंति पुनराधेयमेव वा ॥९१॥
इत्यनारोपितारण्योः स्यपेन्नाहेनवे पुनः । नष्टलाभेयदोद्वायादत्र स्यात्पुनराहितः ॥९२॥ शूद्रोदक्यात्पकाकैश्च
पतितामेध्यरासभैः । अनारूढारणिस्पर्शेनिविहायान्यायोग्र्हेः ॥९३॥ नवतेंनः समेत्यप्सु मज्जयेत्तद्दूषिता
रणी । एकारण्येवदुष्टा चेत्तामेवाप्सु निमज्जयेत् ॥९४॥ तच्चाारणिलाभात्प्रागुद्धाते पुनराहितिः ॥ काष्ठसुध्या
विशोध्यैवा स्रजेत्त्वेषेति संतते । नष्टायामरुणौ यावदग्निरिष्टितिवेश्मनि । तावद्धोमादिकं कृत्वा तन्नाशे पुनरा
हरेत् । ९५ ॥ प्रागादित्योदयाद्धोमं स्कन्नं न होतिचेत् । अग्न्याधिः पुनराधिर्वा नोभयं स्यात्प्रसन्नियो ॥ ९६ ॥

दैव॰२९ नाशापहारावग्नीनां यद्वा स्फारणे यदि वा। कुर्यात्स्व पुनराधेयमिति बौधायनो ब्रवीत्॥९८॥ अत्रैतेषु निमित्तेषु
॥२२॥ नष्टानां पुनराहितिः। स्थितानुत्सृज्य चान्येषु पुनराधेयमिष्यते॥९९॥ अग्निहोत्रं च नित्येष्टिः पितृयज्ञ इति
त्रयं। कर्त्तव्यं प्रोषिते पत्यौ नान्यत्स्वामिक्रियान्विते॥१००॥ नैमित्तिकास्तु जाते ष्टिर्गृहदाहेष्टिपूर्विकाः। स्वाम्या
गमनपर्यन्तमुत्कृष्टव्यात्यशेषतः १०१॥ अग्न्याधेयादिकं प्राप्तमुभयानुगमादिना। स्वाम्यागमनपर्यन्तमुत्क
ष्टव्यमसंशयं॥१०२॥ मथित्वा पावकं सर्वं प्रायश्चित्तं विधाय च॥ मित्रायेत्यादिभिर्हुत्वा द्वादशानुगमाहुतीः
॥१०२॥ अग्निहोत्रं यथाकालं नित्येष्टिं च समाचरेत्। अस्वाम्यागमनातिष्ठेदागत्याथाददीत सः॥१०३॥ एवं केश
वसिद्धान्तात् प्रोषितस्याग्निषु क्रियाः। अवश्यंभाविनी मुक्त्काधुनावक्ष्ये मतान्तरं॥१०४॥ काम्याः क्रिया न कर्त्तव्याः
स्वामिनि प्रोषिते सति। नित्यनैमित्तिकीः कुर्यात्प्रावसत्यपि भर्त्तरि॥१०५॥ तत्रापि नैव कर्त्तव्याः क्रियाः सोत्तर
वेदिकाः। आधानपुनराधाने न स्तः पत्यौ प्रवासिनि॥१०६॥ उभयानुगमाहोतु प्राप्तेग्न्याधेयतः पुरा न किंचि ॥२२॥
दग्निहोत्रादिकर्त्तव्यमिति दर्शने॥१०७॥ रजोदोषैः समुत्पन्ने सूतके मृतकेपि वा। नित्यं नैमित्तिकं कुर्यात्।

२ आवेय

काम्यं कर्म न किंचन ॥१०८॥ आधाने पुनराधाने पशुः सौत्रामणी तथा। चातुर्मास्यानि सोमश्च तथैवाग्रयणक्रि
या ॥१०९॥ अकाम्यत्वेपि नैते स्युः सूतकादावनुष्ठितिः। प्रक्रान्ते ष्वपि चैते षु सूतकादिसमुद्भवे ॥११०॥ सूतकान्ते
वचैतानि वारितान्यपरे षतः। जातोपि वा विना भस्म स्पर्शजातजपविना ॥१११॥ प्रायश्चित्तं विना कार्यं मंथनेचो
दितं विना। लौकिकः स्यादतो लुप्तादारभ्यावर्त्तयेत्पुनः ॥११२॥ यदि नावर्त्तयेद्वह्निं होता दृश्ये च जुहोति च। हूयमानेपि
लुप्येत होमकालस्तु कार्यस्तं ॥११३॥ भस्मस्पर्शं विनाप्यके लौकिकत्वं न मन्त्रते। होमाष्टकाधिके लुप्ते धृतोप्यग्निर्वि
नश्यति ॥११४॥ धृतोल्पहोमलोपेपि यद्युद्वायो हि नश्यति। आधान पुनराधाने विकल्पेनात्र चोदिते ॥११५॥ लुप्त
होमद्वये प्राह लौगाक्षिरनलाहितिं। ज्वलत्स्वग्निषु कर्त्तव्या तं तु मस्येव केवला ॥१६॥ आपद्यग्निषु हीप्यत्सु मा मा
र्द्वचेन्न हूतये। सर्वहोमानतिक्रान्तान्यक्षांते पक्षहोमवत् ॥११७॥ समस्य तु हुयान्यश्चादिष्टिस्तं तु मतीं भवेत्। नत
त्र पुनराधेयमिति कौषीतकी श्रुतेः ॥११८॥ व० क्तरं खिल्स राईं वा होमलोपे मतांतरं ॥ आपत्काले न नश्यति हीप्यं
ते चेद्भुता त्रानाः ॥११९॥ पंचकार्याः पुरोडाशाहोमे लुप्ते र्द्धवत्सरे। पथिकृत्प्रथमोग्नेयः पावकः शुचिरेव च ॥११२०

हेव०२५ व्रतपतिस्तंतुमांश्चाभेदेवतागुणाः क्रमात्॥ स स कुर्यात्पुरोडाशान् होमे तु संवत्सरे॥१२३॥ पवमानः पावक
॥२३॥ श्चशुचिः पथिकृदित्यपि। वैश्वानरो व्रतपतिस्तंतुमानिति सप्तमं॥१२४॥ विशेषितोऽग्निरेवस्याद्देवतात्र यथाक्र
मं। एकारंभपरार्द्धांत विच्छेदेष्व विशेषनः॥१२५॥ पनस्वंनी व्रतयुतां नाऽऽधानमनलेऽसति। इयमापत्सुधारो सुमि
ति [illegible] रन्येमनस्वंती। अरण्योः क्षयनाशाग्निदेहे चाग्निं समाहितः
[illegible] नारण्यां विनश्यामन्ति चेदितरारणिः॥१२६॥ तां छित्वा
[illegible] पन। शक्केर्जंतुभिर्मथनेन वा॥१२७॥ स्यात्ताचेदरणी नूने मात्ये
[illegible] रणा। श्चामृते तु स्थितेदर्शेनि स्मिन्जीर्णारणि द्वये॥१२८॥ शाकल्की कृत्य पश्चात्सेवन्हौ नि क्षिप्य
दीपयेत्॥ ततो दक्षिणहस्तेनन्तू॰ तनामुत्तरारणि॥१२९॥ गृहीत्वा सव्यहस्तेन गृह्णीयादधरारणिं। तेऽउभे अर
णी तत्र होमेऽग्नौ धारयेत्तापेन॥१३०॥ उद्बुध्यस्वाग्ने प्रत्येनदयं ते योनिरित्यपि। उद्बुध्यस्वाग्ने प्रविश त्वयोनि
मन्यां देवयज्यायै वोढवे जातवेदः॥१३१॥ आरण्योररणी अनुसंक्रमस्वं जीर्णांतं तु मजीर्णया निर्णुदस्वेति २३

प्रथमो मंत्रः।संपनस्याहुतारंतस्यकमथित्वाग्निविन्हस्यच॥१३२॥विलाप्योत्पूयदर्भाभ्यांस्कंध्मदाय
चतुर्धतं॥जुहोत्याहवनीयेग्नौमनस्वेत्याहुतौतया॥१३३॥इष्टिंतंतुमंतीकुर्याच्छरावंदक्षिणांददेत्।वृत्तेमा
देशमात्रेतुशरावंनिगमोदितं॥इत्यनारोपितारण्योःक्षयन्नाग्न्येनवैपुनः॥१३४॥नहत्वाभेयदोहायेत्तदा
स्यापुनराहितिः॥कामोनिमित्तयोगेवापुनराधेयमिष्यते॥१३५॥निमित्तेषुयथायोगमाधानमपिवाभ
वेत्।तत्रयेषुनिमित्तेषुभ्रंशगयाहिकयाविधिः॥१३६॥तत्रैवपुनराधेयमन्यथाधानमिष्यते।अन्यत्राप्यप
रेप्राहुःपुनराधिर्विकल्पतः॥१३७॥यदित्तेजीवनायालंक्षुद्रंचास्येकवत्सरं।तन्नाशेपुत्रमत्यायांज्ञातीनामव
रोधने॥१३८॥अंगनाशेंगनानाशेपुनराधानमिष्यते।ज्यातिःसर्वस्वहानिःस्यात्स्पष्टमाध्येदितिश्रुतेः॥१३९॥
पुत्र्यान्वत्यानिकुर्वीरतश्रद्दधानोविमत्सरः।नत्वल्पदक्षिणैर्यज्ञैर्यजतेहकथंचन॥१४०॥इंद्रियाणियशःस्व
र्गमायुःकीर्तिंप्रजांपशून्।हंत्यल्पेनधनेनैवविप्रोनल्पधनोयजेत्॥१४१॥इतिपुनराधानपुनराधेययोर्नि
मित्तानि॥ ॥अधिकारेसत्यप्याधानाकरणे।कृतदारोगृहेज्येष्ठोयोनादध्याद्धुताशनं।चांद्रायणंचरेद्वर्षं

दे॰व॰२५ प्रतिमासमहोऽपि वा॥ वर्षातिक्रमे चांद्रायणं। मासातिक्रमे त्वहरुपवासः। श्रौतस्मार्ताग्निभावेऽदं प्रायश्चित्तं॥
॥२७॥ गृहीतस्याग्नेर्नास्ति स्यादिनापरित्यागो आद्यप्रमादः। मासद्वयं तु यो वह्निं त्यजेदेवं समाचरेत्। नास्ति स्यात्कृच्छ्र
मेकं तु होमद्वयं ददातिचेत्॥ तथा॥ योऽग्निं त्यजति नास्ति स्यात्प्राजापत्यं चरेत्त द्विजः। अन्यत्र पुनराधानमुपदि
ष्टमनीषिभिः। मास चतुष्टयमभिध्याप्याग्निपरित्यागेऽतिकृच्छ्रं॥ तथा च सएव। चतुष्टयेच संपूर्णे मासानां
तु हुताशने॥ स्वस्थातिकृच्छ्रं कुर्वीत ततः पापात्प्रमुच्यते। षण्मासे पर्यंतेपराकः। अतः ऊर्ध्वं अब्दपर्यंतं पयोव्रतं॥
यथाहोशनाः। षण्मासांस्समोऽतेयोऽग्निं पराकं तु समाचरेत्। ऊर्ध्वं पयोव्रतं कुर्यान्मासमेकं समाहितः। वर्षपर्यंत
तमेवाहुर्मनयः शंसितव्रताः। संवत्सरादूर्ध्वं तु स्कंदपुराणे। ऊर्ध्वं संवत्सराद्ग्निं यस्त्यजेत्स पयोव्रतं। द्वैमासिकं त
तः कुर्यात्त्रैमासिकमथापि वा। कालाल्पत्वे बहुत्वापेक्षया विकल्पः। प्रमादात्मासमग्निपरित्यागेऽपि। स्कंदपुरा
णे। हुताशनं हि यो विप्रः प्रमादात्त्यजति प्रभो। प्राणायामशतं कुर्यादुपवासमथापि वा। प्राणायामशतं त्रिरात्रप
रित्यागे। कूर्मपुराणे। षड्रात्रं त्यजेदग्निं प्रमादाद्यस्तु मे प्रभो। उपवासं ततः कुर्यात्प्राजापत्यमथापि वा। तथैस २४
तेनन तत्प्रसक्तं त्रिरात्रे परामृश्यते॥ मासद्वयमग्निपरित्यागे त्रिरात्रं। अतऊर्ध्वं संवत्सरपर्यंतं मासे मासे प्रजा

पत्यं। अत ऊर्द्धं कालबहुत्वे प्रायश्चित्तबहुत्वं। तथा च भरद्वाजागस्त्ये। प्राणायामशतमा त्रिरात्रमुपवासः
स्याहाविं। ८ क्रांतिरात्राद् तत ऊर्द्ध्वं माषषिरात्रैति त्रिरात्रीरुपवसेत्। अत ऊर्द्ध्वं मासं संवत्सरात्प्राजापत्यं चरेत्।
अत ऊर्द्ध्वं कालबहुत्वे इत्युपवासश्च त्रिरात्रात्स्यपि पादः। आलस्ये न परित्यागे स्वसंततरे। आलस्येन यदा
वह्निं द्वादशाहं त्यजेत्स्म भो। त्रिरात्रमुपवासं च चरेत्स्य पापविमुक्तये। यदा त्वालस्यादिना त्यागे नैव विशेषकृते। भारद्वा
जगृहे द्वादशाहातिक्रमे त्र्यहमुपवसेत्। मासातिक्रमे द्वादशाहमुपवासः। संवत्सरातिक्रमे मासोपवासः। पयोभक्ष
णं वा॥ कूष्मांडीभिर्होमः क्रमेणोभयं चेति। उपवासासमर्थस्य मासं पयोभक्षणं। संवत्सरानंतरं अधिककालातिक्र
मे तु भयं। एतं च गत्यग्निविषयं। हारीतः। संवत्सरमुत्सन्ने अग्निहोत्रे चांद्रायणं कृत्वा पुनरादध्यात्। द्विवर्षोत्सन्ने चां
द्रायणं सोमायनं च कुर्यात्। त्रिवर्षोत्सन्ने संवत्सरं कृच्छ्रमभ्यस्य पुनरादध्यादिति। शंखः। अग्न्युत्सादी संवत्सरं
प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रं चरेद्द्यादिति। एतदकामतः। श्रौताग्न्युत्सादे। कामतस्तु मनूक्तं। अग्निहोत्रमपविध्येद्ब्राह्मणः का
मकारतः॥ चांद्रायणं चरेन्मासं वीरहत्यासमं हि तदिति। मासमग्निहोत्रमपविध्येदित्यन्वयः। केचनालस्यादिना मा

देव०२५ सपरित्यागे प्रथममासे कृच्छ्रत्रयं। ततो मासमध्ये एवं यावत्कृच्छ्रसंख्येति। एवमाहृयो गुरुलघुकल्पाः शक्त्यपेक्षया व्यवस्थाप
॥२५॥ नीयाः। एवं प्रायश्चित्तानंतरं प्राप्तस्थले पुनराधानं कृत्वा नित्यकर्म कुर्यात्। प्रायश्चित्तं च होमद्रव्यं दत्वा। तथा भारद्वाजगृ
ह्ये। यावत्कालमहोमी स्यात्तावत्द्रव्यमशेषतः। तद्दानं चैव विप्रेभ्यो यथा होमस्तथैव तद्धि इति। संध्यामिष्टिं चरुं होमं
यावज्जीवं समाचरेत्। न त्यजेत्सूतके वापि त्यजन्गच्छेदधो द्विजः। कुर्यात्पंचमहायज्ञान्नित्यशः सूतकं विना। नित्यं
नैमित्तिकं चान्यत्तु कर्मापि न हापयेत्। स्वकर्महानौ पतनं न सर्वे नैव त्वनापदि॥ स्वकर्महानौ नास्ति न्यान्मासेन पतनं
स्मृतं। द्वादशाब्दव्रते नैव शुद्धिस्तस्य तु नान्यथा। नेनिरिक्षाकर्मी क्षेत तस्य शौल्काया पात्यश्चैलकं। तेन न संभाषणं हास्य
कुर्वन्नेवैन तत्समः। तदन्नभुक्तो स घस्कस हशय्यासनेषु च॥३॥ ॥तृतीया कंडिका॥ ॥अथ प्रकृतमभिधीयते। गा
र्हपत्येनुगते भस्मनारण्योः समारोपमंथनं कर्तव्यमित्युक्तं। तत्र मंथने क्रियमाणे समारूढोनुगतो वा गार्हपत्यो
मथ्यमानो यदि बहुरणकालात्प्राद्रु॰जायते तदा तत्रत्य स्थितो यमग्निं लौकिके संनिहितं पश्येत्तमानीय गार्हप ॥२५॥
त्यस्थाने स्थापयित्वा तत एवाहवनीयदक्षिणाग्नी विहृत्य तस्मिन्विहारेग्निहोत्रं हुत्वा होमांते गार्हपत्यं मथित्वा

स्वस्थाने स्थापयेत्। जन्मकालसंभावनायां तु मथित्वैवाग्निहोत्रं जुहुयात्। अत्रापि लौकिकाग्निषु गार्हपत्यस्यो
पशमे आहवनीयजागरणे चेत्यादि माध्यवित्तं। ग्राम्याध्वर्यवो। शान्तौ पुनर्विहरणं। सर्वे पांशान्तौ पुनर्लौकिकाग्नेः
स्थापनादि॥ होमारंभानंतरमग्निहोत्र आसन्नेषु चेत्यादि। पक्षहोमं कृत्वा समारूढस्य होमकाले मंथनक्रियज
ननाशंकायां मथ्यमानश्चेन्न जायेत यमहूरादिस्येष एव विधिर्भवति। तथा च मंडनः अरण्योरोपितोप्यग्निर्मथ्य
मानो न स्योद्भवेत्। तत्रापि नितिरैवैषा कर्तुर्युक्ता मनीषिभिरिति। तथा। अरण्यारोपितस्याग्नेर्मथनाशक्तौप
क्षांतेरमाह स एव अरण्यारोपितस्याग्नेः पक्षांतरमपीच्छति। बौधायनोन शक्यं चेन्मथने वापि धारणं। लौकि
के वह्निमादीप्य विन्दत्याग्न्योस्तु मध्यतः। आरोपितारणी क्षिप्त्या जुहुयादग्निहोत्रकं। मंथनं धारणं चाग्नेयावि
त्कालेन संभवेत्। तावत्कालं जुहोत्येवं संवनि। पवसथ्यतः। अथवा मथ्यमानस्य गार्हपत्यस्याजनने लौकिका
ग्नेरभावे त्रपाणामग्निनां स्थाने कैकं ब्राह्मणं स्थापयित्वा परिस्तरण पर्युक्षणाद्युपस्थानांतं सांगमग्निहोत्रं
ब्राह्मणानां दक्षिणहस्ते जुहोति। इयांस्तु विशेषः। होमात्पूर्वं यत्समिधाहरानंतदत्र न भवति तस्यैधनार्थत्वा

देव २५ तत्स्य चात्रासंभवात्॥ समिद्वतीस्येतत्समिदाधानमत्रापि भवत्येवाऽदृष्टार्थत्वात्॥ तत्र समिद्वत्सु समिद्धोमे ब्रा
॥२६॥ ह्मणहस्तदीदिहि समेद्धा ते ब्राह्मणहस्तदीघासमिति मंत्रे ऊहः। एकस्मिन्नेव विप्रहस्ते एकस्थानस्थे सर्वे होमा हो
तव्याः। द्रव्यसंस्कारस्य लौकिकाग्निना कार्य इति याज्ञिकाः। ब्राह्मणाश्च प्रत्यङ्मुखा इति धर्त्तिस्वामिनः। अग्निसा
ध्यानां प्रतपनाधिश्रयणादीनामभावो पि ब्राह्मणहस्ताद्विविधिबलात्। अस्मिन्पक्षे मासं वा सार्धमागतस्य
ब्राह्मणस्य यावज्जीवं निराकरणं न कर्त्तव्यं। संवत्सरपर्यंतमिति पितृभूतिः। ब्राह्मणानामसंभवे दक्षिणेष्व
जकर्णेष्वग्निहोत्रं होतव्यं। अत्र सर्वेष्वग्निस्थानेष्वेकैकमजं स्थापयित्वा तेषां दक्षिणकर्णेषु परिस्तरणा
द्युपस्थानांतमग्निहोत्रं होतव्यं। तत्र समिद्वत्सु समिद्धोमे अजकर्णदीदिहि समेद्धा तेऽजकर्णदीधासमिति प्रा०प्र०२
उत्तरसमिदाधानमंत्रे विशेषः। अस्मिन्पक्षे यजमानो यावज्जीवं संवत्सरं वाऽजमांसं नाश्नीयात्। अज ॥२६॥
स्यागप्राप्तस्य मांसभोजनस्य प्रति[illegible]धो नः। क्रत्वर्थस्येडादिभक्षस्य। अजः प्रत्यङ्मुखो वस्थाप्य इति धर्त्त
स्वामिनः॥ यस्य कर्णे हुतं तस्यैव व्यक्तिविशेषस्य मांसं नाश्नीयादिति वासुदेवः। अजाऽसंभवे कु

इस्तंबेषु कारेर बल्केकं कुशस्तंबं निधाय तस्मिन्नग्निहोत्रं जुहुयात्॥ समिद सि समिद्धोमे कुशस्तंबे दीदि
समेद्धाते कुशस्तंबर्हीघासमिति मंत्रे विशेषः। अस्मिन्पक्षे अतः अभ्युपवेधं स्वार्थं कुशेषु प्रवेशनं न कर्तव्यं। क
त्वर्थस्य तु न निषेध इति धूर्तस्वामिनः। एतेन श्राद्धादावुपवेशनमर्थान्निषिद्धं भवतीत्याशिकाः। कुशस्तंबाभा
वेऽप्स्वग्निहोत्रं जुहुयात्। अत्र सर्वं गार्हपत्यस्थाने अपःपात्रस्था निधाय ततः आहवनीयदक्षिणाग्निस्थाने पा
त्रांतरेणाविच्छिन्नस्य परिस्तरणादि सांगमग्निहोत्रं जुहुयात्॥ अत्र समिद सि समिद्धोमे आपो हीदिहि समिद्धाते आ
पो हीघासमिति विशेषः॥ एवं सूर्याभ्यभे उत्तरोत्तरहोमाधिकरमिति वासुदेवः। अस्मिन्पक्षे यजमानेन याव
ज्जीवमपां निदानं कर्त्तव्या॥ याप्सु हुतेन तासां निदानं कार्येति वासुदेवः। सर्वेषु पक्षेषु होमांते गार्हपत्यस्य मं
थनं कार्यं तथा चापस्तंबः। यदि कालसन्निकर्षेऽग्निमथ्यमानो न जायेत तत्रान्यं यं पश्येत्तमादृत्य जुहुयाद
थ त्वरमाणस्तु निर्मथेद्यद्यन्यं न विंदेदजाया दक्षिणे कर्णे होतव्यमजस्य तु नागो न ततो नाश्रीयाद्यद्यजो न
विंदेत् ब्राह्मणस्य दक्षिणहस्ते होतव्यं ब्राह्मणं तु वसत्यै नाव रुंधीत यदि ब्राह्मणं न विंदेद्दर्भस्तंबे होत

दे॰ब॰२५ कंदर्भेनाध्यासीतयदिदर्भान्नविंदेदप्सुहोतव्यमापस्तु नपरिचक्षीतेमाभोजनीयाइमाऽअभोजनीयाइत्य
॥२७॥ पिभोजनीयाऽअभिरिक्तपादेनप्रक्षालयीतसांवत्सरिकाण्येतानिव्रतानीत्याश्मरथ्योयावज्जीवमित्या
लेखनइति। अनुद्धृताभिःपादप्रक्षालनेनकार्ये॥उद्धृताभिर्ननिषेधइतितन्त्राब्धे॥अपराग्न्योर्होमपक्षे
तत्रापिस्थापयेदग्निं।होमश्वंकर्णेकर्तव्योव्रतमप्यतत्रवक्ष्यते।अन्नस्यमांसेनाश्नीयाद्वैधवर्जमनाहु
तो।पाणिहोमेनावरुंध्यात्।ब्राह्मणंवासकांक्षिणं।दर्भासनेपुनासीतदर्भेहोमेपुवक्ष्यतेआपोन
निधात्ताभिश्चपादेनक्षालयीतवेनिनैत्तिरिकाणिकार्या।आश्वलायनस्तूत्रे।अग्निहोत्रायकाले्ग्नाव
जायमानेप्यनयमानीयजुहुयुः।दर्वालाभतुत्तरोत्तरंब्राह्मणपाण्यजकर्णदर्भस्तंबाप्सुकाष्ठेषुपृथि
व्यांहुत्वात्वरयामंथनंपाणौचहुतासनवस्त्ररोधःकर्णेचन्मासवर्जनेस्तंबेचेन्नाधिशयीताप्सुचेदविवेक
एतत्सांवत्सरिकंयावज्जीविकंचेति॥ ॥अहुतेग्निहोत्रेसूर्योदयेजातेहोमार्थंचगृहीतमुन्नीयाहवनी ।१५८
यस।मीपेआतमनोमरणावस्थापर्यंतंश्वासधारणंकृत्वोपविशेत्।ततःसर्वामाहुतिंहुत्वाभूरित्यस्या

अनुमंत्रणं कुर्यात्। ततः क्षीरहोत्रेव वरं दद्यात्। स्वयं होमे त्वन्यस्मै सन्निहिताय चरुत्राद्वेनाभिलषितं सार
भूतं द्रव्यमुच्यते। ततउत्तराहुतिप्रभृति शेषं समापयेत्। अथाहवनीयहोमात्प्रागुदये त्रयाणां होमानां सा
धारणमिदमेकं नैमित्तिकं। लत्र्वहुते गार्हपत्य दक्षिणाग्निहोमात्प्रागुदये त्वै तद्देवद्वयोः साधारणं नैमित्तिकं।
दक्षिणाग्निहोमात्प्राक् चेदभ्युदय स्तदा तदर्थमिदं नैमित्तिकमिति याज्ञिकाः। दक्षिणाग्निर्विहारात्प्रागुद
येऽस्तमयेऽस्तमयेऽपि वा। नयोर्थथाहितेः प्राग्वा भवन्। दः प्राग्यहोदयः॥ कृत्वा नादिष्टमेतानि कर्त्तव्यानि य
थाययमिति कारिकाकारो गार्हपत्य दक्षिणाग्निहोमात्प्रागुदये नादिष्टहोममुक्तवान् शांखायन सूत्र
भाष्यकारोपि। अहुताभ्युदिते इदमेव प्रायश्चित्तमुक्तवान्। निवृत्ते आहवनीये होमे ऽभ्युदये सर्वप्राय
श्चित्तमेव विशेषप्रायश्चित्तस्यावचनादित्याह। अथाग्निहोत्रप्रतिपादार्थमयथाकरणे प्रायश्चि
त्तान्यभिधीयंते। तत्र संचरप्रवेशाकरणे स्वीकृतान्यसंचरेण प्रवेशे चाध्वर्यवं हुत्वा यथाविहितं प्रवेशः
कर्त्तव्यः भागंस्य पर्युक्षणात्। प्रवेशानंतरं यजमानस्य स्वच्छानेऽप्रवेशनाचमनाकरणे चाध्वर्यवहोम

देव॰ २९ सर्वंतस्यकरणंप्रागेत्यपर्युक्षणात्। कूर्चासादनाहीनोपदार्थानामकरणेचसर्वत्राध्वर्यवहोमोभवति। अ
॥२८॥ ध्वर्यवशब्देनदक्षिणाग्नौभुवइतिचतुर्गृहीतहोमः त्वंन्नइत्याद्याहुतिपंचकस्यसकृद्गृहीतेनाहवनीयेहो
मइत्येताबदुच्यते। कूर्चासादनमकृत्वेप्राकृतत्रचस्रुगासादनात्कार्यं। परिस्तरणंप्राकृतचत्रैतेहोमात्। पर्यु
क्षणेचैवं। दोहनमेषः प्राग्वद्दृष्ट्याहरणात्। अधिश्रयणादयः पयसः संस्कारः प्राक्दक्षिणाग्निहोमात्।
उद्वासितेपयस्फदकासेकोनभवति। सर्वंसमिदाधानंप्रागुत्तराहुतेः। होमाद्दूर्ध्वंस्रुचस्यनाशदोषादा
वाध्वर्यवमेव॥ नोत्सादनेद्रव्यस्यभक्षाद्दीनोलोपः। अपराग्निहोमेअकृतेस्थालीस्रुचस्यद्रव्यस्यनाश
दोषादोषसर्वंवदन्यत्तज्जातीयमेस्कृत्यतेनापराग्न्योर्होमः कार्यः। द्विःप्रकंपननिमार्जनेप्राकुभक्षात्।
उर्ध्वंचाध्वर्यवमेव। अनामिकायाद्विःप्राशनाहीनामकरणेन्यथाकरणेचशेषसम्भावेयावत्। देवांजि
न्वेत्यादिनिषेकःप्राक्समाप्तेः। प्रतपनसमिदाधानपर्युक्षणोपस्थानान्यासमाप्तेः। आध्वर्यवहुत्वाकर ॥२
णमितिसर्वत्रस्तेयेग्रेषगोरवभयात्पुनःपुनर्नलिख्यते। व्रतविसर्गातीत्यनिःक्रमयेप्रागाहवनीयदक्षि

णाग्न्योरुपशमनात्। सभ्यसमीपासनमस्मोहापसमीपोपगमनयोराध्वर्यवहोमपूर्वकं प्रारक्ता
यं होमात्करणं। उक्तावधेरूर्ध्वं सर्वत्राध्वर्यवमेव। न तस्य पदार्थस्य करणं। इति अग्निहोत्रमेमतिपदार्थ
प्रायश्चित्तं॥ ॥अथ दर्शपूर्णमासयोः प्रतिपदार्थप्रायश्चित्तान्यभिधीयंते। अकरणेऽन्यथाकरणे चा
ध्वर्यवं हुत्वा तस्य करणमिति सर्वत्रानुक्तमपि ज्ञेयं। तत्राहवनीयदक्षिणाग्न्योरनुद्धरणे उद्धृतयोर्वा प्रागन्वा
धानादुपशमे आध्वर्यहोमार्थं दक्षिणाग्निमाहवनीयं चोद्धृत्याध्वर्यवं हुत्वा इष्ट्यर्थमाहवनीयदक्षिणाग्न्यो
रुद्धरणं कुर्यात्। अग्न्यन्वाधानस्य सर्वेष्वग्निषु आगंतव्यहोमात्। अग्न्यन्वाधानोत्तरकालमग्न्यनुगमने
तु उक्तं। वपने स्वीकृते शाकूर्मापवर्गात्। सर्वत्रावधेरूर्ध्वमाध्वर्यवमात्रं भवति। सामर्थ्ये सति व्रतोपायनीय
स्याभोजने पि प्रागस्तमयाद्भोजनेनरात्रौ। न द्वितीयेऽह्नि। माषमसूरमधुपरान्नक्रोधाहंकारभयं विषा
दकार्पण्यपल्योभाहीनोपजनमानेन वर्जनाकरणे स्मार्त्तं। श्रुत्युक्ताकरणे श्रौतं। स्वीकृतकाले व्रतग्रहणस्या
करणेप्येवं प्राग्विसर्गात्। आध्वर्यवं पदार्थकालेऽसत्यभाषणे श्रौतं आध्वर्यवं होतुः पदार्थानुष्ठानकाले

देव॰२५ हौत्रकं ॥ अवधारितहस्यारण्योषधीनामाभक्षणे अन्यत्र रागाराशयने चाध्वर्यवं ॥ अहपक्षे स्वी
॥२७॥ कृते पौर्णमास्यामनारंभे आध्वर्यवपूर्वकं प्रतिपदि कर्त्तव्यं । ब्रह्मवरणं प्राक्समाप्तेः । कृतजपईक्षणा
द्यासनसंस्कारः प्रागुपवेशनात् । उपवेशनमासमाप्तेः ॥ प्रणीताप्रणयनं सर्वार्थपक्षे प्रागेतस्य कार्यात् ।
संयवनार्थत्वपक्षे प्राक्संयवनात् । अदृष्टार्थत्वपक्षे प्राग्विमोकात् । सर्वमचमंत्ररहितपदार्थकरणे आ
ध्वर्यवमात्रेन पदार्थस्यावृत्तिः । भूतस्त्वेत्यालंभः प्राग्विमोकात् । यजमानस्य वाग्यमनाकरणे प्राग्घविःकृ
दाह्वानात् । अपचारे आध्वर्यवं परिस्तरणपात्रसूत्र तत्रोत्यहोमात् । पुरस्तात्रयममित्यस्याऽकरणे श्रौ
ते । अन्यदिक्षु त्वन्यथाकरणे स्मार्त्ते । पात्राणामासादनं प्राक् तस्याप्रयोजनात् । भूपग्निहोत्रहवण्योरादा
नं प्राङ्गुर्वीपात् । तयोर्मध्ये एकस्यादानविस्मरणे कर्मणे वामितिमंत्रेण तस्यैकस्यादानं ॥ अध्वर्योर्वाग्यम
नं प्राग्घविःकृतः । विसर्गे श्रेछिद्रणा विस्मवितिप्राकरणिकस्य वैष्णवमंत्रस्य जपः ॥ स्फ्योपहितपात्रीक
रणं प्राग्ग्रहणात् । ध्रुरसीत्यादीनि यजुंनामित्यंतानि प्राग्ग्रहणात् हविषईक्षणालंभने प्राप्त्यागात् । निर्वा

पः प्रागधिश्रयणात्। ज्ञेषाभिमर्शनं प्राग्धविर्यागात्। प्राङ्गीक्षणादिसादनं। तस्याऽकरणेऽन्यथाकर
णे चाध्वर्यवं। स्कंदने तूक्तं। पवित्रकरणमामार्जनात्। प्रोक्षणीसंस्कारा आमूलावसेकात्। स्कंदने आ
ध्वर्यवं। नाशा हो पुनरुत्पत्तिः। हविः प्रोक्षणं प्राग्यागात्। पत्राणां प्रोक्षणमातत्तत्पात्रप्रयोजनात्। प्रैषाक
रणेऽध्वर्यवमात्रं कुकुटाहननं प्राक्समासेः। केंदुनादि कणानिधानांतमोपेषणात्। उपवेषादानं प्राग
भ्यूहनात्। अंगाराणामुदूहनमोत्सकपालोपधानात्। आरेवयजमित्यंगाराहरणं प्राक्प्रथमकपालो
पधानात्। ऊर्ध्वं त्वाध्वर्यवमेव। सव्यांगुल्याश्रन्येंगारनिधानं प्रागधिश्रयणात्। एकद्विबहुकपालानां
मनुपधाने प्रागधिश्रयणात्तेषामुपधानं। पंचमकपालादीनां प्राग्दक्षिण्योपचारे स्मार्त्ते। अभ्यूहनं प्राक्पु
रोडाशाधिश्रयणात्। उपर्जन्यधिश्रयणं प्राक्संयवनात्। कृष्णाजिनादानादीनामुपलोपधानांतानां प्राक्पे
षणात्। प्रेषणं प्राहणं चापान्यामावपनात्। ईक्षणं प्राग्यागात्। पात्र्यामावपनं पवित्राभ्यामुपसर्जनीग्रह
णमासंयवनात्। नस्र प्रागधिश्रयणात्। सर्पे पवित्रतापवित्राभ्यां प्रतिग्रहणस्य चाकरणे वाध्वर्यमात्रं। विभ

हेव॰२५ ज्यालेभः प्राग्याग्यात्। आज्यनिर्वापः प्रागंस्याज्यकार्यात्। वेदबंधः प्राग्विमोकात्। आज्यपुरोडाशाधिश्रयणंप्राग्या
॥३०॥ गात्। आज्यंप्रागंस्यादुद्धृतेः। यौगपद्याकरणे आर्द्धपवमात्रे॥ प्रथनाद्भिरभिमर्शने चाऽश्रपणात्। पाव्यंगुलिप्रक्षाल
नादिश्टतानिवासनौतानां प्राक्स्वस्वप्रयोजनात्। अभिवासनमुद्वासनात्प्राक्। अभितप्यास्पोदकनिनयनमास
मासेः। इध्मस्यनाशाद्दोषाद्दावाध्वर्यत्वमात्रे। इध्मसुन्माद्यनिनयेदिति केचित्। वेदिमानमासर्वपरिग्रहात्॥ परिसमु
हनं प्राक्स्तरणात्। उत्करकरणं च। सत्रणावज्राहाने प्राक्तूष्णीं चतुर्थमिस्येनस्मात्। एकस्य तृणस्याहानविस्मर
णे मंत्रवर्ज्जमाहानं। आलेभः प्राक्स्तंबयजुषः। तृणनिधानं चाचतुर्थप्रहरणात्। तृणस्योदगग्रतापचारे अध्वर्य
ये॥ लेखाकरणहरणसमर्शनानिप्राक्स्तरणात्। हरणप्रैषः प्राग्धरणात्। खननं परिग्रहश्च प्राक्स्तर
णात्। अनुमार्जनं च प्रैषाः। प्राक्करयोर्य करणात्॥ स्फ्योरक्प्रहरणमासमासेः। प्रोक्षणीआसादनमोत्सवना प्रा॰प्र॰२
त्। इध्मासादनं प्रागिध्माधानात्॥ बर्हिरासादने आस्तरणात्। स्रुवजुहूसंमार्गआकर्मापवर्गात्। उपभृतआ ॥३
सेस्रवहोमात्। ध्रुवाया आसमिष्टयजुषः॥ प्राशित्रादीनामातत्तत्कार्यात्। संमार्जनानां प्रासनमासमासेः।

पत्नींसंनहनमाविमोकात्।आज्याद्यासनमोत्सवनात्।ईक्षणमाकर्मापवर्गाहृतेः।वेद्यामासादनंप्रागुत्सवनात्॥उत्स

वनावेक्षणेमाकर्मापवर्गाहृतेः।प्रोक्षण्युत्सवनमामूलोपसेकात्।आज्यग्रहणमातयोजनात्।इध्मप्रोक्षणंप्रागिध्माधा

नात्।वेदिप्रोक्षणमास्तरणात्।वर्हिषःप्रोक्षणमासमिष्टयजुर्होमात्।मूलावसेचनंच।पवित्रयोजनांते।प्रणीतासु

निधानमाप्रतिपत्तेः।वर्हिर्विस्रंसनंप्रस्तरग्रहणंचप्रागेत्समुष्टिस्तरणात्।संनहन्विस्रंसनाद्यवत्सादनांतमाव

र्हिर्होमात्।वेदिस्तरणमासमिष्टयजुषः।प्रस्तरग्रहणेविस्मृतेवर्हिर्विस्तृतायांस्मरणे आध्वर्यवहुत्वायजमानेवा

चंयच्छेतिप्रैषः।प्रस्तरमात्रवर्हिषःसादनं।पूर्वाभ्यासेवपवित्राभ्यांप्रोक्षणीसंस्कारः।दैव्यायेतिप्रोक्षणं॥अध्वधिवे

दि-अग्नीधः प्रोक्षणीनांधारणं॥प्रोक्षणीरासादयवर्हिरुपसादयेतिप्रैषः।प्रोक्षणीनांवेद्यामासादनमग्नीधः॥

प्रणीता-अपरेणप्रस्तरमात्रवर्हिष-आदनं।प्रोक्षणीनांस्तविनुर्वइस्फसवने॥वर्हिषःप्रतिग्रहणं।वेद्यासादनंब्र

ह्मणानवर्हिःप्रोक्षिष्यामीतिप्रैषः।स्कचेत्वेतिप्रोक्षणं।मूलावसेकः॥ऊर्ध्वंप्रस्तरग्रहणं।ब्रह्मणेसमर्पणं।

प्रस्तरादानकालेस्मरणेनभवति।ततःप्राग्भवति।समिद्राधानंप्रागुत्स्पर्शनात्।मूलोपसेचनात्माकप्रोक्षणी

हैव०२५ ङोऽस्यनाघहोघाहौपुनरुत्पाद्यमन्त्रलोपसेचनेकार्यंमन्त्रलसंस्कारत्वात्।प्रस्तरान्स्यादानेप्राक्तरणात्।आह
॥३१॥ वनीयकल्पनेप्राक्कर्मापवर्गाहुतेः।उल्मुकोदूहनेप्रागंत्यानुयाजात्।परिधिपरिधानमाकर्मापवर्गाहुतेः।परि
धिनाशहोमादौसंस्कारेरुत्पाद्यपुनःपरिधानं।प्रथमपरिध्युपस्पर्शनमापरिधिप्रक्षेपात्।समिदाधानोत्त
रकालेकाष्ठेनरेणाप्युपस्पर्शनंकार्यंपरिधिसंस्कारात्।स्रुक्स्पानुपस्रुवयोराधानमासमिष्टयजुहुषः।आह
वनीयेक्षणंचा।विधृत्योःस्तरणमाप्रस्तरणात्।सव्यभ्रुन्यकरणंचाऽऽज्यहोमासादनात्।जुहूमासादनमाव्यू
हनात्।उपभृतश्च।आसमिष्टयजुषोऽध्रुवायाः।विभस्मीकरणमोद्वासनात्।पात्रोपस्तरणं आहविर्निधाना
त्॥शृताभिघारणआयागात्।प्राणदानेच।कपालोऽञ्जनमोद्वासनात्।उद्वासनमाकर्मसमाप्तेः।कपालनाशो
वक्ष्यते।हविषामासादने प्राग्यागात्।आलंभनेच॥आत्मालंभनमासमाप्तेः।होतृषदनकरणमंत्यात्पत्नी
संयाजात्।सामिधेनीप्रैषसंतन्वन्निनिप्रैषावाल्येससामिधेनीप्रक्षेपात्।अवबाधनमासमाप्तेः।इध्माधा ॥३१
नमासमिष्टयजुषः।प्रतिप्रणवमाधानाऽकरणेनादिष्टमेव।अनुयाजार्थेकाष्ठस्थापनविस्मरणेऽस्येन्व

एकस्यद्वयोर्बहूनांवापुनरासादनापवित्रेचेत्प्रस्तरेकृनेततःपवित्रछेदनपवित्राणांचसादनंहूर्वेणैवेध्मसं
नहनेनबध्येध्मस्यासादनं।सर्वाभ्यामेवपवित्राभ्यांपुनःप्रोक्षणीसंस्कारः।दैव्यायेतिप्रोक्षणं।पवित्रप्रति
पत्तेरूर्द्ध्वंतयोरपिछेदनं।प्रोक्षणीनामध्यधिवेदिंधारणमग्नीधः।अध्वर्योःस्फ्यमुद्यम्यप्रोक्षणीरासाद
येध्ममुपसादयेतिप्रेषः।अतवेदिप्रोक्षणीनामासाधेदनं।प्रणीतानांपश्चादिध्मस्यासादनं।प्रोक्षणीउत्प
वनंसवितुर्वइतिब्रह्मन्निध्ममितिप्रेषः।अनुज्ञातस्यकुत्मोमीतिप्रोक्षणं।ततोयथार्थंविनियोगः।अनुया
जाहूर्ध्वमेवमेवा।नत्विध्मसंस्कारः।उपवाजनमासमिष्टयजुषः।।स्रुग्धारआसमाप्तेः।।संमार्गआग्नेःस्रुहुतेः।
संमार्गेप्राक्दक्षिणापचारेस्मार्त्तं।।अंजलिकरणमोत्तराधारहोमात्।पाणिभ्यांजुहुमित्यादिदक्षिणेनैव
रक्षानांनानामनादिष्टमात्रे।उत्तराघारआसमाप्तेः।स्रुच्याधकरणेअनादिष्टे।द्रव्यनाशादौसकृद्गृहीतेनो
त्तराधारः।ध्रुवासमंजनमाप्रथमप्रयाजात्।इध्मसंनहनादानमाहोत्तनामग्रहणात्।आश्रावणादिहोम
नामग्रहणात्मोत्स्यपत्नीसंयाजात्।संमृष्टयोरुपवेशनमास्रुगादापनात्।येयजामहादीनांयाज्याचवषट्का

दे ॥

रांता नामकरणे अन्यथाकरणे च होत्रकं। देवतोद्देशेन द्रव्यत्यागाकरणे पुनर्द्रव्यमुत्पाद्य यागः। प्रयाजाज्यसमा
सेः। एकैकस्याकरणे च। समानयनविस्मरणे जौहवेनैव सर्वेषां इष्टं पुनः शेषभक्तेन चतुर्थपंचमयोर्यागः। शेषे
पाहविषामभिधारणे प्रागाज्यभागार्थं आज्यग्रहणात्। नाशदोषादावनादिष्टमात्रं। आज्यभागादीनां स्विष्ट
कृदंतानामासमाप्तेः। अनुवाचनादिवषट्कारांतेप्राग्यागात्। देवतादिविपर्यासे वृश्चने। अवत्तस्य नाशदोषादौ
स्तनिपातिके रंगे युक्ते हविरंतरमुत्पाद्य तेन यागः। प्रधानयागात् पूर्वं विनाशे आज्येन स्विष्टकृत्। प्राशित्रादीनां
पः। उपभृद्याजस्य विस्मृतौ समिष्टयजुषः पूर्वं स्मरणे प्रकृते समाप्यो ऽरि। तत्रारम्भकर्मापवर्गांतिमाज्यहविः
कर्मावर्तने विहितस्थाने शुहोमाकरणे अयथाकरणे चा ऽनादिष्टमात्रं। नावृत्तिः। अनुब्रूहास्कृतोना पव्याह
रेदित्यादिषु पव्याहरणे भूर्भुवः स्वरिति वाजपेन। पुनरनुवाचनादि वा कुर्यात्। स्रुग्विधानाकरणे ऽनादिष्टं। सेच
राभ्यक्षस्य पामोत्त्यानुयाज्यत्। प्राशित्रेडादिमार्जनांतमासमाप्तेः। प्राशित्रेडावदानादिमाचतुर्धाकरणात्। ॥२४॥
मदानादिनाभ्यात्मभनांतमासमाप्तेः। ईक्षणग्रहणसादनान्याभक्षात्। इडासमवदानादिभागसमर्पणांतमा

भस्मान्तात्। जपश्चा समाप्तेः। भस्मोमार्जने च। पवित्रप्रतिपत्तिः प्रस्तरहोमात्। नाशदोषाद्वनादिश्च मे वा। भा
गपरिहरणमा समाप्तेः। अन्वाहार्याभिधारणाद्यालंभनान्तं प्राग्दानात्। दानेत्वा समाप्तेः। उल्मुकसमासश्चा
संत्यानुप्रयाजान्तात्। प्रैषश्च॥ समिदाधानसंमार्गौ प्राक्समिष्टयजुषः॥ अनुयाजाश्चा समाप्तेः। समानयनवि
स्मरणे जुहूरोपेण ध्रुवेण वा कृतानामनुयाजानामावृत्तिः॥ स्रुग्विपर्यासेनादिश्चमाचमेवाधारानुयाजश्चा
समाप्तेः। व्यूहने च। अनुयाजार्थस्य द्रव्यस्य नाशदोषाद्धो वह्यपते। जुह्वा अभ्यक्षणमा समाप्तेः। परिधिं जनमा
प्रक्षेपात्। परिधिग्रहणादि प्राक्सूक्तवाकात्॥ प्रस्तराहाननादीनि नीचैर्हरणान्तान्या प्रस्तरहोमात्। विधृत्योः
स्थाने करणमा बर्हिर्होमात्। प्रस्तरहोमश्चा समाप्तेः। तृणप्रक्षेपात्मालंभौ चापरस्परसंवादश्चांशयोर्वा का
त्। अंशयोर्वा कश्चा समाप्तेः। परिधिप्रक्षेपश्च। प्राक्पत्नीसंयाजार्थस्य प्रहरणात्संस्रवाहुतिः। धुरि निधान
मा समाप्तेः। वेद्यालंभश्चा समिष्टयजुषः॥ पत्नीसंयाजाश्चा समाप्तेः। अस्यान्तसंचरेण प्रवेशनमोऽस्य पत्नीसं
याजात्। इडादि मस्रोतमा समाप्तेः। अरद्धाकुतिः प्रागदक्षिणाग्निहोमार्थीज्यग्रहणात्। द्रव्यनाशादौ सक

हव०२५ गृहीतेन जुहुयात् । सव्येनाज्यस्यास्याकरणे आध्वर्यवमेव । दक्षिणाग्निहोम आसमाप्तेः । वेदयोः कृविम
॥१२३॥ कादिस्तरणांतसमाप्तेः । समिद्धस्य स्रुवस्य । ध्रौवस्य नाशादौ प्राशे संस्कृत्य होतेन ॥ बर्हिर्होममन्त्रासमाप्तेः । प्रणीता
निनयने तोउदकाभावेनादिष्टमेव कृष्णापासनमासमाप्तेः । कृष्णाजिनमधोधः कृष्णापासनाकरणे त्वा-
त्वाध्वर्यवम् वमेव । पूर्णपात्रनिनयनमासमाप्तेः । विष्णुक्रमणादाधा हवनीयोपस्थानांतस्याकरणेप्य-
वमेव ॥ भागस्य नाशादौ कादाचाध्वर्यवमेव । आवर्त्तनप्रादक्षिण्याकरणे अध्वर्यवं । न तु स्मात्तप्रैषेविना
प्रैषार्थे च कृते चाध्वर्यवमेव । कर्मापवर्गे समिदाधानादौ च्यग्निमन्त्रावयावदाध्वर्यवपूर्वकं कार्याणि । स-
मिधानाशादौ वाध्वर्यबं हुत्वा सादनादिभिः संस्कारैः संस्कृत्य समिदाधानं कुर्यात् । अवधे दृष्टे स्वर्व-
ध्वर्यवमेव । न तस्य कारणं । मंत्ररहितस्य प्रैषवर्जितस्य करणे चाध्वर्यवमात्रे ॥ ॥ इति दर्शपूर्णमासयोः
प्रतिपदार्थं प्रायश्चित्तानि ॥ ॥ सर्वस्य हविषो नाशे अपहारादिना अदर्शने जाते दोषे श्लेष्माघमेध्यचंडाला- ॥
दिस्पर्शेन हविषो दुष्टत्वे जाते आध्वर्यबहुत्वात दृहारे वास्तो निपातिके रंगौर्विनष्टे हविः कृत्वा घयागः कर्त्त-

[OrderDescription]
,CREATED=06.01.20 10:42
,TRANSFERRED=2020/01/06 at 10:59:45
,PAGES=127
,TYPE=STD
,NAME=S0002450
,Book Name=M-2598-KATYAYAN GRIHSANGRANAM
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF

FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF

FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF

FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF

FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF

FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF

FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF

FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF

FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,